DOI: 10.36240/etf-257

Gálffy Mózes

Magyarói nyelvjárási tanulmányok

Erdélyi Tudományos Füzetek
257

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása
Kolozsvár, 2005

Szerkesztette:
Murádin László

Megjelent
az Arany János Közalapítvány a Tudományért
támogatásával

Felelős kiadó:
Sipos Gábor

ISBN 973-8231-53-1

TARTALOM

Előszó

Egyeztetési eljárások a magyarói nyelvjárásban
Mondatátszövődés a magyarói nyelvjárásban
Az ismétlés mint mondatszerkesztési eljárás a magyarói nyelvjárásban
A tárgy és a tárgyas szószerkezet a magyarói nyelvjárásban
Hely- és időhatározós szószerkezet a magyarói nyelvjárásban
A magyarói nyelvjárás mássalhangzó-rendszere
Tájszótípusok a magyarói nyelvjárásban

Forrásjelzések és egyéb rövidítések

Előszó

A kiadvány Gálffy Mózesnek, a kolozsvári egyetem hajdani professzorának a Felső-Maros mente egyik nevezetes faluja, Magyaró nyelvjárásáról szóló tanulmányait foglalja egybe. A folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben megjelent írások mindegyikének lapalji megjegyzése: *Részlet egy készülő nyelvjárási monográfiából*. Sajnálatosan, a szerző idő előtti halála miatt, a tervezett nyelvjárási monográfia a tanulmányok sorozatából nem állt össze, mégis az értékes részletek együttes megjelenését az indokolja, hogy egyrészt ugyanarra a településre vonatkoznak, másrészt a tanulmányok többsége mondattani vonatkozású, s köztudomású, hogy a mondattani jelenségek bemutatása, elemzése még mindig nagyon ritka, szórványos a magyar dialektológiában. Feltételezhető tehát, hogy egy helyi nyelvjárás mondattani jelenségeinek számbavétele – éppen Gálffy Mózes munkássága révén – módszertanilag is ösztönzőleg fog hatni további vizsgálatokra.

A fenti sorok igazát alátámasztandó, szót kell ejtenünk a szerző Gálffy Mózesről, valamint a vizsgált falu nyelvjárásterületi és helytörténeti vonatkozásairól.

Az egyetemi tanár, Gálffy Mózes (1915–1988) fő kutatási területe a magyar nyelvjárások vizsgálata volt, annak ellenére, hogy az egyetemen nem nyelvjárástant, hanem leíró nyelvészetet adott elő. Mondhatni, ennek ellenére nyelvföldrajzi munkát végez Kalotaszegen, a moldvai csángók között és a Székelyföldön. A magyar nyelvjárások témaköréből írja doktori értekezését, tanulmányainak sorát, társszerzője olyan jelentős erdélyi magyar nyelvjárástani szakmunkáknak, mint a *Moldvai csángó nyelvjárás atlasza* és a *Székely szóföldrajzi szótár*. Az a tény, hogy a mai magyar nyelv előadója volt az egyetemen – úgy vélem –, alapjául szolgált a köznyelv és a nyelvjárások összehasonlító vizsgálatának, mindenekelőtt a kevésbé művelt mondattani vonatkozásban. Figyelme ugyanis – élete utolsó éveiben – egy helyi nyelvjárás – a Felső-Maros menti Magyaró – mondattani jelenségeinek leírása felé fordult. Már első, a Magyar Nyelvjárások című folyóiratban közölt tanulmányával figyelmet kelt. „Örömmel hallottunk és olvastunk – írja Kiss Jenő – Gálffy Mózes mondattani kutatásairól, és várjuk eredményeinek mielőbbi megjelenését" (*Fejezetek a Mihályi nyelvjárás mondattanából 7*).

Magyaró a Felső-Maros mente egyik jelentős magyar ajkú települése. Nevének első írásos említése 1228-ból való: *Mogorreu*. Írásváltozatainak hosszú sora után a mai ejtésnek és írásnak megfelelő névváltozat is feltűnik: 1698: *Magyaró*. A falunév a *mogyoró*, nyelvjárási *magyaró* növényéből keletkezett, mogyoróbokrokkal benőtt helyre utal (Kiss Lajos: FNESz. II, 75). Régi román neve a magyarból átvett *Maiereu, Maierău* volt, a főhatalomváltozás után 1925-ben kapta hivatali úton a magyar név értelmének megfelelő *Aluniş* nevet.

A népismereti irodalomban Magyaró nem ismeretlen, sőt a Felső-Maros mente egyik „nevezetes" települése. Itt régen és ma is elevenen éltek és élnek a népszokások, a népdalok, a népi tánc, s a népművészet olyan hagyományos ágai, mint a hímzés, szövés-fonás, fafaragás. A falu szülöttjében, a történész Palkó Attilában már 1954 tavaszán megérlelődött egy falumonográfia megírásának gondolata. Felismerte, hogy a népismeret minden ágára kiterjedő falumonográfia megírása nem egyetlen személy feladata. Aki ért ugyanis a falu történetének felvázolásához, nem biztos, hogy ért a tárgyi és szellemi néprajzhoz, a névtudományi és nyelvjárástani kérdésekhez. Ennek érdekében Palkó Attilának sikerült megnyernie a Magyaróból elszármazott Zsigmond Józsefet, aki a helyi népszokások legjobb ismerője volt, a népdalok lejegyzése érdekében a legjelentősebb erdélyi muzikológust, Jagamas Jánost, továbbá a házbelső díszítés, a szövés-fonás, a népi ruházat szakértőjét, Szentimrei Juditot, valamint a falu nyelvjárásának szakszerű bemutatásához Gálffy Mózest.

Mi az, ami a „falumonográfia" értelmének megfelelően az előbbiekben felvázolt történeti, tárgyi és szellemi néprajzi, valamint névtudományi és nyelvjárástani vonatkozásban máig megvalósult?

Palkó Attila és Zsigmond József kiegészítő gyűjtését felhasználva, Jagamas János, megjelenteti a *Magyaró énekes népzenéje* című kiadványt (1984). Közös gyűjtőmunka eredményeként teszi közzé Palkó Attila–Portik Irén–Zsigmond József a magyarói népművészet egyik legszebb ágáról szóló kötetet: *Felső-Maros vidéki varrottasok* (1985). De a falu életére is vonatkozik Palkó Attilának *Tutajozás a Maroson,* Zsigmond Józsefnek *Havasolás* című tanulmánya. A népmesék vonatkozásában Faragó József lejegyzésében és szerkesztésében jelent meg a *Kurcsi Minya havasi mesemondó* című népmesegyűjtemény (1969). A történeti rész, amely a legrégibb időktől 1850-ig tárgyalja a vidék kialakulását és fejlődését, Palkó Attila munkája: *Magyaró. Egy Felső-Maros menti település évszázadai* (1995). Ugyancsak ő a szerzője *A Maros-Torda megyei Magyaró hely- és családnevei* című, a Magyar Névtani Dolgozatok 160. számaként 1998-ban Budapesten megjelent kötetnek. Nem kell megfeledkeznünk a 11 kötetre tervezett *Romániai magyar nyelvjárások atlasz*ról sem (Anyagát gyűjtötte és a kéziratot összeállította Murádin László. Szerkesztette Juhász Dezső), mely kötetből 1995 és 2005 között már kilenc kötet is megjelent. A 136 falu (kutatópont) egyike éppen Magyaró (jelzése a térképlapokon G-1). A kötetek adatai alapján leírható a magyarói tájszólás hang- és alaktanának és szókincsének jelentős része (3400 adat). Az adatokból kiderül, hogy a magyarói helyi nyelvjárás a mezőségi nyelvjáráscsoport része, ennek Maros–Küküllő vidéki alegységébe tartozik (1. *Magyar dialektológia* (szerk. Kiss Jenő), Bp., 2001. 296). Jellemző rá a teljes *a*-zás (*ablakat, abrasz, cincag, bagár, hasszu, szambat*), a hangsúlyos *ü, ű, ő* hang után az irodalmi *ö* helyett ejtett *e*-zés (*büdes, sütek, őrel, bőtel*). Az irodalmi *ö* hang helyén ejtett nyíltabb *œ*-zés (*ærækœl*, *kœszœnœm*), s ez az *œ*, ha hangsúlyos helyzetben fordul elő, hasonulásos alapon kiterjed az irodalmi nyelvben hangsúlytalan *e* hangokra is (*kœrmœ, kœtvœ, œklœ, tœrjœ*). Említenünk kell a szórványos *í*-zést (*bíka, kík, rípa, szíp*), amelynek gyakorisága, súlya messze alatta marad a bihari nyelvjárás *í*-ző alakjainak. (E magyarói nyelvjárási jelenségekre lásd NyIrK. 1984: 58–54; 1986: 129; 1989: 40.)

Az említett atlasz azonban nem teszi lehetővé mondattani kérdések tárgyalását, elemzését. Talán ez késztette Gálffy Mózest, hogy mindenekelőtt a nyelvjárástani szakirodalomban elhanyagolt mondattani kérdések felé forduljon. Maga vallja, egyik tanulmányának lapalji jegyzetében: „Sajnos, eddig megjelent nyelvjárási monográfiáink nagyrészt csak néhány kirívó szerkezeti sajátosságokat sorolnak fel. Rendszeres mondattani feldolgozásra még nem került sor."

A mondattani leírás hosszabb, összefüggő szöveg meglétét feltételezi. Az összefüggő szöveget, amelyre Gálffy a mondattani vizsgálatot építi, egyrészt saját magyarói gyűjtéséből, másrészt a Faragó Józseftől kiadott *Kurcsi Minya havasi mesemondó* meseszövegeiből és Kocsis Miklós Barabásnak a Kolozsvári Folklór Intézetben található, magnetofonra felvett, a folklóristáktól lejegyzett kéziratos szövegeiből való.

Nem feladatom Gálffy Mózes itt közzétett tanulmányainak elemző értékelése, ezt megteszi majd a szakkritika. Mindenképpen azonban ki kell emelnem, hogy módszere nem önelvű, hanem viszonyító leíráson alapszik. A köznyelv és a nyelvjárás mondattani jelenségeinek összehasonlításában, az egyezések és az eltérések vonatkozásában megtalálja a megfelelő arányt. Az egyezéseket és eltéréseket három szempontból vizsgálja: a) mai nyelvbeli helyzetük, aktivitásuk, produktivitásuk; b) feldolgozottságuk foka és mértéke; c) gyakoriságuk szerint.

Igaz, az itt közölt résztanulmányok a magyarói nyelvjárás teljes leírásának csak egy szelete. De értékes és szakszerű része annak a Palkó Attilától megálmodott falumonográfiának, amely a különböző szakterület kutatóinak részmunkáiból egyszer talán – mint tudományos népismereti szakmunka – összeáll. Úgy vélem, reménykedhetünk benne.

Murádin László

Egyeztetési eljárások a magyarói nyelvjárásban

Az egyeztetés a mondat megszerkesztésének egyik alapvető kérdése, hiszen a mondatrészek logikai összefüggését hivatott szolgálni, és ezzel egyidőben formális szerkezeti kapcsolatukra, viszonyukra mutat rá. Az egyeztetés lehetséges, sőt szükséges a fő- és mellékmondatrészek, de maguk között a mellékmondatrészek között is, ha mellé- vagy alárendeltségi viszonyba kerülnek egymással, valamint az összetett mondat szerkezeti egységei között is. Az egyeztetési szabályokat mindegyik nyelvtanunk számba veszi, és foglalkoznak velük a mai nyelvi jelenségeket tárgyaló összefoglaló szakmunkák éppen úgy, mint a rájuk vonatkozó szaktanulmányok.[1] Egy részük elsősorban nyelvhelyességi szempontból.[2] Mindkét esetben, főleg az irodalmi nyelvben szokásos, normatív jelenséget rendszerezik, amelyek nagyrészt érvényesek nyelvjárásaink egyeztetési eljárásaira is. A nyelvjárási monográfiák vagy ilyen jellegű részlettanulmányok feladata viszont az, hogy a tájnyelvben sajátos, a köz- és irodalmi nyelvi normától eltérő, de az illető nyelvi alakulatban helyesnek elfogadott vagy szórványosan

[1] Összefoglaló munkák: *A mai magyar nyelv rendszere*. II. Szerk. Tompa József. Akadémiai Kiadó. Bp., 1962 (az *egyeztetés* címszó alatt felsorolt lapokon és az ott idézett irodalom); Benczédi József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné, *A mai magyar nyelv*. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó. Bp., 1968. 248–56 és az ott idézett irodalom; Berrár Jolán, *Magyar történeti mondattan*. Tankönyvkiadó. Bp., 1957, 71–8, 83–4; Balogh Dezső–Gálffy Mózes–J. Nagy Mária, *A mai magyar nyelv kézikönyve.* Szerk. Gálffy Mózes. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971 (az *egyeztetés* címszó alatt felsorolt lapokon); Fábián Pál–Szathmári István–Terestyéni Ferenc, *A magyar stilisztika vázlata*. Tankönyvkiadó. Bp., 1958, 236–44; *Gramatica limbii române*. II. Editura Academiei. Bucureşti, 1966 (az egyeztetésről szóló fejezetekben); Hadrovics László, *A funkcionális magyar mondattan alapjai.* Akadémiai Kiadó. Bp., 1969. Passim; Klemm Antal, *Magyar történeti mondattan*. I–III. Bp., 1928–42, 35–156; K. E. Maktinszkaja, *Vengerszkij jazik.* III. 1960, 105–56; Szabó Dénes, *Mai magyar nyelv*. Egyetemi jegyzet. Bp., 1958, 266–72, 288–93, 318–9, 342–4, 351–8. – Részlettanulmányok: Antal László, *A formális nyelvi elemzés.* Bp., 1964., 138–51; Deme László, *Köznapi fogalmazásunk mindennapi botlásaiból*. Nyr. LXXXIV (1975), 430–2; Dezső László, *A jelzős „főnévi csoport" kérdései a magyarban*. NytudÉrt. 76. sz.; Kálmán Béla, *Értelmi és alaki egyeztetés*. I. OK. XXIX (1974), 33..46; Károly Sándor, *Az értelmező és az értelmezői mellékmondat a magyarban.* NytudÉrt. 16. sz. 66–9; Klemm Imre, *A számbeli egyeztetés főbb kérdései a magyarban*. Nyr. LXXVIII (1969), 165–75; Rácz Endre, *Az értelmi egyeztetés a magyarban.* NytudÉrt. 83. sz.. 476–82; Uő, *A személybeli egyeztetés a vonatkozó mellékmondatokban*. Népr. és Nytud. I, 87–103; Uő, *Az alany és állítmány egyeztetésének néhány kérdése a mai magyar nyelvben.* NytudÉrt. 58. sz. 1; Uő, *Az állítmány egyeztetése az értelmezői szerkezetekkel.* Nyr. LXXXV (1976), 403–15; Uő, *Az állítmány számbeli egyeztetése különböző számú alannyal a mai magyar nyelvben.* MNy. LXVII (1971), 144–55, 288–96 (és az ott idézett irodalom); Szathmári István, *A magyar stilisztika útja.* Gondolat Könyvkiadó. Bp., 1961. 418–20; Szépe György, *Az egyeztetés kérdéséhez.* NytudÉrt. 40. sz. 355–9; Tompa József, *határozói egyeztetésünk nyelvtani vonatkozásai.* NytudÉrt. 46. sz. 93–113.

[2] *Anyanyelvünk művelése.* Szerk. Gálffy Mózes–Murádin László. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973. (L. különösen a „Függelék"-beli könyvészetet.); Cs. Gyimesi Éva, *Mindennapi nyelvünk.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974 (passim); *Édes anyanyelvünk.* Szerk. Lőrincze Lajos. Bp., 1961; *Magyar nyelvhelyesség*. Szerk. Deme László–Köves Béla. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 1957; *Nyelvművelő levelek.* Lőrincze Lajos irányításával szerk. Ferenczi Géza és Ruzsiczky Éva. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1964; *Nyelvőrségen.* Szerk. Lőrincze Lajos. Akadémiai Kiadó. Bp., 1968; *Nyelvtan–stílus–szónoklás.* Szerk. Terestyéni Ferenc, Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1960, 363–52.

előforduló egyeztetési megoldásokat foglalják össze.[3] Az összehasonlítási alap – mint más, leíró szempontú nyelvjárási munkában – az irodalmi nyelvi norma.

Kívánatos volna az olyan leírás, amely a tájnyelvi szótárakban kialakított módszerhez hasonlóan bemutatná a vizsgált tájnyelvi egységben meglevő összes szerkezeti jelenségeket, a mi esetünkben mindazokat az egyeztetési eljárásokat, amelyek megvannak a nyelvjárásban, tekintet nélkül arra, hogy élnek-e az irodalmi nyelvben is vagy sem. Ilyen munka azonban – tudomáson szerint – magyar nyelven még nem jelent meg, amelyben együttesen kerülnének tárgyalásra mindezek a szerkezetek. És – úgy vélem – erre ilyen formában nincs is szükség, mert hiszen a nyelvjárásbeli sajátos jelenségek ismeretében világosan meg lehet ítélni, mi van meg a nyelvjárásban (tájnyelvben) a standard irodalmi normák közül, miben különbözik tőlük a vizsgált nyelv alakulat. Ha pedig párhuzamosan él egymás mellett a két nyelvi rendszerben egy-két egyeztetési forma, erre a tanulmányok, monográfiák szerzői amúgyis felhívják majd a figyelmet.[4] Az eszményi természetesen a tájnyelvi szótárakban érvényesített módszer volna, de ebben az esetben meg kellene írni minden egyes tájnyelvi alakulat – csaknem mindegyik helyi nyelvjárás – teljes nyelvtanát, és ez gyakorlatilag megoldhatatlan. Ezért választjuk a másik megoldást.

Az alábbiakban a magyarói nyelvjárás egyeztetési eljárásait mutatjuk be az irodalmi nyelvi szabályokhoz viszonyítva, és közben utalunk arra, hol találhatók meg egymás mellett a mindkét nyelvi változatban szokványos szerkezeti típusok.

Rendszerezésünkben a magyar nyelvtani szakirodalomban kialakult szempontokat követjük. A mai magyar irodalmi nyelvben az egyeztetés történhetik értelmi vagy alaki alapon, vagy a kettő együttes érvényesítésével. Az adott szerkezeteket vizsgálva normatív nyelvtanaink számba veszik azokat a szabályszerűségeket, amelyeknek követése kötelező irodalmi szinten a mondatrészek, mondatok egyeztetésében. Ezeknek a szabályoknak a szem előtt tartásával fogjuk rendszerezni anyagunkat.

A) Az értelmi egyeztetéses szerkezetek[5]

I. Az alany és az állítmány egyezése

1.0. Egy alany és egy állítmány esetén az irodalmi nyelvi gyakorlattól semmilyen eltérés sem figyelhető meg a magyarói nyelvjárásban.

1.1. Többtagú (halmozott) egyes számú alany mellett azonban az igei állítmányú mondatokban már az irodalmi nyelv is kétféle egyeztetést enged meg: értelmit és alakit. Tehát: *István és Péter* **elmentek** *kirándulni*, illetőleg *István és Péter* **elment** *kirándulni*.

---

[3] Sajnos, eddig megjelent nyelvjárási monográfiáink nagyrészt csak néhány kirívó szerkezeti sajátosságot sorolnak fel, rendszeres mondattani feldolgozásra még nem került sor. Ez az oka annak, hogy Horger és Kálmán összefoglaló munkájában is csak általános és néhány szórványos megjegyzés található. (L. az egyes jelenségek tárgyalásánál.)

[4] Egyelőre ilyen természetű utalásokat mindössze az irodalmi és köznyelvi jelenségeket leíró rendszerezésben meg azok történeti fejlődését vizsgáló munkákban vagy részlettanulmányokban találtunk. (L. az 1. és 2. jegyzetben idézett könyvészetet).

[5] A használt szimbólumok: A = alany, Á = állítmány (igei), T = tárgy, H = határozó, J = jelző, Fm = főmondat, mm = mellékmondat; indexben: e = egyes szám, tb = többes szám, nm = névmási, szn = többséget jelölő számnévi jelző, öt = összetett (névszói-igei), gyn = gyűjtőnév, ért = értelmező jelző, h = halmozott mondatrészek. Jelek: | = mellérendelt mondat, /...\ = alárendelt mondat.

Jóllehet ajánlatosnak tartja az alak szerinti, tehát egyes számú állítmánnyal történő egyeztetést.

A magyarói tájnyelvben ilyen alkalmakkor csak értelmi egyeztetés lehetséges: A_e–A_e–$Á_{tb}$: *A násznagy és a leginy* **èlmönnek** [megkérni a leányt.][6] *Most a szeginy ember és a felesége* **látták**, hogy ... (KMHM 144).[7] *A sündisznó s a felesége a két főd végiből* **odamentek** *s* **lekocokták** *a nyulat* ... (KMB Mg. 5|6/c).[8]

1.2. Viszont nincs eltérés az irodalmi nyelvi szabályoktól a névszói állítmányú mondatokban: *Pista és Józsi* **jó pajtásak.**

1.3. Nincs meg általában a kettősség – tehát az értelmi meg az alaki egyeztetés – a gyűjtőnévként is felfogható, illetőleg az alanyt gyűjtőnévi értékűvé tevő határozatlan számnévi jelzős alanyú szerkezetekben sem. Bennük szintén csak az értelmi egyeztetéssel találkozunk: *S egy hatalmas nagy sereg madár éppen most* **lakmározzák** *a levert búzaszemeket a földről* (KMHM 90).

Hasonló a helyzet az értelmező mellékmondattal alkotott alárendelő összetett mondatok főmondatának gyűjtőnévi (esetleg többséget kifejező számnévi jelzővel ellátott) alanya és igei állítmánya egyeztetésében: $A_{gyn\ e}$ / $J_{ért\ mm}$\ $Á_{tb}$: *S mikor megérkezett a medve a palotába, az a sok nép, aki a mulatóteremben* **voltak,** *utat* **engedtek** *a medvének, mert mindenki félt tőle* (KMHM 156).[9] *A nép, amikor* **kijœttek** *a templombo,* **féreállattak**, *s utat* **engedtek** *nekije.*[10]

---

[6] A jelenségre vonatkozóan 1. az 1. számú jegyzetben felsorolt munkákat. Szerzőik értelmi egyeztetésként tárgyalják, akárcsak Klemm (Nyr. LXXVIII [1954], 17) és Brüll Emánuel (Nyr. LXXIV[1950], 435 kk). Viszont Erdélyi Lajos (NyK. XXXIV [1906], 252) „logikai, helyesebben lélektani" egyeztetésnek tekinti ugyanúgy, mint a számjelzős alany és többes számú állítmány egyeztetését. – Itt említjük meg, hogy az egyes egyeztetési típusokra nagyrészt több példát idézhetnénk anyagunkból, de elsősorban a típust törekszünk bemutatni. Az egyes szerkezetek tárgyalása rendjén utalunk majd a gyakorisági különbségekre. – A jelzés nélkül közölt példamondatok saját helyszíni gyűjtésemből valók, pontos fonetikai lejegyzésben.

[7] A KMHM jelzésű adatokat Faragó József, *Kurcsi Minya havasi mesemondó* (Irodalmi Könyvkiadó. 1969) címen kiadott, magnetofonszalagról tőle lejegyzett szövegből idézem.

[8] A KMB jelzésűeket pedig a Kolozsvári Folklór Intézetben található, folkloristáktól lejegyzett kéziratos szövegekből vettem. Lejegyzők: Faragó József, Nagy Olga, Vöő Gabriella. Anyaguk rendelkezésemre bocsátásáért itt mondok nekik köszönetet. – A meséket Kocsis Miklós Barabás magyarói lakostól gyűjtötték. Kocsis nem volt vérbeli mesemondó. Magam is sok szöveget jegyeztem le tőle. – Többi adatközlőmnek is ugyanitt köszönöm meg szíves fáradozását. Az Intézet Vezetőségének szintén köszönöm, hogy az anyagot rendelkezésemre bocsátotta. – Végül meg kell jegyeznem, hogy a folkloristáktól lejegyzett anyag hangtani szempontból nem hasznosítható.

[9] Itt csak megemlítjük ezt a mellékmondatos szerkezetet. Később visszatérünk rá.

[10] Simonyi (Nyr. IX [1880], 226) constructio ad sensum minősítéssel említi ezt a szerkezeti formát: ugyanilyen értelemben idéz Hegedűs István (NyK. XXV [1896], 208) a magyarral együtt számos görög, latin, francia meg szanszkrit nyelvi példát; gyakorinak tartja Gombocz is (Nyr. XXVII [1898], 436 és kny. 40) az ilyen értelmi egyeztetést; ugyanígy Rácz (NytudÉrt. 83. sz. 479–80) és Kálmán [*i. m.* 37]; Berrár [*i. m.* 84] és Klemm (TörtMondt. 150; Nyr. LXXVIII [1954], 169–70) a régi meg a népnyelvből idéz ilyen értelmi egyeztetéses szerkezeteket. Erdélyi (NyK. XXXV [1906], 253 és MNy. XI. [1915], 207–10) lélektani és értelmi egyeztetésként tartja számon; Varga Károly (Nyr. XXIX [1900], 300–5, 407–12) Arany János nyelvében vizsgálja az alany–állítmány egyezését, és a gyűjtőnévi alanynak csak az egyes számú állítmánnyal való egyeztetését helyesli. Hegedűs (Nyr. XXV [1896], 208) szerint viszont a gyűjtőnévi alany mellett álló többes számú

De ellenpélda is említhető: benne alaki egyeztetés érvényesül, akárcsak az irodalmi nyelvben. $A_{gyn\ e}$ – $Á_{e:}$ *Mind esztendőben egy sereg v i t é z* **hagyta ott** *az életit...* (KMHM 120). Itt azonban a mesemondó nyelvhasználatára bizonyára olyan mértékben hatott az irodalmi nyelvi szerkezet, amely általánosságban a nyelvjárást beszélők gyakorlatában alig-alig, legfeljebb a fiatalok beszédében érvényesül.

1.4. Más megítélésben részesül az ugyancsak értelmi egyeztetéssel keletkezett, többséget jelölő számnévi jelzős egyes számú egyedi névvel kifejezett alany és az igei állítmány többes számú egyeztetés az irodalmi nyelvben is. Itt ugyanis „A naiv – egy kissé régies – költői stílust... hatásosan színezheti ez a forma" a közlést ...[11] A magyarói tájnyelvben viszont a többes számú állítmánnyal való egyeztetés a szokványos, a „szabályos" forma ilyen esetben, jóllehet két megoldás lehetséges: vagy az alaki, vagy az értelmi egyeztetés. **Értelmi** egyeztetésre példák: *És az öreg király behunyta a szemit evvel, meghalt, és a h á r o m k i r á l y f i nagy szomorúan, bánatosan* **eltemették** *az édesapjukat* (KMHM 121) *... Éppen a k é t k e r e s k e d ő e m b e r egy nagy búzatábla szélin* **állottak** (*i. m.* 171). *Az a sok* apró *h al a c s k a, ami a vízben volt, a király testire* **kerültek,** *rajta* **kezdtek** *fickándozni* (*i. m.* 104).[12] Ez utóbbi mondatban a vonatkozó árnyalatú minősítő jelzői mellékmondat állítmánya – a nyelvjárásban általánosabb gyakorlattól eltérően – nem igazodik az értelmi egyeztetés szabályához, és egyes számban marad. Viszont a következő, időhatározói mellékmondatban az igei állítmány már igazodik az értelmi egyeztetési eljáráshoz: *A k é t gy e r m e k, ahogy* **felvették** *a fejüket* [ti. a párnáról], *itt is két aranytallért* **találtak** *a fejük alatt* (*i. m.* 145).

1.5. Részben más típusú az a mondatszerkezet, amelyben értelmi és egyben alaki egyeztetés érvényesül a többséget jelölő számjelzős halmozott alanyok és az állítmányok között. Ilyen: *De ebben a palotában... s o k* vitéz *k i r á l y f i a k, b á r ó k, h e r c e g e k, szerencsét* **próbáltak... (***i. m.* 100). Hasonló a helyzet az értelmező jelzős szerkezettel bővített többséget kifejező számnévi jelzős alany esetében: Azok (ti. a *k é t* öreg *k o l d u s o k*), *amin* (= amint) **járogattak** *jobbról balra,* **elérkeztek** *egy faluba* (KMB Mg. 80/b).[13]

állítmány „egyszerűen osztó jelleget kap", ezért, „vonzza többesbe az állítmányt". – Bartha József, *A palóc nyelvjárás* (Bp., 1983, 64) című monográfiájában közöl ilyen egyeztetéses példákat.

[11] Az MMNyR. II, 140: idézi erre az alábbi példást: „*S a fürge fiú – Most föltekintenek* (Vörösmarty: *A rabló*: ÖM. I. 155); *Két szeme villannak* (Mészöly, *Homérosz*. Ulisszes 116)".

[12] Simonyi (Nyr. IX [1880], 225) is értelem szerinti szerkesztésnek minősíti. Klemm (TörtMondt. 292) azt mondja, hogy „Néha a magyarban, mégpedig a mai népnyelvben is, továbbá a rokon nyelvekben előfordul a *többes szám* is, leginkább határozatlan számnevek mellett... Ezek értelem szerinti szerkezetek" – Kálmán (*Nyelvjárásaink* 57) a palóc meg az északkeleti nyelvjárásból említi: *„Sok emberek..."* A MMNyR. II. 140 szerint „kerülnünk kell a művelt nyelvhasználatban a számjelzős egyes számú alanyhoz értelmi egyeztetéssel kapcsolt többes számú állítmányt is: *»Sok fa álltak ott«,* mert nyelvhelyességi szempontból nem fogadható el." Viszont Hegedűs (*i. m.* 208) és Klemm (TörtMondt. 292) is idéz több példát a nyelvjárásokból erre a szerkezetre. Varga Károly (Nyr. XXIX [1990], 410–2) helyteleníti a többes számú állítmány használatát ebben a szerkezetben. – Ugyanígy egyeztetnek a Szatmár megyei Koltón mind határozott, mind határozatlan számnévi jelzős alannyal (Szabó István, *Koltó szatmármegyei falu nyelvjárása.* Nagybánya, 1912. 6). Erdélyi szintén értelmi egyeztetésnek tartja (NyK. XXXVI [1906], 252) mind a magyarban, mind a finnben, törökben. Kertész Manóval vitatkozva, aki analógiás úton keletkezettnek mondja, azt írja, hogy a számjelzős egyes számú alany többes számú állítmánnyal egyezik, különösen akkor, ha „a tulajdonképpeni állítmány az alanytól messzibb van, és a formai egyezés... szükségének érzése nem gátolja az írót a többes szám alkalmazásában".

[13] Rácz (NytudÉrt. 83. sz. 479–80) úgy véli, hogy ebben az esetben „latin nyelvi hatással kell számolnunk". Kéky Lajos (Nyr. XXX [1901], 307) fél-latinosságnak minősíti. Károly (Jel, 31–2)

Természetesen az irodalmi nyelvben szabályszerű egyeztetési eljárással szintén találkozunk: *A két ember* **ment** *karanfogva az uccán. Dáledin bement egy várakozó terembe, ahol sok vitéz* **otthagyta** *az életit.* Értelem szerint a következő mondatbeli, általános névmási alany ugyancsak többséget jelöl, mégis alakilag egyeztetnek: *... sok vitéz királyfiak... szerencsét próbáltak, de mindegyik* **otthagyta** *az életit* (KMHM 100).

1.6. Az A–Á szórendű mondatokban többséget kifejező számjelzős alannyal rendszerint szintén értelmi alapon egyeztetnek: A cigányt **beperelték** mind a két fél, mind a két úriember (KMHM 210). Viszont ugyanilyen alany mellett hallható értelmi és alaki egyeztetésű mondat is: **Elvezették** a tizenkét tolvajok *őtet egy nagy gazdag udvarba* (KMB Mg. 1362/b).[14]

Ellenpélda ugyancsak említhető ebben a típusban is: *Hát a fának a tetején* **volt** *egy griffmadár fészek. Abba fészekbe* **volt** *két griffmadár fióka* (KMHM Mg. 1358). M**ekkérdeszte** *a két öreg embe r, hogy mère mennyenek.* Ezzel a szerkezettípussal kapcsolatban esetleg lehetne arra hivatkozni, hogy az egyeztetés azért nem értelmi jellegű, mert az igei állítmány megelőzi a számjelzős alanyt. Ezt látszik támogatni az **Elvezették** a tizenkét *tolvajok* $Á_{tb}$–A_{tb} egyeztetési eljárás is. Mégis – úgy véljük, hogy – az értelmi alapon történő egyeztetés a tipikus és általános, jóllehet több ellenpéldát idézhetünk mindkét típusra.

1.7. Sajátos az egyeztetés tekintetében az a szerkezet, amelyben az egyes számú alanyt jelölő főnév ismétlődő értelműnek, halmozott alanynak minősül (tűnik!) az állítmányhoz kapcsolódó időhatározói determináns következtében, és emiatt értelmi egyeztetés alapján az állítmány többes számba kerül: *Telt-múlt az idő, esztendő esztendő után* **teltek**, *s a királykisasszony növekedett szépen* (KMHM 119). A többség (= több esztendő) fogalma kívánja meg – bizonyára – értelmi szempontból a többes számú állítmányt. Igaz, ez az egyeztetési eljárás – legalábbis a magam megfigyelése szerint – ritka.

De kihagyásos szerkezetben is előfordul ugyanannak a beszélőnek a nyelvhasználatában: *teltek-múltak a hónapok, hetek* (sorrend!), *esztendő esztendő után* (ti. **telt** vagy az előző példa alapján: **teltek**) (*i. m.* 168).

Gyakoribb az irodalmi nyelvi formával azonos A_e–$Á_e$, illetőleg A_{tb}–$Á_{tb}$ szerkezet: *Eggyik esztendő* **tèlt** *a másik után; Így* **telt, múlt** az idő, *évek évek után* **teltek...** (KMHM 110).

1.8. Minden bizonnyal román nyelvi hatást láthatunk az alábbi értelmi egyeztetésben: *Facsavaró* [otthon maradt]... *Fütyelt, énekelt, mulatta ott magát.* A *másik kettők* **elmentek** *ott vadászni* (= ceilalți doi au plecat) (KMB Mg. 1358). *S kijöttek az urak, felszöktek az ágyból, s mindenféle többi szolgák* odamentek **(=** şi diferiți alți servitori s-au dus acolo) (KMB Mg. 1362/b).

---

szerint ilyen helyzetben „a kommunikáció logikája érvényesül, nem a tárgyi összefüggéseké, mint például a németben”. Ugyanígy Kálmán (*i. m.* 38). – A romániai magyar nyelvjárások esetében gondolhatunk román nyelvi hatásra is, vagy legalábbis arra, hogy a latin hatásra másutt is kialakult szerkezet használatát erősíti a hasonló típusú román nyelvbeli forma.

[14] Inczefi Géza (*Abafája és vidéke nyelvjárása.* Bp., 1938, 25) monográfiájában azt mondja, hogy „Határozatlan számjelző mellett is többes számban áll az alany és néha az állítmány is”. Példái alapján azonban nem ítélhetjük meg pontosan, hogy mi a helyzet ezekben a szerkezeti típusokban, ugyanis nem említi egyrészt, hogy A–Á szórenddel szerkesztve is így egyeztetnek-e; másrészt felsorolt mondatai között mindössze egy van, amely az A–Á egyezését példázza. Íme: *Összegyűtt mindenféle edényeket; hoztak sok kenyereket* (ezek tárgyas szerkezetek); *tőttek esment egy nyihán napak.*

1.9. A többes számú alany emellett ugyancsak értelmi, de egyben alaki egyezés folytán kifejezhet különbséget, különbözőséget a magyarói nyelvjárásban éppen úgy, mint az irodalmi és köznyelvben. Például: a *küküllői borok* vagy a *kerti virágok* jelzős szószerkezetek alaptagja azért kerül többes számba, mert különböző fajta borokra, illetőleg virágokra vonatkozik. Ugyanilyen jellegű tartalom fejeződik ki az alábbi többes számú névszós szerkezetekben: *...végigjárja a két* [alvó] *gyermeket a vén banya, megtapogatja őket, és elneveti magát: Pompás p e c s e n y é k* **lesznek** *ebből* [ti. a két gyermekből] (KNHM 38). A *pecsenyék* 'pecsenye falatok' értelmű, tehát 'különböző pompás falatok'-ra vonatkozik a *lesznek* többes szám 3. személyű létigei állítmány. Más példa: *S látja a fiú s hallja, lenn a városban nagy b a n d a s z ó k, m u z s i k a s z ó k, minden ablak kidíszítve, kivilágítva* (KMHM 155). A *bandaszók, muzsikaszók* különféle és esetleg különböző irányból hallható zeneszóra utaló többes számú alakok. Az állítmány kihagyása miatt maguk a többes számban álló névszók hordozzák az állítmányi tartalmat is, akárcsak a rájuk következő határozói igenévi formák. Valójában azonban a kiemelt szerkezeti tagok halmozott alanyként állanak a mondatban.

1.10. Az értelmi egyeztetésnek egy másik, sajátos formája az 'összes' jelentésű *egész* melléknévi szófajú. tehát minősítő jelző értékű meghatározótagként használt egyes számú, esetleg halmozott szerkezetes alanyú mondatokban figyelhető meg.[15] A szerkezet típusa: *egész* – A_e–$Á_{tb}$: *...az asszony keresztesen megérintette a vesszővel a királyt, és az e g é s z á l l a t, l ó, k i r á l y, abban a percben kővé* **váltak** (KMHM 160).[16] Szórendi tekintetben azonos típusú, de értelmi és alaki egyeztetésű szerkezet is kialakulhat az *egész* minősítő jelzős alanyú mondatokban. A_{tb}–$Á_{öt\ tb}$: *Mikor odaérkezett Borsszem Jankó a házhoz, látta, hogy az e g é s z b o s z o r k á n y o k* **be vannak gyűlve** *az asztal megé kereken* (KMB Mg. 1358).

Ha az *egész* melléknévi jelző a mondat végére kerül mintegy toldásként, akkor is megőrzi ezt a képességét, és a szerkezet így alakul: A_{tb}–$Á_{öt\ tb}$– *egész: ...mert úgy tudd meg, hogy* azok [ti. a pénzdarabok] *nem sárga* **krajcárok voltak,** *hanem* **aranyak** *a z e g é s z* (KMHM 201). – A toldás elhagyásával irodalmi nyelvi formát kapunk.[17]

1.11. Az $Á_{tb}$–A_{tb} szerkezettípus szintén gyakori, és itt emiatt már alaki egyeztetés is érvényesül a prediktív szerkezet tagjai között: *Akkor* **jöttek** *a z e g é s z ó r i á s o k, őtet hamar felszentelték királyuknak* (KMB Mg. 1358).

Az ugyanilyen szórendű, azaz állítmánnyal kezdődő, de halmozott alanyú mondatokban az *egész* minősítő jelző használata sajátos egyeztetési típust hoz létre. Ugyanis a rá következő alany többes számba kerül, jóllehet az előtte álló alany alakilag egyezik az egyes számú állítmánnyal $Á_e$–A_e–A_e–*egész*–A_{tb}: **Ment** *a n á s z n a g y, a v ő l e g i n y s a z e g i s z k i s é r ö k.* Az egyes számú állítmány nyilvánvalóan a hozzá legközelebb álló, ugyancsak az egyes számú alanyokkal egyezik meg. Az egyeztetés ebben az esetben megfelel

[15] Az ÉKsz-ban az *egész* „Aminek alkotórészei, tagjai mind együtt vannak" jelentésnek felel meg. *az egész család* példát idézi.

[16] Itt az *egész állat* szószerkezet a mesében szereplő hat kísérőre vonatkozik: 1 nyúl, 1 róka, 1 farkas, 1 tigris, 1 medve és 1 oroszlán.

[17] Nem változtatja meg az egyeztetés módját, de jellegzetesen nyelvjárási használatban jelöli a 'mindnyájan' értelemet a határozott névelős *az egésszen ~ az egisszen* határozószó: *Uty tudam, hagy azak az egisszen elmentek. Há sze ök mind az egésszen tutták, hagy mi van* (= mi történt, mi a helyzet).

az irodalmi nyelvi gyakorlatnak, és egyben ellenpélda az előző szerkezeti formákhoz viszonyítva.[18]

1.12. Pusztán az alaki elemek viselkedése szempontjából anakoluthiának, tehát hibás szerkezetnek tekinthető ez az egyeztetési mód: *A l ë á n k a, mikar már tizenhárom, t i z e n n ë g y é v e s,* **kezdenek** *járni a táncra,* hiszen az A_e–$Á_{tb}$ egyeztetés minden nyelvi szinten hibás szerkezetnek minősül.[19] Viszont ha ún. ráértéses formának tekintjük, azaz szövődményes mondatszerkezetként, úgy értelmezzük, hogy 'mikor a leányka már 13–14 éves, az ilyen korú lányok kezdenek járni a táncba', akkor értelmi egyeztetésnek minősíthetjük ezt az eljárást.

1.13. Vizsgált nyelvjárásunkban általános az A_e–$H_{társ}$–$Á_{tb}$ szerkezettípus. Ez „A kevésbé irodalmas élőbeszédben [is] előfordul... ha a beszélő például a társhatározóban megnevezett egy vagy több személyt is beleérti az alany körébe: „*Toldi Anikóval anyjokhoz ülének...*" (MMNyR. II, 140).[20] Példáink közül idézünk néhányat: *...a z a p j a a z a n y á v a l,* **l aktak** *ott és* **olvasták** *az újságot* (KMB Mg. 1362/b)...*akkor a f i a t a l e m b e r a f e l e s é g é v e l* **elvették** *a földásó csákányokat...***nekifogtak**...**csináljanak** *egy kis házat maguknak* (KMB Mg. 1395/b). *S D á l e d i n a z a n y j á v a l úgy* **örvendtek,** *hogy ők is szöktek ki a bőréből* (!), *hogy Dáledin a királylányt vette el feleségül* (KMB Mg. 1395/c). – Rejtett alanyú mondatban szintén használják ezt a szerkezeti formát: *Evvel* (= ekkor) *a király elköszönt az emberektől, s a k í s é r e t é v e l e g y ü t t egy tanyai épületbe* **szállották be** (KMHM 197) [ti. a király meg a kísérete].[21]

Ellenpélda is idézhető, melyben az egyeztetés az irodalmi nyelvben szokványos módon történik: *A l e g i n y az a p j á v a l nehezen* **eggyezett.**

1.14. Az $Á_e$–A_e–$H_{társ}$ szórendi megoldásban szintén érvényesül az alaki egyeztetés: ...**felült** *a k i r á l y a l e á n y á v a l* [a hintóba], *s* **elhajtottak** *az alá a cím alá* (KMHM 158).

Az A_e–$H_{társ}$–Á szórendű típusban gyakoribb az értelmi egyeztetés, az utóbbiban viszont kevésbé hallható.

Végül megemlítjük itt az ugyanilyen jellegű értelmező jelzői értékű társhatározós szószerkezetbeli egyeztetést: *Nem* **láttuk** *ë g g y i k a m á s i k o t* (= egymást). Igaz ugyan, hogy ebben az esetben kölcsönösség fejeződik ki, és ez idokolhatja a többes szám használatát, akárcsak az irodalmi nyelvben.

---

[18] A halmozott alanyú mondatok A–Á-ának egyeztetési kérdéseire vonatkozóan 1. Rácz: NytudÉrt. 58. sz. 273–8 és az ott idézett irodalmat.

[19] Erre vonaykozóan vö. Deme: Nyr. LXXXIV (1960), 430 és Rácz: NytudÉrt. 83. sz. 477. – Kemény Gábor említi (Nyr. XCIX [1975], 411) a sportnyelvben terjedező hibák között az A_{tb}–$Á_e$ szerkezetet, és a következő példát idézi: „*Freppan látványos góljai... a vártnál biztosabb hazai sikert eredményezett".*

[20] L. még Erdélyi: MNy. IX (1915), 208 és Kálmán *i. m.* 42. – Ezzel a megoldással találkoztunk a palóc nyelvjárásban is (Bartha József, *A palóc nyelvjárás.* Bp., 1893. 65).

[21] Erdélyi (NyK. XXVI [1906], 252) szintén értelmi egyeztetésnek tartja ebben a szerkezettípusban az alany meg az állítmány egyezését. Nem ért egyet Kertész Manóval, aki (NyF. 21. sz. 10, 26) analógiás úton létrejött szerkezetnek tekinti, és – tegyük hozzá – a mai generatív nyelvtan módszeréhez hasonlóan így magyarázza példával a jelenség kialakulását: *Zrinyi Deli Viddal így beszél vala + Zrinyi és Deli Vid így beszélnek vala =>Zrinyi Deli Viddal így beszélnek vala.*– Rácz (NytudÉrt. 83. sz. 481) szerint az irodalmi nyelvben „zökkenő nélkül ma csak a kölcsönösséget kifejező névszói állítmány kerülhet ilyenkor is többesbe", vagy pedig az alany elhagyása esetén az igei állítmány is: *„A lánnyal (együtt) sétálnak".*

1.15. Az egyeztetés – az irodalmi nyelvinek megfelelően – értelmi alapon történik azokban a mondatokban, amelyeknek alanya az előző mondatban van, és többséget kifejező számnévi jelző áll előtte: A_e–$Á_e$ | $Á_{tb}$, illetőleg fordított szórenddel: $Á_e$–A_e | $Á_{tb}$, Például: *A két testvér a bokorhoz* **lép,** *s mit* **találnak** *ott: két szép süldő nyulat* (KMHM 148). *A két kereskedő ember* **megáll,** és **hallgatnak** (KMHM 169). *S akkor a két ember* **beugrik** *a búzatáblába, és* **keresik** *Matyit mindenfelé a világon* (KMHM 171). **Menyen** *a sog gyermek, s* **elkezdenek** *kijátani.*

Ugyanez a szabályszerűség érvényes a határozói mellékmondatok állítmányának a főmondat többséget jelölő szánjelzős alanyára vonatkozóan is, jóllehet a főmondat állítmánya nem egyezik meg értelem szerint az alannyal számban: $Á_e$–A_e / $Á_{tb}$. *S még | máma is* **él** a két félkegyelmű, *ha* ***meg nem haltak*** (KMHM 205).[22]

1.16. Sajátos módja az ilyen jellegű egyeztetésnek az, amelyben a címbeli fogalomra, mint alanyra utal a rá következő mondatbeli többes számú igei állítmány. Az egyik mese címe *A szegény ember három fia.* Erre vonatkozik az alábbi szövegbeli többes számú értelmező jelző és állítmány: *egyszer vót.... egy szegény ember. Ojan szegény vót, hogy nem vót, mit* **egyenek** *szegények* (KMB Mg. 1360/b).

1.17. Értelmi egyeztetés szerint alakítják az A–Á viszonyt akkor is, ha előző mondatokban nincs önálló szóval megnevezve a többséget kifejező alany, amelyre a főnévi mutató névmás utal, és az alanyt csak a feltételes állapothatározói mellékmondat tartalmazza értelem szerint. Ilyen mondatszerkezet például: *...amelyik cseléd báéllott hozzája szolgálni, ha fehérnép cseléd, volt, ha férfi, azok* [ti. a női meg a férfi cselédek] *sokáig* **szolgáltak,** *mert nagyon szépen bánt el velek az úr* (KMB Mg. 1359/b).

1.18. A értelmezői jelzői mellékmondatok többes számú állítmánya az alany szerepű többes számú vonatkozó névmási kötőszó miatt szintén értelmi egyeztetés következtében kerül többes számba a főmondat többséget kifejező számnévi jelzős alanyának hatására. Természetesen a főmondat állítmánya is többes számban áll. Például: *S mikor megérkezett a medve a palotába, az a sok nép,* akik *a mullatóterembe* **vótak,** *útat* **engedtek** *a medvének, mert mindenki félt tőle* (KMHM 73).

1.19. A szövődményes jelenségnek tekinthető kettős alanyú szerkezet személytelen igei állítmányú mondataiban az A–Á egyeztetése a nyelvjárás rendszerében szokásos módon történik: *S az a hat ember is ē* **keletett,** *hogy onnet* **menjenek,** *me ajan nagy hideg támadatt* (KMB Mg. 80/c). A *hogy onnet menjenek* alanyi mellékmondatbeli állítmány értelme szerint a többséget jelölő számjelzős alannyal, és mindkettő a *kellett* személytelen igei állítmánnyal alkot predikatív viszonyt.

II. A mellékmondatrészek egyeztetése

A mellékmondatrészeket részben az előzőkben bemutatott, részben más – olykor egyértelműen nehezen megmagyarázható – szabályoknak megfelelően egyeztetik.

1.0. A többséget jelölő számjelző mellett így nemcsak az alanyt kifejező névszó kerülhet a magyarói nyelvjárásban többes számba, hanem egyes mellékmondatrészeként szereplő névszók is. Így például a birtokos jelző: *S ok évek letelte után a király arra vetődett...* (KMHM 55); a tárgy: *...az ajtó* [estében] *nagy zuhanással, ropogással minden*

[22] Deme (Nyr. LXXXIV [1960], 431) nyitott kérdésnek nevezi az ehhez hasonló, de gyűjtőnévi alannyal történő egyeztetést: *„A brigád vállalta, hogy idejében elvégeznek minden munkát”.* Erdélyi (MNy. XI. [1913], 210) ráértéses szerkezetnek nevezi.

á g a k a t **tört** *maga előtt, s... a földre zuhant* (KMHM 204).[23] Ez utóbbi példában az általános névmással kifejezett jelző többséget jelöl, másrészt viszont 'különféle, különböző' értelmet is hordoz, és ennek folytán alakul ki az értelmi egyezés közötte meg a tőle meghatározott többes számú névszó között.

Ugyanilyen jelentésűek a többes tárgyragos névszók az alábbi mondatokban: *Miért akarod megütni* (= agyonütni)? *Azt mondja az ember szégyenkezve: – Azért, mert mind meg akarja fonni* **ezeket a boglya szalmákat** *aranyfonalnak* [ti. a leányom], *s nem akarom hagyni* (KMB Mg. 1361/b). *Gondolkozott így is, gondolkozott úgy is, s amint így gondolkozik, egyszer hall valami* **madársírásokat...** (KMB Mg. 1358). Ez utóbbi példában a különbözőség vagy különféleség tartalom mellett talán a határozatlanság érzékeltetésére is szolgál a többes szám. Erre utal a *valami* határozatlan névmási jelző 'valamiféle' jelentésben. Ehhez hasonló értelműek az alábbi mondatok többes tárgyragos szerkezeti tagjai is: *...s tőlem is kérdezték, hogy nem láttam valami* **vadféléket** *itt; s én asz mondtam nekijek, hogy nem* (KMB Mg. 56/d). *Ne menjetek, jó öregek, mert itt csak messze lehet* **házakat** *érni* (KMB Mg. 803b). A gyakoribb többes számú alakok mellett ritkábban ugyan, de hallható egyes számban megszerkesztett formák is ugyanilyen jelentésben: *...s ingemet is kérdeztek, hogy nem láttam valami* **vadfélét** *itt...* (KMB Mg. 803b) *...tudta a szeginy ember, hogy... csak messze érnek* **házat** (KMB Mg. 56/d). Szokásos jelenség kifejezésekor szintén használják a többes számot: *...megfonta ügyesen aranyfonalnak, s még összecsavar egyet-egyet mint a* **fő-kendereket,** *mind sorjába rakta* (KMB Mg. 1361/b). Jelentése: 'ahogyan a különböző kenderfőket szokás'.

1.1. Az *egész* melléknévi jelzőként 'összes' jelentésben megkívánja, hogy – amint fennebb láttuk – az alanyhoz hasonlóan a mellékmondatrészek ugyancsak többes számba kerüljenek. Így például a tárgyszó: *Hát aztán akkor nekifogott a királyné, s az* **egész tudósokat** *az országból mind összegyűjtette...* (KMB Mg. 1361/b). *Nekifogott és összegyűjtötte* [ti. a király] *az egész országjában az aranyat s* **az egész aranyműveseket** (KMB Mg. 1359/c). *...bevitte Dáledin* **az egész vendégeket** (uo.). *Behívja* **az egész vendégjejit** *s megvendégeli* [őket].

A határozók ilyen értelmű többes számba kerülését ugyancsak az *egész* melléknévi jelző kitételével indokolhatjuk: *Meghagyam* **az egész rokonaimnak,** *hogy soha senki istenséget ne vállaljon* (KMB Mg. 13261/c).

1.2. Valójában szintén a különbözőség meg a különféleség érzékeltetését szolgálja a többes számú névszó helyre vonatkoztatva is. De emellett – a szövegösszefüggés alapján – egyes jelentésárnyalatok (például nagy távolság) kiemelésére ugyancsak alkalmas. *Volt, hol nem volt, volt, hetedhét országon is túl volt,* **az Óperenciás-tengereken** *innét volt egy ember;* vagy: *Volt, hol nem volt, a nagy* **hegyeken túl** *volt* [egy öreg házaspár] (KMHM 64–5). Hasonló a szerepe itt is: *...s ...bement a faluba*, és ott **az árnyékakba (=** hol ebben, hol abban az árnyékban) *üldegelt, s várta, hogy teljék le a nap* (KMB Mg. 1361/c). *Mentek* [ti. a királykisasszony meg a szobalány] **hegyeken völgyeken, mezőkön, èrdőkön** *keresztül* (KMHM 136). *Megvannak* [ti. a régi módi kalapok] **az erdökenn. A havasakann** *van ajan kalap. Kivállasztatt œstœ nincsen itt nállunk min* **várasakann** [ti. a legénylátogatásra]. *Fennet a* **havasakro** *vágattak fát.* [A pap] *az élet* **uttyaira** *bacsáttya imádkozva* [az új párt]. Ez utóbbi mondatban a birtok többesítőjeles helyhatározó bizonyára a 'különféle utakra' vonatkozik.

[23] Kemény Gábor mondja ezzel a szerkezettel kapcsolatban (i. h.), hogy „a sportnyelvbe átszivárgott köznyelvi vétségeknek [van] egy olyan különleges válfaja is, amelyben az építő elemek helyesek és szükségesek, csak rosszul rakják össze őket", és a következő példát idézi: „A Madridba távozott Netzer *sok gondokat okoz".*

A hely megjelölés összefonódik olykor a tisztség vagy intézmény megnevezésével: *A királyfi a feleségivel azután élt vígan, boldogan ēgész 1944-ig, amíg a háború átvonult kelettől nyugatig ezeken az országokon, és* **minden királyságokat, bárókat, grófokat, hercegeket** *elűztek magok elől, elsepertek* (KMHM 66). Különösen a *minden* általános névmás kitétele utal arra, hogy a többes szám valóban ebben az értelemben használt.

Az említett példákat megszerezhetjük még a következő, névutós szerkezetet is tartalmazó idézettel: *Ezen a házikón volt három ablak; mind a három* **gyertyákkal** *volt kivilágítva,* **virágcsokrok közt** *égtek a gyertyák* (KMHM 155).

Nehezebben értelmezhető, bár szintén a különféleséggel függ össze, az *Öltözzél fel a legszebb* **ruháidba...** (KMHM 182) mondatban a birtok többesítőjellel ellátott névszó pontos jelentése, mivel a kiemelő *-ik* jeles felsőfokú melléknévvel kifejezett jelző a sok közül egyet emel ki. Mégis úgy vélem, hogy 'különféle szép ruhadarabok' értelemben használt ebben a példában a *ruháidba* állandó határozó.

1.3. Ide vonatkoztatva hasonló jelentéstartalmat hordoz ismétlődés, többszöriség értelemben az *Éfélëkig vèrt az eső* mondat többes szám jeles időhatározója 'sokszor, többször éjfélig' jelentésben.

1.4. Végük a *karjajival œleli* többesjeles eszközhatározós szószerkezet többes voltát bizonyára a köz- és irodalmi nyelvben is egyre gyakoribb használattal magyarázhatjuk. A páros testrészek értelem szerint, azaz többes számban iktatódnak a mondatba a kívánt tartalom kifejezésére. A jelenség megterheltségét jól igazolják a következő példák: *Én egy szegény vadászfiú vagyok, nem vagyok én méltó királyságra s királykisasszony* **kezeire** (KMHM 155). *Én szívesen játszok veletek, csak előbb mutassátok* **kezeiteket és körmeiteket** (uo. 102) ... *ölibe veszi a halott embert, és úgy melegíti tovább, amíg egyszer a halott embernek felnyílnak a* **szemei...** (uo. 101). *Megmelegíti a fiú a két kezit a tűz mellett, odaszalad a koporsóhoz, és melegíti a halott embernek az* **arcait** (uo.). Megfigyelhetjük, hogy amikor nem használ birtoktöbbesítő jelet (*megmelegíti a fiú a két kezit)*, akkor többséget kifejező számnévi jelzőt iktat a szövegbe. Végül pedig – talán a legkevésbé hallható – az *arcait* szóalakban a birtoktöbbesítő jeles forma. A népmesékben és népdalokban egyaránt a *két orca* kifejezés a megszokott.

1.5. A tárgyat jelölő névszóhoz kapcsolódó birtoktöbbesítő jelnek is van *különféleséget* hordozó értelme: *Az ember hazaérkezett, a* **marháit** *kifogta, s elcsinálta* (= elvégezte) *az ő* **dógait,** *s este lefeküdt* (KMB Mg. 56/d).

1.6. A jelzős szerkezetek tagjait az irodalmi nyelvi szabályok szerint egyeztetik mind a minősítő, számnévi, névmási, mind a birtokos jelzős szószerkezetekben. Kívételt mindössze a főnévi mutató névmással kifejezett kijelölő jelzős szintagmák meg a több birtokos egy birtok viszonyt jelölő szószerkezetek alkotnak. Ez utóbbiakban értelmi és egyben alaki egyeztetést találunk a birtokos jelzős szószerkezet tagjai között: *...a felesége minden áldott reggel két aranytallért* [talál] **a gyermekek fejek** *alatt* (KMHM 69) *...azért nincs az ő párnája alatt aranytallér, mert van* **a gyermekek párnájok** *alatt* (KMHM 144) *...a fiúk minden élelmet vásároltak* **az állatok részükre** (KMHM 148). *Az már* a **szülőknek a gandalkazásaktul** *függ. Lefektették a koldusokat* **az ők ágyakba.** Az irodalmi nyelvben ilyen esetben kötelező módon nem egyeztetett formát találunk.[24]

[24] Horger (MNyj. 167) és Kálmán (*Nyelvjárásaink* 57) az északnyugati meg az északkeleti nyelvjárásokból említi ezt a jelenséget. A mezőberényi nyelvjárásban (Kenéz Zsuzsa, *A mezőberényi nyelvjárás*. Szeged, 1940, 23) és Abafája és vidéke nyelvjárásában (Inczefi *i.m.* 25) a személyes névmással kifejezett birtokos jelző ugyancsak felveszi a *-k* többesjelet. A palóc nyelvjárásban (vö. Bartha *i. m.* 68) a jelölt birtokos jelzős szerkezet jelzett szava veszi fel ritkán a *-k*

De ma már itt is ilyen módon egyeztetünk, ha a birtokos jelzős szintagma tagjait több más mondatrész választja el egymástól. Nem hangzik helytelennek az irodalmi nyelvi használatban sem az ilyen egyeztetés: *Ezeknek a szegény embereknek nem volt gyermekük* (KMHM 158). Magyarón ez az eljárás – az előbbiek alapján – az általános szabályszerűségek szerint történik: **A vőfiknek** *is az* (olyan) *vot* ***a szertartásak.***

Értelmi és egyben alaki egyeztetés érvényesül olyankor is, ha a jelzős szószerkezet jelzője és jelzett szava egyenként időbeliséget kifejező névszó: *Azak a vőfik vettek karácsany* **másodnapja este,** *vettek magak mellé négy barátat.* Emellett arra szintén hivatkozhatunk, hogy a *másodnapja este* szerkezetet érezheti jelöletlen birtokos jelzős szintagmának, és ebben az esetben az irodalmi nyelvi általános szabályokkal egyező módon jár el e szerkezeti forma használatában: 'karácsony második napjának az estéje'.

Igaz ugyan, hogy a személyes névmás többes szám 1. és 2. személyű alakjában a *-k* általános többesjel – különösen az idősebb nemzedék beszédében – kivétel nélkül. Mégis megemlítjük a birtok viszonyt kifejező szószerkezetek egyeztetése során az ilyen értelmi és alaki egyeztetéses formákat, mint: *Ez a régi szapara* (= egyfajta tánc), *ez vot* **a mük üdöngbe** [ti. a megszokott]. **A tük karatagba** *nem ugy vot* [mint manapság]. **Az ők karagba** (= az ő korukban) *esment máskippen vot.*

1.7. Az összetett mondatokban a birtokviszonyt kifejező szerkezeti tagok egyeztetésében váltakozva használja ugyanaz a beszélő az irodalmi nyelvi meg a nyelvjárási egyeztetési formát: *Hát az anyja félt megmondani nekije, azt gondolta, hogy ha megmondja, hogy voltak* **testvérei,** *hát akkor* [Borsszem Jankó] *elmenyen* a **keresésire** *és odavész, akkor ő se lesz: Az anyja ott maradott sírva, hogy jaj istenem, most már* a **leányaimat** *elvitte a sárkány, a fiam elment* a **keresésükre** (KMB Mg. 1358). Az első, nem egyeztetéses szerkesztésmód – minden bizonnyal – tekinthető anakoluthiának. Más ilyen típusú megoldásra nincs példám.

B) A nem egyeztetéses szerkezetek

Az ide sorolható jelenségek között különféle szerkezeti megoldásokat találunk. Az eltérések elsősorban a nemzedékváltással függenek össze. A fiatalabb nemzedék tagjainak nyelvhasználatára erősen hat az irodalmi nyelv.

1.0. Így a főnévi mutató névmással szerkesztett jelzős szószerkezetek egyeztetése részben az irodalmi nyelvivel azonos: *Ezt a kerek èrdöt járom én. Vedd meg azokat a disznyokot!* A jelző követi minden toldalék felvételében a jelzett szót. Ez a szerkezeti forma elsősorban a fiatalabb nemzedék és a várossal szorosabb kapcsolatban levő beszélők nyelvhasználatában hallható. Egyre inkább terjed. Másrészt az idősebb nemzedék beszédében még ma is általánosnak mondható nem egyeztetéses megoldással találkozunk, amelyben a főnévi mutató névmási jelző csak a ragelemet veszi fel, de számba nem egyezik meg a jelzett szavával. Erre példák: *Te, asszany, hova hajtad* **aszt a teheneket,** *a tehenet és a bornyut* (KMB Mg. 1361/c). **Vit ki eszt a kenyereket! Aszt** *a nevezett* **almákot** *berakták az átolvetőbe. Nem hallgattam* **aszt a keserveket** (= az ő keserveiket). *Szivük szerént kívánnyuk* **eszt a jókat**

többesjelet, ha a két szerkezeti tag közé más mondatrészek iktatódnak be. Említi Rácz (NytudÉrt. 83. sz. 477–8) is. Lotz János az mondja az irodalmi nyelvi inkongruencia kialakulásáról, hogy a *-k* morféma fölösleges ismétlődése elkerüléséről van szó (MNyTK. 122, sz. 6). Klemm (TörtMondt. 356) szerint a régi nyelvben megvolt ez az egyeztetéses forma. „A mai népnyelvben is előfordul gyakran az egyeztető szerkezet: *...A juhászék szamara megdöglött.* (L. az itt idézett könyvészetet is.)

kigyelmeknek (köszöntőből). *Mutassátok, fiaim,* **aszt az aranypénzeket** (KMHM 145).[25] Gondolhatnánk arra, hogy a főnévi mutató névmás azért marad egyes számban, mert egységként, egészként, összességében mutat rá a jelenségre; a többes számban álló, eredetileg értelmezőként hozzátoldott főnév pedig pontosabbá téve, értelem szerint részletező módon egészíti ki, teszi teljessé a mondanivalót értelem szerint. Erre enged következtetni első idézett példánk, amelyben részletezi is a beszélő a *teheneket* többes számú alak tartalmát, *a tehenet s a bornyut.*

1.1. Az inkongruenciának sajátos esetével találkozunk az ilyen típusú szerkezetekben, mint: *Nekem van egy kis csitkóm,* **ez** (= ennek) **az ökrös fuvarosembernek** *az ökre mellé volt feküdve a csitkóm* (KMHM 184). **Ez** (= ennek) **a nyóc leginnek** *jogja vót járni* [ti. a zenészekkel almaöntözni]. Talán nem tévedünk, ha az első példában ún. fölös hozzátoldásos jelenséget látunk, és így alakítjuk ki az értelmező jelzős szószerkezetet: *Nekem van egy csikóm,* **ez** (az idézett mondat végére vetett) **a csitkóm** *az ökrös fuvarosembernek az ökre mellé volt feküdve. A csitkóm* értelmezőt meg azért ismételi meg a mondat végén hozzátoldó jelleggel, mert nagyon messzire került a jelzett szótól, az *ez* mutató névmástól.[26]

1.2. A főnévi mutató névmási jelző és jelzett szava között más, az előző jelenséggel éppen ellenkező egyeztetési eljárás is ismeretes nyelvjárásunkban. Eszerint a viszonyragot csak a névmáshoz kapcsolják hozzá; az időhatározó szerepű, a főnév és egyben határozószó kategóriába egyaránt beletartozó kettős szófajiságú névszót pedig ragtalan formában illesztik a mondatba. Például: *Att aluttak* **azann az ëccaka** ~ *Ott aludtak* **azon az éjszaka** (KMB Mg. 1358). *A szegény ember* **ezen a nap** *nem engedte a gyermekeket az aranyműveshez...* (KMHM 143). Az egyeztetés értelmi alapon történik, hiszen az időt jelölő névszó viszonyrag nélkül is határozói értékű mondatrész.

1.3. Egészen sajátos nyelvjárási egyeztetés érvényesül az alábbi mondatban, és a többes számú állítmány miatt bizonyára anakoluthiának minősíthető: *Ēfogatta a véka aranyat, s akkó aszmondta, hogy hol vannak* **a bátyáimnak az óra** (KMB Mg. 1360/b). Az eddig értelmi egyeztetésekkel szemben az irodalmi nyelvben szokásos inkongruens, nem egyeztetett formát használ a birtokos jelzős szószerkezetben. A többes számú állítmány a birtok többségét hivatott jelölni.

Anakoluthiának tekinthetjük a következő, nem egyeztetett szerkezetet is: *Na, te sánta koldus, nagyon megtetszett nekem a kenterálásod;* **jutalomul annak** *feleségül adom hozzád a leányomat* (KMHM 189). A szórendi eltérés is idegenszerűen hat, de emellett az *annak* ebben

---

[25] Ugyanilyen nem egyeztetett szerkezeteket említ mint nem gyakori jelenséget Kenéz Zsuzsa (*i. m.* 23) a mezőberényi nyelvjárásból. Klemm (TörtMondt. 339–40) eredete szerint értelmező jelzős szerkezetnek tekinti ezt a szerkezettípust és a *„Verd be ezt a karókat”* meg *„Ragd ē aszt a cserepekët”* példákat idézve azt mondja: „Az újabb népnyelvben néhol a ragokat, névutókat, a többesjelet csak a főnévhez teszik.” Vö. még Simonyi, *Jelentéstani szempontok* 42; Klemm: Nyr. LXXVIII (1950), 165; Rácz: NytudÉrt. 83. sz. 477; Kálmán a palóc meg a keleti nyelvjárásokból említi, és a *„Mi van abban a dobozokban”* példával mutatja be (*Nyelvjárásaink* 57).

[26] Simonyi (*A jelzők* 121) és Klemm (TörtMondt. 339–40) értelmező jelzős szerkezetnek tekinti az ilyeneket, mint *Add az a gyermeknek,* és újabb népnyelvi jelenségként tartja nyilván a ragos, névutós és jeles többes számú főnevek használatát az egyes számú alak mellett. De nem beszél arról, hogy egyeztetés szempontjából milyen kategóriába sorolható, ugyanis itt nem egyes és többes szám közötti, hanem viszonyragos és viszonyrag nélküli alakok inkongruenciájáról van szó. – Károly (NytudÉrt. 16. sz. 66–7) kifejti, hogy „az egyeztetés nem tartozik a szerkezet lényegéhez, s hogy eredetileg is létezhettek nem egyeztető szerkezetek”, azt éppen e régi meg a népnyelvben meglevő ilyen nem egyeztetett formák igazolják. Horger (MNyj. 166) a szolnok-dobokai Domokos nyelvjárásából említi: *„Az a gyermeket láttam”* példával.

a szórendi egymásutánban fölös elemnek tekinthető. Ugyanakkor az *annak* mutató névmási birtokos jelző, *annak jutalmául* szórenddel megkívánná a birtokos személyragos alakot. Ha pedig arra gondolunk, hogy az *annak* 'azért, cserében' értelemben használt, ebben a szórendi formában mindenképpen nyelvjárásiasnak, sőt talán egyedi és egyben anakoluthiás jelenségnek tűnik. Egyébként a mai irodalmi nyelvi szabályok szerint a szöveg mindkét részeshatározója, a *nekem* meg az *annak* egyaránt fölös töltelékelemnek minősíthető.

1.4. Az egyeztetés hiánya észlelhető az alábbi, szövődményes szerkezetű összetett mondatban: *Amint ment Borsszem Jankó gondolkozva, ment el egy erdő mellett, látott egy embert, hogy* (= aki) *a nagy* **bükkfát, amelyikek** *köbméteresek voltak,* **megfogta a tetejit,** *és így megcsavarta. Mint a guzsalyt* (KMB Mg. 1358). A bennünket az egyeztetési eljárás szempontjából most érdeklő szövődményes szerkezetet így lehetne irodalmi nyelvre „lefordítani": *...látta, hogy egy ember megfogta a nagy köbméteres bükkfák tetejét, és így megcsavarta.* Vagyis *a megfogta a bükkfát* és a *megfogta a tetejit* két tárgyas szószerkezetből egy szószerkezet láncot hoztunk létre: *megfogta a bükkfák tetejit,* és az alárendelő jelzői mellékmondatban többségre utaló *amelyik* vonatkozó névmás alapján a birtokos jelzőt többes számba tettük. A beszélő gondolatmenetét azonban úgy is elképzelhetjük – és talán ekkor járunk közelebb a valósághoz –, hogy a *nagy bükkfát... megfogta, mégpedig a tetejit* (azaz a *tetejénél fogva),* vagyis hozzátoldó, magyarázó szerkezettagként fogjuk fel a *tetejit* tárgyszót. A többes számú vonatkozó névmás kötőszó viszont arra utal, hogy a tárgyszókat többes számba kell tennünk. Tehát így: *a nagy bükkfákat, amelyikek köbméteresek voltak, megfogta, mégpedig a tetejüket* (értsd: a tetejüknél fogva), *és így megcsavarta.* A mondat bonyolult volta, a szövődményes jelleg okozhatta a nem egyeztetéses szerkezet létrejöttét. – Ugyanilyen jellegű okokkal magyarázhatók a következő, szintén egyedi példaként lejegyzett mondatok: *A szeginy embernek a felesége elmondta a nagygazda ember feleséginek, hogy azok* **a szállók** (= a két öreg koldus), *amejikek ott hátak az éccaka, mika el akartak menni, amér szállást adtak nekijek, hát* **aszmondta,** *hogy hármat kívánjanak, s a három kívánságokra ők tudnak fizetni* (KMB Mg. 80/c). Egyeztetés szempontjából az A_{tb}–$Á_e$: *a szállók aszmondta* idokolatlan inkongruenciája és a határozott névelő fölös használata: *a három kívánságokra* említhető. Emellett a dolgokra utaló *amelyikek* vonatkozó névmási kötőszót személyekre alkalmazni szintén nyelvjárási sajátosság, sőt az *ők* személyes névmás kitétele és *a kívánságokra... tudnak fizetni -ra* ragos határozó használata is az, ti. itt nem ez az összefüggés, hogy *kívánságukra fizethetnek,* hanem *kívánságukat tudják fizetés fejében teljesíteni.* Úgy hiszem, hogy az alany–állítmány ilyen egyeztetése a mondat bonyolult voltából adódó anakoluthia; a határozott névelő viszont a már elhangzott, ismert kívánságok miatt került a mondatba, ti. a szegény ember felesége már ismerte a kívánságokat az elbeszélés idejében. A többi jelenség más kérdéskörbe tartozik.

Nehéz megindokolni az egyeztetési eljárás okát ebben a mondatban is: *Egy szép kertbe* [nyílott az ajtó]. *Olyan szép g y ü m ö l cs f á k* **voltak** *benne, annyi volt a gyümölcs rajta, hogy úgy* **állottak,** *hogy* **húzta le** *az á g á t minden fa* (KMB Mg. 1359/c). Az egy birtokos egy birtok viszonyra utaló *rajta* meg a *húzta le az ágát* egyes szám 3. személyű állítmány és szintén egy birtokos egy birtok viszonyt jelölő tárgyragos névszó logikailag többes számú névszóra vonatkozik (*gyümölcsfák*), és a mai magyar nyelvben szabályosan több birtokra utaló személyragos alakra volna szükség (*rajtuk):* az utolsó tagmondat állítmányának pedig szintén többes számba kellene kerülnie, mert az *úgy állottak* mind az ágakra, mind a rajtuk levő gyümölcsökre vonatkozik, tehát *húzták le az ágait minden fának* formára volna szükség.

C) A személybeli egyeztetés

A személybeli egyeztetésben megfigyelésem szerint nincs eltérés az irodalmi nyelvet és a magyarói nyelvjárást beszélők nyelvhasználata között. Sőt, az irodalmi nyelvi változatok közül több is él Magyarón. Ezt a jelenséget egy értelmező jelzői alárendelésű összetett mondat felhasználásával mutatjuk be. (Magukról, az értelmező jelzői mellékmondatok egyeztetési kérdéseiről már volt szó.) Mindkét itt szokványos eljárás ismert az irodalmi nyelvben is, mindössze a kötőszói szerepű vonatkozó névmás megválasztásában van a két nyelvváltozat között eltérés: **Én** *vagyok az a rigócsőrű királyfi,* **akit kicsúfoltál... Én** *vagyok az a sánta koldus,* **aki** *a bögréket* **csinálta! Én** *vagyok az a huszár,* **amelyik összetörettettem** *az edényeket* (KMHM 72).[27]

Bizonyára lapszusznak is tekinthető anakoluthiát láthatunk a személybeli egyeztetés tekintetében ebben a mondatban: *Ha* **kegyelmednek** *módjában telik,* **adj** *nekem egy szépen szóló hegedűt* (KMHM 164). Feltételezhetjük ezt annál inkább, mivel alább már a mai egyeztetésnek megfelelő formát találjuk: *Mit* **ámul,** *mit* **bámul kegyelmed** *itt?* (uo.) Az előbbi példamondatban ugyanis a régi megszólítási formára is gondolhatnánk, amelyben a tisztség vagy méltóságnév megjelölésével egy időben tegező, tehát egyes szám 2. személyű igealak volt használatos. Ha több ilyen példánk volna, valószínűbbnek tarthatnók ezt a magyarázatot az egyszerű feltevésnél.

D) Igeragozással kapcsolatos egyeztetési eljárások

1.0. Köztudomású, hogy a mai magyar nyelv egyik kötelező egyeztetési szabálya szerint 3. személyű határozott tárgy mellett csak tárgyas ragozású igealak állhat. Ennek a szabályszerűségnek eleget tesznek ugyan a magyarói nyelvjárást beszélők, mégis jegyeztünk föl nem egy, ennek az általános szabálynak ellentmondó ragozási formákat is ilyen szerkezetekben. Használatuk ritka, de felhívja a figyelmet egy sajátos fejlődési mozzanatra, amely némiképp megbontja e nyelvjárási alakulatban az alanyi és a tárgyas igeragozásban kialakult rendszerszerűséget. Íme: *Bíró úr, mielőtt meghalnék, minden elítéltnek szabad egy kérését teljesíteni; hát gondolom, hogy nekem is* **teljesít [!]** *a bíró úr egy* **kérésemet** (KMHM 166) *...ezt a leányt nem győzöm kenderrel. Éjjel-nappal fon, és már* **minden kenderemet felfont** *s nincs már több kenderem, amit adjak neki* (KMHM 132).[28] Úgy hiszem, a két példa nem teljesen azonos jellegű, ugyanis a *nekem is teljesít a bíró úr egy kérésemet* szerkezetben logikailag gondolhatunk 'egy valamely' kérésre is, tehát határozatlan névelőként kezelhetjük az *egy*-et, jóllehet a szövegösszefüggésből meg a birtokos személyragos (*kérésemet*) alak használatából világosan kitűnik, hogy a beszélő egy bizonyos megfontolt, határozott kérést kíván előterjeszteni. A második példában viszont a *minden* 'összes, az egész' értelmű. Ez indokolja a határozott tárgy használatát, ugyanakkor azonban logikailag felfogható általános, sőt talán részelő jelentéstartalmúnak: 'mindent felfont abból, ami a keze ügyébe került'. Ez utóbbi értelmezés igazolná az egyeztetés ilyen létrejöttét az irodalmi nyelvi *Tégy bele*

[27] A különböző számú és személyű alanyokkal történő egyeztetésre vonatkozóan 1. Rácz: Népr. és Nytud. VIII. 379, valamint MNy. LXVII (1971), 55, 288–96.

[28] A jelenség minden általános névmásos szerkezetekben az Érmelléken szintén általános. Özv. Alföldy Istvánné, anyósom, sőt a feleségem is, aki egyetemet végzett, és kisgyermek kora óta távol él szülőfalujától, Érszakácsitól, mai napig is használja ilyen mondatokban: *Minden edényemet tönkretesz. Minden pellenkámat elhasznált.* – A palóc nyelvjárásban (Bartha *i. m.* 65) csak némely szólásban figyelhető meg ez a jelenség.

petrezselyemzöldjét-féle szerkezetekhez hasonlóan. Ha ez az indoklás elfogadható, ebben a szerkezetben szintén értelmi egyeztetést láthatunk.[29]

1.1. Az alanyi és tárgyas ragozású igealakok használatában mutatkozó ilyen természetű ingadozásra utal az előzőkben bemutatott eljárás fordítottja, amikor határozatlan tárgy mellett áll tárgyas ragozású igei állítmány: *...a két* [ti. otthonról elbujdosott] *gyermek* **egy** *darab száraz* **kenyeret elfogyasztották,** *lefeküdtek és elaludtak* (KMHM 145). *Vigyázz, jó áron* **add el minden portékát** (KMHM 191). *Amint mentek ketten beszilgetve, egyszer csak látják, hogy egy ember célba* **vette** *a puskájára* **valamit** (KMB Mg. 80/c). *Csak valahogy csináld meg, hogy* **ingemet** *és* **a teheneimet** *ne* **egye** *meg a medve* (KMB Mg. 56/d). Az idézett példákban háromféle magyarázatot adhatunk lényegében ugyanannak az egyeztetési eljárásnak a megvilágítására. Az első mondatbeli *egy darab száraz kenyeret* kifejtett tárgyat úgy is felfoghatjuk, mint 'a meglevő, a batyujukban megmaradt, még ott levő' értelmű szerkezetet, és így helyesnek mondhatjuk logikai, értelmi alapon a tárgyas tagozású ige-alakkal való egyeztetést. Erre az értelmezésre a szöveg maga is nyújt támpontot. Hasonló a helyzet a második mondatban is, ha 'add el az összes portékát' értelemben használja. A harmadik mondatban már nem tudjuk még ennyire sem megindokolni a nem egyeztetés okát, hacsak a *puskáját* birtokos személyragos alak hatását nem említjük. Az utolsó, negyedik mondatban pedig kétféle magyarázatra is gondolhatunk. Egyrészt arra, hogy mondatfonetikai okok miatt az *egyen* felszólító mód egyes szám 3. személyű igealak szóvégi *-n* hangja a rákövetkező orrhangú *m* hatásra nem hangzik, illetőleg ejtésben a hasonulás folytán létrejövő hosszú hang röviden hangzik. Vagy pedig a beszélő nem az irodalmi nyelvi szabályoknak megfelelő módon, tehát az első személyű határozott tárgyhoz igazodva egyezteti az állítmányt. Így lesz az irodalmi nyelvi használat szabályainak megfelelő *ingemet és a teheneimet ne egyen meg a medve* helyett *...ne egye meg.* Mindkét magyarázat védhető. Mégis mintha az utóbbi látszanék elfogadhatóbbnak, mert a hosszú orrhangú mássalhangzók a nyelvjárásban rendszerszerűen megmaradnak, sőt a rövid nazális szóvégen gyakran megnyúlik, és a magánhangzó közi helyzetben ejtett nazálisak sem szoktak megrövidülni ejtésben. Viszont a mondatban a közelebb álló szerkezeti tag könnyűszerrel gyakorolhat olyan hatást, hogy az alanyi ragozású igét tárgyas személyragos forma váltsa fel.

Ez utóbbi típusnak a párja a következő, Á–T szórendű szerkezet: *Eredjetek el, és amelyik nekem a legszebb lovat hozza, annak* **hagyom a malmot és minden örökséget** (KMHM 105). A határozott tárgy közelebb áll az igei állítmányhoz, és ennek hatására tárgyas ragozású az igei állítmány.[30]

---

[29] Rácz (NytudÉrt. 83. sz. 478) utal a vonatkozó névmás személybeli egyeztetése kapcsán arra, hogy ugyanide tartozik, a *Mindnyájunkat meghívtak* szerkezet is, ti. alanyi ragozású igei állítmány áll tárgyas helyett (*meghívták)* többes szám 3. személyben, de itt nem részletezi a kérdést, Úgy gondolom, hogy az első személyű tárgyra vonatkozó esetek külön csoportba tartoznak, hiszen ez az irodalmi nyelvi normák szerint ma általános.

[30] A határozott és határozatlan tárgy és az ige egyeztetésében követendő általános szabálytól az irodalmi és a köznyelvben is adódnak olykor eltérések. Mészöly Gedeon (Nyelv és irodalom 2:43) megállapítja, hogy több határozott tárgy esetén az igei személyrag az elsőbbrendűvel egyezik. – Ha mind határozott, mind határozatlan tárgy van a mondatban, az állítmány igei személyragja „a legközelebbi tárgy szerint alakul" – mondja Klemm (TörtMondt. 132); ugyanígy Kardos Albert (Nyr. LVI [1927], 121), Dengl János (*Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus* 195), valamint Rácz (Nyr. LXXXV [1961], 410–4 és *Magyar nyelvhelyesség* 238), Lőrincze (*Nyelv és élet* 31), Deme (Nyr. LXXXIV [1960], 432–3), Berrár (*Nyelvtan–stílus–szónoklás* 377).

Anakoluthiás jelenségnek minősíthetjük a **Meghordta egy** *nagy* **üstöt** *vízzel, azt... felforralja, és abban téged meg akar főzni* (KMHM 93) első tagmondatának tárgyas ragozású igei állítmányát az *egy üstöt* határozatlan tárgy mellett.

Viszont kihagyásos szerkezetként tarthatjuk számon a következő szerkezettípust: *Isten nevében adom ezt a reggelit,* **egyébbel nem szolgálhatom** [ti. kigyelmedet], *mert csak ez telt a házamtól* (KMHM 177). A szöveg előző része nem ad teljesen egyértelmű magyarázatot: *Reggel felkel az asszony korán, és keménymaglevest főz reggelire, mert egyéb nem telt az ő szegény házától. S mikor feltálalja az asszony a reggelit az asztalra a vándor elé, azt mondja az asszony...;* de erre következtethetünk belőle. Hasonlóképpen értelmezhetjük ebben a szerkezetben is a tárgyas ragozású igealak jelenlétét: *...-én elmegyek utánok, s addig megyek, addig járok, ha az életemmel is* **fizetem** (szórend!), *amíg valahol feltalálom őket...* (KMHM 123). Felfoghatjuk abban az értelemben is: 'ha az életemmel fizetem is meg a tettemet', és így az irodalmi normának megfelelő az egyeztetés.

1.2. Ugyancsak kétféle magyarázat adható az alábbi szerkezetre: *Hé, atyafiak, húzódjanak hátrább, mert tüzet fog a ruhájuk! – De a halott emberek egy se mozdult* (KMHM 99). Valószínűleg névutó kihagyásáról van szó: *a halott emberek közül...* De elképzelhető az is, hogy a *halott emberek egyike sem mozdult* nyelvjárásias változatával állunk szemben, tekintettel arra, hogy a mesemondó beszédében máskor is – például a *ruhájuk* birtokos személyragos alakban – találhatunk olyan irodalmi nyelvi hatást, amely nem mondható általánosnak a falu nyelvjárását beszélő lakosság nagy többségének nyelvhasználatában.[31]

A tárgyalt jelenségek egy részére gyakran egyetlen példát idézhettünk, ugyanis a szerkezet sajátosságok gyűjtését csak megfigyeléssel vagy szövegfelvétellel végezhetjük. Emiatt az egyedi, alkalmi egyeztetésként magyarázott szerkezetek között természetesen lehet – sőt bizonyára van is – nem egy olyan, amelyet több itt megfigyelt vagy más nyelvjárásból lejegyzett példamondat alapján a nyelvjárás sajátos kifejezési eljárásaként tarthatnánk számon. Így azonban, mivel „egy példa nem példa", egyelőre csak anakoluthiás jelenségként számolhatunk vele.

[31] Tervezem egy tanulmány elkészítését, amelyben a mesemondó Kurcsi Minya nyelvének az irodalmi nyelv és a nyelvjárás ötvözeteként kialakult nyelvi sajátosságait igyekszem kimutatni a hangképzés, a szókészlet, az alakrendszer meg a mondatszerkezetek használata szempontjából. Kurcsi Minya ugyanis rendszeresen olvasta Benedek Elek meséit, és számos fordulatot, sőt más nyelvi elemet is átvett az irodalmi nyelvből.

Mondatátszövődés a magyarói nyelvjárásban

A mondatátszövődés kérdésével foglalkozók (Klemm Antal, TörtMondt. 46–51; Simonyi Zsigmond, *A magyar kötőszók*. II, 81–4: Zolnai Gyula, *Mondatátszövődés*. Bp., 1926; Kiss Jenő: Nyr. CIII (1979), 66–8; MMNyR. II. 453–4) egyként megállapítják, hogy gyakori, különösen a beszélt nyelvben. Klemm és Zolnai az irodalmi és köznyelvre vonatkozóan is kiemeli, hogy régi és egyre gyakoribb a használata. Kiss Jenő, de már előtte Klemm, Zolnai és az MMNyR. is úgy véli, hogy „A közlésben fontos, többnyire új tartalmi mozzanatot kifejező mondatrész (lélektani állítmány, comment, újságoló rész) a mellékmondatból átkerül a főmondatba, zömmel mondatkezdő szóként" (*i. m.* 66). Idézett példái igazolják is állítását. Ezzel az indoklással – úgy hiszem –, egyet is érthetünk, de csak azzal a megszorítással, hogy függetlenül attól, melyik vagy milyen mondatból kerül át valamely mondatrész a másikba. Talán inkább úgy mondhatnók, hogy a beszélőtől fontosnak tartott, újságot tartalmazó mondatrészt kifejező szó(alak) előbbre kerül a mondatban, esetleg éppen mondatkezdő szerkezeti taggá válik. Ezt a megszorítást példáim egyértelműen igazolják. Bennük ugyanis – amint látni fogjuk – gyakran kerül át összetett mondatot kezdő vagy a nem szövődményes mondatot megelőző mellékmondatban valamely főmondatbeli mondatrész, illetőleg magában a mellékmondatban megy végbe ilyen változás. Sőt olyan jelenséggel is találkozunk a magyarói tájnyelvben, hogy a főmondat értékű szerkezet elveszíti a szövődmény eredményeként ezt a minőségét, és vagy álmellékmondat, illetőleg alárendelő mondat, vagy módosítószó értékűvé válik. Ez utóbbi jelenségre egyébként már Zolnai is utalt (*i. m.* 19).

A következőkben számba vesszük a vizsgált nyelvjárásban megfigyelt átszövődéses szerkezeti típusokat.

I.

1. Főmondat → álmellékmondat, illetőleg értelmező jelzői mellékmondat. Például: *Azelőtt az ember a vásárra ment, és vett a lánykájának gyönyörű szép ruhát,* **amelyik úgy látszott,** *hogy a legszebb selyemből van szőve, ahol* (= holott, jóllehet) *tiszta papírruha volt* (KMHM 110).[32] Itt az *amelyik úgy látszott* szerkezet és *úgy látszott* mellérendelő főmondatot, illetőleg ezt az értelmező jelzői mellékmondatot helyettesíti: *...szép ruhát, olyat, amelyikről úgy látszott, hogy...* Ez utóbbi változat szerint a szövődmény eredményeképpen a mellékmondat állandó határozója (*amelyikről*) alannyá (*amelyik*) alakult át. A *veje vett egy lovat,* **amelyik aszt hitte,** *hagy jó húzo, de mektromfalodatt.* Ebben az esetben a magyarázó *ugyanis azt hitte* vagy pedig az értelmezői *olyat, amelyikről azt hitte, hogy...* szerkezetre gondolhatunk.

2. Főmondat → módosítószó. Például: *...ezekkē az emberekkē nem lehet pityókázni* (= packázni!), *mer ezek* **ki tuggya** *mijen emberek...* (KMB). *Mikor* [Jankó] *kibújt* [a farkas hasából], *akkor megállott helyt, szertenézett, hogy ő most hol van,* **ki tudja** (=vajon) *hová vitte őt a farkas* (KMB). Mindkét mondatban kérdőszót tartalmazó mondat hanglejtésével azonos, ereszkedő hangmenetű az intonáció, és szünet sem követi a *ki tudja* elemet.

[32] A KMHM rövidítése a Faragó Józseftől kiadott *Kurcsi Minya havasi mesemondó* (Bukarest, 1969) kötetre utal, a KMB meg a Kocsis Miklós Barabástól magnetofonszalagra felvett szövegre. A jelzés nélküli példák saját gyűjtésemből valók. – A nyelvjárási szövegben kiemelt részek a szövődmény kialakítói. – A nyelvjárási szövegeket értelmező mondatokat irodalmi nyelvi helyesírással közlöm.

II.

1. Főmondat alanya → mellékmondat alanya, illetőleg a mellékmondat kiemelt részének előre vetése lélektani okokból (vö. MMNyR. II, 544).[33] Például: **A gazda** *mikor hazaérkezik, benyit a házába, látja a feleségit négykézláb, és a nyereg a hátán* (KMHM 180). Ez a szerkesztésmód nagyon gyakori a nyelvjárásban. Nagyfokú megterheltségét talán azzal magyarázhatjuk, hogy a beszélő az esetek túlnyomó többségében az esemény időrendi sorrendjében szerkeszti meg mondanivalóját, és ennek megfelelően követik egymást az összetett mondat tagmondatai. Viszont a fontosnak, esetleg újnak tartott szerkezeti tagot előreveti. Így alakul ki ez a fajta szövődményes szerkezet. Nem volna ennyire nyilvánvaló az átszövődés, ha a *mikor*-ral kezdené a mondatot. Így azonban, mivel a *gazda* és a *mikor* között nem tart szünetet, és nem ejti alacsonyabb zenei fokon a közbevetésnek felfogható időhatározói mellékmondatot, tehát az alany hanglejtés szempontjából a mellékmondat részévé válik, csak mondatátszövődésre gondolhatunk (vö. MMNyR. II, 455). Hasonló szerkezetek: **A zsiványok** *mikor látják, mondják egyik a másiknak...* (KMHM 204). Az ilyen típusú mondatokban valójában fölöslegesnek érezhetjük az időviszonyra utaló *mikor* 'amikor' vonatkozó névmási kötőszót, mert nélküle éppen annyira egyértelműen megszerkeszthető a mondat, de ebben az esetben mellérendelő viszonyt kapunk. Tehát: *A gazda hazaérkezik, benyit...,* vagy: *A zsiványok* [ezt] *látják,* [és] *mondják egyik a másiknak...* az MMNyR. említi, hogy „Jobbára csak a beszélt nyelvben, illetőleg a beszélt nyelvet tükröztető szépirodalmi művekben fordult elő az a [mondatátszövődés] típus, amelyben a főmondat a mellékmondat után áll, a mellékmondatból kiemelt rész pedig a mellékmondat élére kerül" (II, 455). Erre idézhetők példaként ezek a szerkezetek.

Más jellegű, de részben hasonló eset a következő, amelyben a mellékmondat alanya egyben a főmondat alanya → mellékmondat alanya kategóriába is beilleszthető. Az ilyen átszövődés ugyancsak a mondatoktól kifejezett időrendi sorrend eredménye lehet: *Mikor* **Matyi** *a tehén szájába került, akkor ébredt fel* (KMHM 173), ti. a logikai sorrend nem kíván szövődményes megfogalmazást: *Matyi akkor ébredt fel, mikor a tehén szájába került.* – Ugyanilyen típusú, de szórendi változtatással párosulva: *Mikor a* **fiú** *felébredt reggel, látja, hogy egyedül van* (KMHM 105).

Bonyolultabb formája ennek a típusnak az ilyen szerkezet: *Tíz év leteltivel, ahogy* **az intéző** *ennél a grófnál szolgált, már ott állt, hogy fele birtok, marhaállomány, minden az övé volt* (KMHM 213). A szövődmény nélküli forma így képzelhető el: *Az intéző tíz év leteltével, mialatt ennél a grófnál szolgált, már ott állt* (= ott tartott), *hogy ...*

A mondattagolás következtében nem egyértelmű a következő, ebbe az alfajba tartozó átszövődéses mondat: *...a harangozó elment és felment a toronyba. Egy fehér lepedőt vitt magával, és felállt a torony ablakába. A lepedőt magára terítette, s mikor* **a fiú** *felment a toronyba, hogy elharangozza az éjjeli tizenkettőt, látta, hogy egy fehér alak áll a torony ablakában* (KMHM 97). Feltehetjük a kérdést, amíg nem olvastuk végig a mondatot, ki látta: a harangozó vagy a fiú? Nem világos. Ha viszont a szövődményt megszüntetjük, egyértelművé válik a közlés: *...a fiú látta, amikor felment a toronyba, hogy...* Ha a szöveget így tagolta volna: *..felállt a torony ablakába, és a lepedőt magára terítette. Mikor a fiú felment...*, ugyancsak egyértelmű lett volna a mondat.

[33] Igaz ugyan, hogy az időhatározói mellékmondatok között idéz – az átszövődésre történő utalás nélkül – két ilyen jellegű példát, de úgy vélem, az átszövődéses jelenség megléte nem vitatható. Például: *az eső elállt s* **egy-két csillag mielőtt lehervadt,** *megnézhette még magát a szomszéd gyümölcsös nedves leveiben,* és **fáradtság, éhség, alighogy eltűnt,** – *munkába álltam, fogtam a villát* (II, 371).

2. Főmondat alanya → mellékmondat tárgya. Például: *Az útja, ahogy vezette* **Jánost,** *egy erdőn haladott keresztül* (KMHM 163) – *János útja – ahogy vezetett – egy erdőn haladott keresztül.* És itt a szövődmény következtében az alanyi ragozású ige a határozott tárgy hatására tárgyas ragozásba kerül. Vagy lehetséges volna egy ilyen változat: *Jánost útja, ahogy haladott* (= ment), *egy erdőn vezette keresztül.* Ez esetben azonban más kategóriába tartoznék a szerkezet. Úgy vélem azonban, mégis az előbbi értelmezés a helyénvaló; legalábbis a népmeseszövegekben ez az általános, a szokványos. Tehát valószínűbb, elfogadhatóbb a szövődményes szerkezet feltételezése az előbbi magyarázat szerint. Egyébként, ha pusztán a mellékmondat szórendi változását látjuk benne, akkor is szövődményes szerkezetnek tekinthetjük.

3. Főmondat alanya → mellékmondat határozója. Például: **Evvel a lóval,** *melyikkel jöttem, annyira ficánkolt alattam, és össze-vissza rázott, hogy alig tudtam élve idejönni a palotába* (KMHM 137) = *Ez a ló, melyikkel jöttem, annyira ficánkolt alattam,... hogy alig tudtam élve idejönni a palotába.* Hasonló szerkezet: **Erő a fuvarosro,** *mejik a tënnap hazahazatt ingemet, annyit hazudatt nekem, hagy egy jó szót se tudak mondani róla = Ez a fuvaros, amelyik a tegnap hazahozott engemet, annyit hazudott, hogy egy jó szót se tudok mondani róla.* És ez a szerkezeti típus azért is tanulságos, mert a kezdő szakasz és az utolsó mellékmondat logikai és grammatikai szempontból összefügg (*Evvel a lóval alig tudtam idejönni...,* illetőleg *Erről a fuvarosról egy jó szót se tudok mondani.),* sőt a második példában – és egy kis túlzással az elsőben is – elképzelhető a kezdő szakasz és a főmondat (*Erről a fuvarosról annyit hazudott nekem...* és *Evvel a lóval annyit ficánkolt alattam...)* közötti mondatszerkezeti kapcsolat is.

4. Főmondat tárgya → időhatározói mellékmondat alanya. Például: *És a királyné összeszövetkezett egy külországi királyfival, hogy az ő* **leánya** *mikor férjhezadó lesz, ennek a királyfinak adja feleségül* (KMHM 138) = *...hogy az ő leányát ennek a királyfinak adja (vagy ehhez a királyfihoz adja) feleségül, mikor férjhezadó lesz.* Ugyanilyen a helyzet a főmondat tárgya → tárgyi mellékmondat alanya szerkezetben: *A szamszédasszanya aszt eggyeszte vëllek, hogy az ő embere* (= férje) *mika hazajő a munkábo, ēküdi a hòrdok utánn = ...hogy az* [ő] *emberét elküldi a hordók után, mikor* (= miután) *a munkából hazajön.*

5. Főmondat határozója → mellékmondat határozója. Az összetett mondatban a szövődményes szerkezet főmondata alárendelt viszonyban van a mondat egész főmondatával szemben, de az átszövődéses alakulatban főmondat szerepet tölt be. Például: *A királykisasszony* **éppen** *mikor tizenöt éves lett, úgy elfeledkezett a király és a királyné* [a jóslatról], *hogy aznap elsétáltak a palotából, és magára hagyták a királykisasszonyt* (KMHM 119) = *...a király és a királyné úgy megfeledkezett* [a jóslatról], *hogy éppen aznap, mikor a királykisasszony tizenöt éves lett, elsétáltak a palotából, és...* Nem hinném, hogy az *éppen aznap, mikor...* sorrenddel azonos értékű volna az *aznap, éppen mikor* egymásután, hiszen a főhangsúlyos rész az *éppen aznap, és* már csak ezért sem azonosítható a két szerkezet egymással. Sőt, pontosan az *éppen* szerepének fontos volta indokolja lélektanilag a szövődmény létrejöttét.

6. Főmondat tárgya → mellékmondat tárgya. Például: *Jó, jó neked att az eszet, ahol mérték, nagyon keveset mértek* (KMHM 32) = *...neked ott nagyon kevés eszet mértek, ahol mérték.* A szerkezet sajátosnak mondható amiatt is, hogy az *ahol* vonatkozó névmási kötőszó a tárgy és az állítmány közé került: *...neked att az eszet, ahol mérték...* Gondolhatnánk főmondat határozója → mellékmondat tárgya átalakulásra is, ha úgy értelmeznők, hogy *...neked ott* **az észből** *nagyon keveset mértek, ahol mérték,* hiszen a tárgyszó mindenképpen részelő tartalmat hordoz. De talán mégis elsődleges a tárgy → tárgy feltételezése. Ugyanígy értelmezhető a következő példa: *Igen, de a gyermeknek att, ahun a* **pinszt** *atták, nem attak sakat* mondatot = *Igen, de a gyermeknek ott nem sok pénzt adtak, ahol adták,* vagy: *...ott a pénzből nem sokat adtak, ahol adták.*

7. Főmondat birtokos jelzője → mellékmondat alanya. Például: **Az az asszony** *egy vasárnap reggel amint sepregetett a házban, a seprüje előtt egy szem bors meghengeredett s felvette a kezibe, hogy nézze meg, hogy mi az* (KMB) = *Annak az asszonynak, amint egy vasárnap reggel sepregetett, a seprűje előtt egy szem bors meghengeredett...* A kötőszó szórendje ugyanolyan jellegű, mint az előző (II. 6.) pontban lévőé. *És* **a királykisasszony észrevétlenül,** *mikor belehajolt a forrásba, hogy vizet igyék, az a kis üvege a három csepp vérrel az ingiből kiesett, és beleesett a forrásba* (KMHM 137) = *És a királykisasszonynak az a kis üvege a három csepp vérrel az ingiből észrevétlenül kiesett, mikor belehajolt a forrásba, hogy vizet igyék, és beleesett (a forrásba).* E mellett az átszövődés mellett érvényesül a főmondat módhatározója → mellékmondat módhatározója változás az *észrevétlenül* mondatrész átkerülésével. Ti. a határozó szerepe döntő fontosságú a mese további cselekménye szempontjából. Így kerül egymás mellé a közlendő tartalom két legfontosabb mozzanata az átszövődés eredményeként.

8. Főmondat birtokos jelzője → mellékmondat tárgya. Például: *A leányka, ahogy kétfelé törte* **a kenyeret,** *egyik fele nagyobbra tört, mint a másik. = A kenyér egyik fele nagyobbra tört, mint a másik, ahogy a leányka kétfelé törte.* A mondatok sorrendje, természetesen, lehet fordított is. Jellemző itt is, hogy az alany megelőzi a kötőszót az eredeti fogalmazásban. Hasonló szerkezet: *A mészáras ahaty tőtætte* **a kàlbászt,** *eggyik víge vastagabb lett, mint a másik. = A kolbász egyik vége vastagabb lett, mint a másik, ahogy a mászáros töltötte,* vagy: *Ahogy a mészáros töltötte, a kolbász egyik vége vastagabb lett, mint a másik.* Mindkét esetben gondolhatunk a mellékmondaton belüli átszövődésre is (vö. a II. 1. ponttal), de valószínűbbnek látszik a bemutatott megoldás, illetőleg tipizálás.

III.

1. Tárgyi mellékmondat → főmondat. Például: *Hát* **itthon mi történt,** *lelkem uram, ha tudnád!* (KMHM 90) = *Hát ha tudnád, lelkem uram, hogy itthon mi történt! Jàj,* **de a tënnap amit mandatt ángyom,** *ha aszt hallattad vóna! = Jaj, de ha hallottad volna, amit tegnap mondott ángyóm!* A mellékmondat újszerűsége, a közlés szempontjából fontosabb volta és ezen belül is az, amit a *tegnap* mondott, kiváltja a beszélőből természetes módon az átszövődéses szerkezet létrehozását.

IV.

1. Alanyi mellékmondat → főmondat alanya. Például: **Gyuri** *több két hetinél, hogy beteg = Több két hetinél, hogy Gyuri beteg.* **Minya** *nincs két hónapja, hagy leszerèlt = Nincs két hónapja, hogy Minya leszerelt.*[34]

2. Módhatározói mellékmondat alanya → főmondat alanya. Például: *...azt hazudta az anyjának, ha nem ad neki az anyja csicset* (= ha nem szoptatja meg) *egy kőfalon keresztül,* **akkor ő úgy álmodta,** *hogy meghal* (KMB) = *...úgy ámodta, hogy akkor ő meghal.* Egyúttal az *akkor* időhatározó is átkerül a mellékmondatból a főmondatba. Az eredeti szövegezés nem egyértelmű, csak a szövegösszefüggés alapján válik azzá. Ti. a *ki hal meg?* kérdésre felelhetjük, hogy *az anya,* illetőleg *a fiú.* A mesemondó ugyanis hangsúlytalanul ejti, mintegy szakaszelőzőként az *akkor ő* kapcsolatot, és a nyomatékosan ejtett *úgy* előtt nem tart szünetet.

3. Tárgyi mellékmondat alanya → főmondat tárgya. Például: **Puskát,** *hagy let vóna, nem tudam = Nem tudom, hogy puskája lett volna.* **A lëjánkát** *nem tudtam, hogy mit mandatt.* **A kendèrt** *nem manta, hagy ki van nyűve. Most az asszony összeegyezik az emberrel, az urával:*

[34] Az átszövődés folytán a mellékmondat alanya csak logikailag kapcsolható a főmondat állítmányához, valójában nem alkot vele tulajdonképpeni predikatív viszonyt. (*Gyuri több, Minya nincs).* Továbbra is a mellékmondat alanya marad tartalmi és szerkezeti vonatkozásban egyaránt. A mondat hanglejtése szerint azonban a főmondat részét alkotja.

mivel látják **a vándort,** *hogy nagyon szegény, elfáradt, engedjék át az ágyukat a vándornak* (KMHM 176–7) = *...mivel látják, hogy a vándor nagyon szegény,* [és] *elfáradt, engedjék át...*

4. Tárgyi mellékmondat alanya → főmondat határozója. Például: **Egy lëjántestvërek** *is hallattam, hagy vót = Hallottam, hogy volt egy leánytestvérük is.* **Az apjak** *is monták, hagy úgy járt.* **A lëjánkájak** *se tudam, hagy mibe hót meg.* Ezekben az átszövődéses formákban a mellékmondatból változatlan alakban a főmondatba került mondatrész (alany) valójában nem válik a főmondat igei állítmányának meghatározó tagjává, csak logikailag következtethetünk arra, hogy *-ról, -ről* viszonyragos állandó határozói bővítményként fogható fel. Az új szerkezeti kapcsolat emiatt lazább, mint számos más esetben.

5. Hasonlóképpen laza a kapcsolat ebben a típusban: alanyi mellékmondat alanya → főmondat részeshatározója. Például: *Aki megharagszik,* **a másikak** *szabad, hogy levágják az ārát* (= orrát) (KMB) = *...szabad, hogy a másikok levágják az orrát [annak], aki megharagszik.* **A tœbbik** *kelletett, hogy várjanak sarakra* (= sorukra).

V.

1. Tárgyi mellékmondat tárgya → főmondat tárgya. Például: *Nem érdemled meg az istennek áldott* **levegőjit,** *hogy szívjad* (KMHM 96) = *Nem érdemled meg, hogy szívjad istennek áldott levegőjét.*

2. Tárgyi vagy célhatározói mellékmondat tárgya → főmondat tárgya. Például: **Szénát** *mentem, hogy adjak neki* [ti. a tehénnek] *másodszor...* (KMHM 173). *Egy víka* **búzát** *mantam* [vagy kértem], *hagy agyon kőcsœnn.* Ez utóbbi mondatban állandó határozó tárgya → főmondat tárgya átalakulásra is gondolhatunk. Benne, jóllehet ugyanolyan átalakulás megy végbe, mint az előzőben, azaz mellékmondat tárgya → főmondat tárgya, a kapcsolás kettős, a *búzát mondtam* / *búzát kértem és búzát adjon* viszony egyként érvényesül. Viszont a *szénát mentem* nem lehetséges, csak a *szénát adjak*.

VI.

1. Alanyi mellékmondat alanya → főmondat határozója. Például: **Az asszonyaknak** *rigebben nem vót muszáj, hagy a mezöre járjanak = Régebben nem volt muszáj, hogy az asszonyok a mezőre járjanak.* Ez az átszövődéses forma gyakori a köznyelv romániai változatában.

2. Alanyi mellékmondat határozója → főmondat határozója. Például: *Nem* **sokáig** *kellett, hogy várjanak* (KMHM 146) = *Nem kellett, hogy sokáig várjanak.*

3. Helyhatározói mellékmondat határozója → főmondat határozója. Például: *És egy téli alkalommal, mikor nagy tél volt, nagy hó volt, hogy* **a világon** *a szem amerre ellátott, mindenütt hó borította a mezőket, hegyeket, völgyeket, tetszbetegnek tettette magát az asszony* (KMHM 108) = *...hogy amerre a szem ellátott, mindenütt a világon hó borította a mezőket...* A már említett eljárás: a kötőszóként használt vonatkozó névmást megelőzi az alany, itt is érvényesül.

Ezek azok az átszövődéses szerkezeti formák, amelyeket megfigyelhetünk a meseszövegek és a magunk gyűjtése alapján. Ha a szórend és az alaki jegyek alapján tipizáljuk őket, tekintetbe véve azt is, hogy főmondat → mellékmondat, illetőleg mellékmondat → főmondat irányú fejlődés eredményeként jött-e létre az átszövődéses forma, a következő képet kapjuk:

a) Ha az átszövődést képviselő mondatrész mindkét esetben, azaz a szövődményes és a szövődmény nélküli szerkezetben azonos funkciójú marad, a változás pedig abban nyilvánul meg, hogy a kérdéses mondatrész átkerül egyik mondatból a másikba, illetőleg a mellékmondatban marad, *csak szórendi* átalakulás figyelhető meg. Ide sorolhatók a) a főmondat → mellékmondat altípusban a II. 1, II. 5, II. 6. pontban bemutatott mondatszerkezetek és b) a mellékmondat → főmondat altípusban a IV. 1, IV. 2, V. 1, V. 2, V. 3, VI. 2, VI. 3. pontbeliek.

b) Ha pedig az átszövődést eredményező mondatrész más funkciót kap a szövődményes szerkezetben, mint amelyet a szövődmény nélküli mondatban játszott – nem tekintve azt, hogy a fő- vagy a mellékmondatban töltötte-e be eredetileg ezt a szerepet –, akkor szórendi és alaki változást is szenved. Ide sorolhatók a) a főmondat → mellékmondat altípusban a II. 2, II. 3, II. 4, II. 7, II. 8. pontban tárgyalt szerkezetek és b) a mellékmondat → főmondat altípusban a IV. 3, VI. 1. pontbeliek.

c) Külön csoportot alkotnak végül azok a mondatok, amelyekben megváltozik ugyan a kérdéses mondatrész szerepe az átszövődéses formában, de alaki változás nem következik be. Ide tartozik a IV. 4, IV. 5. pontbeli alfaj.

Ilyen szempontok alapján a puszta szórendi változást mutató formák tekinthetők általánosabbnak az alaki, szórendi és mondatrész szerepet változtató szerkezetekkel szemben. Az arány 10 : 7. A vegyes csoportban mindössze két típus tartozik.

Más képet kapunk, ha az átszövődés folytán létrejött mondat szövődményt jelző/képviselő mondatrészének a kapcsolódási lehetőségeit vesszük számba. A kérdéses mondatrész ugyanis kapcsolódhat logikailag mind a fő-, mind a mellékmondat állítmányához, illetőleg csak az egyikéhez, attól függően, hogy mennyire független „a mondatszerkesztés általános szabályaitól” (vö. Kiss *i. m.* 67). Eszerint a következő a helyzet:

1. Kettős kapcsolású a kérdéses mondatrész a II. 1, II. 3 (7), II. 5, II. 6, II. 7, IV. 1, V. 1, V. 2 (2, 3), VI. 2. és VI. 3. szerkezeti típusban.

2. A többiekben csak egyszeri kapcsolás érvényesül.

3. A két szemlélet szerinti csoportosítás nem esik egybe.

A kapcsolási lehetőségek és a szórendi, alakszerkezeti, valamint a mondatrész szerep változása szerinti rendszerezést a következő táblázatban foglaltuk össze:[35]

A változás jellege		**Kapcsolási lehetőség**	
		egyszeri	**kétszeres**
Szórendi változás		II. 2, II. 3 (1), II. 4, II. 8, IV. 3, IV. 4, IV. 5, V.2 (1), VI. 1	II. 1, II. 3 (2), II. 5, II. 6, II. 7, IV. 1, IV. 2, V. 1, V. 2 (2, 3), VI. 2, VI. 3
Alakszerkezeti forma	Változatlan	IV. 4, IV. 5, V. 2 (1)	II. 1, II. 5, II. 6, IV. 1, IV. 2, V. 1, V. 2 (2, 3), VI. 2, VI. 3
	Változik	II. 2, II. 3 (1), II. 4, II. 8, IV. 3, VI. 1	II. 3 (2), II. 7
Mondatrész szerep az átszövődésben	Változatlan	V. 2 (1)	II. 1, II. 5, II. 6, IV. 1, IV. 2, V. 1, V. 2 (2, 3), VI. 2, VI. 3
	Változik	II. 2, II. 3 (1), II. 4, II. 8, IV. 3, IV. 4, IV. 5, VI. 1	II. 3 (2), II. 7

[35] Nem tüntettük fel külön, hogy fő- vagy mellékmondatba kerülve változik-e meg az átszövődést eredményező mondatrész szórendje, alakja, illetőleg funkciója, ugyanis a típus szempontjából nem alapvetően fontos. Akár a főmondatból kerül át a mellékmondatba, akár a mellékmondatból a főmondatba, jórészt ugyanazok a szerkezeti típusok jönnek/jöhetnek létre. – A (...)-be tett számok a példamondatok sorrendjét jelölik. – A mondatrész változatlan jellegén azt értjük, hogy mindkét szerkezeti formában, de egyik esetben a fő-, másikban a mellékmondatban tölt be azonos szerepet.

A mondatszövődés – amint látható – valóban gyakori és több sajátos szerkezeti típust létrehozó eljárás a magyarói helyi nyelvjárásban. De amint azt az eddig megjelent összefoglaló művek és Kiss Jenő közlése bizonyítja, nem egy szerkezeti típus több területen, sőt a köznyelvben is, régóta ismert, számbavételére azonban mind ez ideig nem fordítottunk kellő figyelmet sem az irodalmi nyelvi, sem a nyelvjárási mondattani sajátosságok vizsgálatában. Számos itt bemutatott szerkezeti típus él – ismereteim szerint – mind nyelvjárásainkban, mind a köznyelv erdélyi változatában. Ez utóbbiban, természetesen, viszonylag korlátozottabb mértékben és jórészt a pongyola/pongyolább megfogalmazású közlésekben. E szerkezetek tüzetes vizsgálata, leírása – úgy hiszem – a mondatszerkezeti formák alakulása/változása szempontjából sem volna fölösleges.

Az ismétlés mint mondatszerkesztési eljárás a magyarói nyelvjárásban

1. Az ismétléssel mint nyelvi jelenséggel – a Kiss Jenőtől említett eljárást nem tekintve,[36] tudomásom szerint – csak stilisztikai szempontból foglalkoztak részletesebben, illetőleg a folklór alkotások nyelvi sajátságaként tárgyalták vagy csak említették.[37] A stilisztikában számba vett ismétléses jelenségek azonban csak részben esnek egybe a nyelvjárás mondatszerkesztési eljárásaival, és nyelvi funkciójuk igen eltérő. A folkloristák pedig csak mint redundáns, „zaj" elemet említik, egyébként nem értékelik.

1.1. A stilisztikában olvasható fogalom-meghatározás is mutatja, milyen szerepet tulajdonítanak az ismétlésnek. Már maga az a tény, hogy *erősítés* címszó alatt tárgyalják, elárulja, hogy a beszélő „mintegy tovább akar időzni egy-egy fogalomnál", illetőleg amiatt ismétel, mert a szó vagy a szerkezet „valamilyen oknál fogva mély hatással volt rá (csodálat, indulat, bánat stb.), vagy mert a kiemeléssel fel akarja hívni rá a figyelmet (*i. m.* 432). Kissé hézagosabban, de tömören fogalmaz az ÉrtSz., amikor azt írja az ismétlésről, hogy: „Az az eljárás, amellyel nyomósításul v. a történés többszöriségének jelölésére a szónak egy elemét v. az egész szót megismételjük". Szathmári egyben megjegyzi, hogy „Az ismétlés akkor hatásos és helyes, ha tartalmi vagy érzelmi szempontból indokolt. Helytelen azonban az indokolatlan, ún. fölösleges ismétlés vagy tautológia". Ilyen fölösleges ismétlésként idéz például egyes „kötőszók *(és, hogy, aztán, akkor)*, bizonyos igék *(van, mondom, azt mondja)* stb. fölösleges" ismétlését „a mindennapi nyelvben" (*i. m.* 433). A nyelvjárások vonatkozásában – úgy vélem – ezeknek az elemeknek a gyakori használatát sem tekinthetjük olyan mértékben fölösleges ismétlésnek, mint az irodalmi vagy a köznyelvben, nem beszélve másfajta, a következőkben bemutatandó ismétléséről.

1.2. Látszólag az idézett fölösleges ismétlések közé sorolhatjuk a folkloristák megítélése szerint az ún. „zaj" elemeket is. Voigt Vilmos írja erre vonatkozóan idézett tanulmányában: „Egyébként azonban még a struktúraszerű elemek rendszerében is találunk olyan vonásokat, amelyek a teljesen zárt struktúra ellen dolgoznak. A folklór alkotások struktúraszerű részei közé ékelődő »zaj«-elemek például nem csupán akadályozzák az üzenet tömörségét, növelik a redundanciát, hanem sajátos, jellemző vonássá válnak. Ha egy népköltési szöveg elmondásából rövid részletet idézünk, ebben a »zaj« elemei (»aszonygya«, ismétlések, tévesztések) egyszersmind azt a továbbítási közeget is jelölik, ahol a történet elhangzott: »No akkor elment a templomhoz. Mikor elmegy a templomhoz, hogy meggyónjék, elment oda, aszonygya, a pap aszonygya...« és hozzáteszi, hogy »Ilyen értelemben a 'zaj' is bizonyos hangulatteremtő, környezetfelidéző jellegű elemmé válhat főként a közösségen kívül álló városi emberek szemében«" (*i. m.* 265–6). Voigt tehát már utal arra, hogy egyéb elemekkel együtt az ismétlés „sajátos, jellemző vonássá" válhat, illetőleg válik, de valójában ő is mint „hangulatteremtő, környezetfelidéző jellegű" elemmel számol vele. Ez az ismétlési eljárás – amint látni fogjuk – már egyik fajta szerkezeti jellegű ismétléssel azonos.

2. A mondatok szerkezeti elemzésével – köztudomásúan – megállapítjuk az egyes szerkezeti tagok, szerkezeti egységek egymáshoz való viszonyát, és egyben betekinthetünk a

[36] Kiss Jenő, *Fejezetek a mihályi nyelvjárás mondattanából.* MNyTK. 164. sz. 171. 83.

[37] Fábián Pál–Szatmári István–Terestyéni Ferenc, *A magyar stilisztika vázlata.* Bp., 1958, 140–5; Szathmári István, *A magyar stilisztika útja*. Bp., 1961, 432–3; Voigt Vilmos, *A folklóralkotások elemzése.* Néprajzi Tanulmányok. Szerk. Manga János. Bp., 1972, 257–66. – Megtaláljuk a fogalom meghatározását az ÉrtSz-ban is *ismétlés* címszó alatt.

mondatszerkesztés módjába, mikéntjébe. Az ismétlés a magyarói nyelvjárásban, ha mondatrész vagy szószerkezeti egység, egyfajta sajátos szerkesztési eljárás eredménye akár az egyszerű, akár az összetett mondatban, akár különálló mondatokban fordul elő. E szerkezeti formák egy része megegyezik az irodalmi köznyelv alakulatokkal, más, nagyobb részük azonban jellegzetes nyelvjárási szerkezetnek minősül.

E sajátosságok élnek – kevésbé gyakran ugyan – a mindennapi beszédben, és egészen gyakoriak a különféle események, történetek elbeszélésében meg a népmesék cselekményes részének elmondásában. Rendszerezésük tehát a nyelvjárás szintjén éppen úgy elvégezhető és elvégzendő, mint más szerkezeti jelenségeké. Emellett funkciójukat meg kell magyaráznunk a népi, népmesei szövegek vizsgálatakor is. De már előzetesen megállapíthatjuk, hogy alapvető szerepük a népmesék szövegében sem más, mint a mindennapi beszédben, pontosabban a népmesei szövegben való használatuk a mindennapi nyelvhasználatban gyökerezik.

A jelenség különböző módon érvényesülhet a gyakorlatban. Ennek megfelelően csoportosíthatók az egyes alfajok mind az egyszerű, mind az összetett mondat, mind más-más, közvetlen egymásután vagy más mondatok közbeiktatása után következő mondatokban. Ezek az eljárások az irodalmi meg a köznyelv szempontjából gyakran fölöslegesnek tekinthetők, a nyelvjárásban azonban – mivel benne eddig nem rendszerezett más normák érvényesülnek – jórészt sajátos szerkezetként kezelendők.

Az osztályozásban külön tárgyaljuk az egyszerű mondatbeli jelenségeket és külön az összetett, illetőleg más-más mondatokban jelentkező sajátosságokat. Ez utóbbiakat azért vontuk egybe, mert jellegükben nem különböznek egymástól.

Az ismétléses szerkezetű egyszerű mondatokban különböző okok miatt és különböző módon kerülhet sor egyes mondatrészek megismétlésére.

2.1. Egyik leggyakoribb megoldás a közbeékelt, rendszerint minősítő jelzői vagy valamilyen határozói – leggyakrabban idő- vagy okhatározói – alárendelő mondat miatti ismétlés. Ezek között is az az eset, amelyben az alanyt vagy alanyi részt ismétli meg a beszélő szó szerint vagy bővített, illetőleg egyszerűsített formában vagy rokon értelmű szóval, amiatt vagy abból a célból, hogy a beszédtárs, illetőleg a hallgató(ság) félreérthetetlen módon követhesse és megérthesse a közlés tartalmát. Íme: **az a semmibe vett ember** /*amikor megtudta* / *hagy a szœvetkezet vezetői mit akarnak* / **az az ember** *meg akarta akadájazni a határazatat* //[38] *akkor* **a fiju** *a két új pokrócat* / *amit a szüleji vettek a vásárból* / *azt tegye rijá* **a gyermek** *az apója vállára* (KMB). Ez utóbbi mondatban szinonimával ismétli meg az alanyt, és a tárgyat is megismétli névmással. (Erről l. alább.) *S avval* **a királyfi** – *mert ez a királyfi volt, amit* [!] *ajándékozott neki, a leánykának a harmadik törpe – megfogja szép gyengén* **a királyfi,** *a hintóhoz vezeti a leányt, beülteti, és melléje ül, és elhajt az ő palotájába* (KMHM 114). Szövődményes szerkezetnek is felfogható, ugyanilyen típusú szerkezet: *azon az éven* **a rajon**

[38] A tőlem beszélgetés közben vagy magnetofonról lejegyzett példaanyagot jelzés nélkül közlöm, és sem nagy kezdőbetűt, sem központozási jeleket nem alkalmazok. Helyettük virgulával / jelölöm a tagmondatok, kettős virgulával // a mondatok végét. A magnószalagról másoktól lejegyzett kéziratos anyagban sem használok központozási jeleket, sem nagy kezdőbetűt ugyanúgy, mint a Kocsis Miklós Barabás kéziratban maradt feljegyzéseiből vett példákban. Ő maga sem tesz – csak nagy ritkán – pontot meg kérdőjelet a kéziratban. A nyomtatásban megjelent meseszövegeket a kiadványban közölt módon idézem. A különböző egyénektől felvett és lejegyzett, illetőleg közölt anyagot a következőképpen jelzem: KMHM = Faragó Józseftől kiadott (84 éves, magyarói születésű) *Kurcsi Minya havasi mesemondó* (Bukarest, 1969). KMB = (lapszám nélkül): Kocsis Miklós Barabás, 69 éves magyarói lakos magnetofonról lejegyzett meséi, történetei. KMB = (lapszám jelzéssel): Kocsis Miklós Barabás kéziratos feljegyzései. IIM = Ivács István 53 éves magyarói lakos magnetofonról lejegyzett szövege.

(= járás, közigazgatási egység) *ha látta* / *hogy a bolt gazdagadatt ötvenezerrel* [ti. ötvenezer lejjel] / *követelte* **a rajon /** *hogy csináljanak... üzlethejséget* [!] (KMB 144). Ugyanez a típus, mivel az *amind* / = amint / kötőszó előtt nem tart szünetet: *az ember... felült a lóvára* / *és hazafelé indult...* // *s* **a ló** *amind legyezte magát menőleg* / *hát megbotorkázatt* **a ló /** *úgyhogy az ember szinte leesett a lóró[l]* / *s azt mondta az ember a lónak, hogy* / *jaj* / *hogy szakadjan meg a nyakad* /*s a ló nyaka megszakadatt s megdöglött* (KMB). Ebben a szövegrészben a *ló* határozóragos alakjainak, *lóról, lónak,* illetőleg *az ember* szónak az ismétlésére is sor kerül, de más-más mondatban, illetőleg tagmondatban.

Ezekben és más, ugyanilyen típusú mondatszerkezetekben a logikai fonal biztosítása céljából ismétli meg a beszélő az alanyt, nehogy a cselekvő személyét ki-, milétét illetően félreértés keletkezzék. Logikai és emiatt szerkesztésbeli oka van tehát az alanyt kifejező nyelvi egység megismétlésének.

2.2. Viszonylag ritkább, de még elég gyakori jelenség a tárgyként szereplő szó megismétlése vagy tárgyként vagy határozóként közbevetés miatt: *S az ember* **a fijut /** *me rígtő fogva szerette* [!] *volna megmenekülni tölle* / *hogy ne kelljen szígyelje magát azé* / *amiket csinált* / *elvitte* **a fijut** *a keresztapjához /, hogy tanitsa mesterségre.* A következő példában tárgyat és határozót is ismétel ugyanabban az egyszerű mondatban, bizonyára amiatt, hogy nem tart szünetet jelzői alárendelő köztőszó előtt, és ezért a közbevetett mondat előtti szószerkezetet az alárendelő mondattal önálló szerkezetnek érzi és a közbevetést követően teljes értékű mondatot szerkeszt a megismételt tárgy és határozó felhasználásával. **A lónak a fejét** *arra* **a kapura,** *amelyiken átmegyek minden reggel a libákkal ki a mezőre, szegezd fel* **a ló fejét** *a kapu felett* **a kapura** (KMHM 138). *Azt* **a zsákat** *a szuszék mellett* (= a szuszék mellett levő zsákot) / *amejiket a tennap hoztam a malambo* // *üresitsd ki* **a zsákat** *a szuszikba*//.

2.3. Sajátos szerkezetű egyszerű mondat keletkezik, ha az időegymásutánt akarja érzékeltetni, és a *kotlosakat* tárgy után szünetet tart, a személyes névmással megismételt tárgyat pedig nem tekinti a mondathoz tartozónak: *és akkor a szolga* **a kotlosakat** /*rendre mind kidobta* **őket** *az udvara* / *és a kicsi csürkéket kirakta a konyha földjire* // (KMB). Ugyanakkor felfoghatjuk az *őket* szóalakot értelmező jelzőnek is, amely távol került értelmezettjétől, és így egyfajta mondatszerkezet-lazulással számolhatnánk. Ez az indoklás azért is elfogadhatónak látszik, mert a nyelvjárásban gyakori az irodalmi nyelvhasználatban szokatlan értelmezős jelzős szerkezet.[39] Emellett felfigyelhetünk arra, hogy ha nem időegymásutánt, hanem ellentétet akart volna kifejezni, bizonyára nem *és*, hanem *pedig* kötőszót használ.

2.4. Más típus az, amelyben az értelmező jelzős szerkezet tagjait közbevetett mondat szakít(hat)ja meg. Ez a típus az irodalmi nyelvben is ismeretes...[40] **a beteges egyházfi... /** *amelyik a hat családot vezette* / **az** *tudja, hogy...* // (KMB 131) **az a beteges legény** /*akiről a mese* [valójában: a történet] *van* / **az** *otthon maradt...* // (KMB 128); **az a mesebeli ember /** *aki vitte a pénzt a takarékba* / **az** *amikor az álmából felébredt* / *hát nem is tudta* / *hogy mi van vélle* // (KMB 40) **a szövetkezet vezetője** / ***az*** *amelyiket régebben vállasztattak...* [!] *meg* / *s nem úgy vezette a dolgot* / *ahogy kellett volna* / **az a vezető** *szerette volna* / *hogy megmaradjon a hejin* // **az egyik szabadságos katona / az** *amejik a regátbo jætt haza*

[39] Erre vonatkozólag idézhető a Fábián–Szathmári–Terestyéni *i. m.* 290-ről: „Különösen szembetűnő a modern szépprózában az értelmező szerkezetben bekövetkezett szétesés. Korábban az értelmező közvetlenül az értelmezett szó után következett. Az újabb szépirodalmi stílusban az értelmező – írja Herczeg Gyula – elszakadt az értelmezőtől, szinte önálló létet kapott, ezáltal az így használt névszó igen erős kiemelő funkcióhoz jutott, miközben az ilyen szerkezet újszerűségéből fakadó esztétikai hatást is kelt" (Nyr. LXXX, 52.3).

[40] Vö. Klemm: TörtMondt. 339.

ētávozásra / **az a katona** *merész vót erőssen* / *nem fílt senkitű se* //. E két utóbbi esetben a mutató névmási értelmezőt mint alanyi részt ismétli meg kétszeresen. Az ismétlésre feltehetőleg amiatt kerül sor, mert önálló mondatnak érzi/tekinti így a szerkezetet. Egyébként az értelmező jelző mellékmondatot bevezető *az* mutató névmás funkcionálisan helyettesíti a megismételt alanyt.

2.5. Van olyan eset, amikor a fennebb már bemutatott értelmező szerkezettel egy időben habozó, tétovázó módon ismétli meg, teszi pontosabbá, egyértelművé a közlést, részleges ismétléssel: *és* **az a szegény nyekegő legény /** *amejikről van a mese* [ti. szól a történet] / **az amikor** *a repülőből,* **amikor** *kiszökött* / *hát olvasta* (= számolta) *a tízet nyekegve* [, hogy ti. mikor nyithatja ki az ejtőernyőt] // (KMB 74).

2.6. A köznyelvben is hallható a tárgynak közbevetett mondat után mutató névmással értelmezőként való megismétlése. **A lovakot** *amit* [!] *vitt a vásárra* // **azakat** *jól tartatta elébb* //**a disznyót /** *amejik nem malacazatt meg* / **aztat** *ē kellett hogy adja* // **az ember unakáját /** *amejikrő mandtam /, hagy sakat betegeskedett* / **aztat** *annyit hordazták az orvashaz* / *hogy na* // **és a vaddisznókat** / *amit* [!] *lőtt* / **azakat** *besózva feltette a füstre* // *és* **ezt a beteges embert** *akiről ez a mese van* [ti. ez a történet szól] **ezt** *nem vitték el* [a háborúba] // (KMB 130). A szerkezetet bizonyára nyomósító célzattal alkotja meg. Ez utóbbi példában önmagáról beszél, ő volt az a beteges ember, de szerénységből vagy mert szégyelli, így emlegeti önmagát. Ez a szerkezeti típus névmások ismétlésével szintén gyakori: *és amikor kitört a háború* /**azokat /** *akik katonák voltak* / **azokat** *mind elvitték a háboruba* (KMB 130).

2.7. Nem ilyen gyakran, de ismétli a határozót is közbevetett mondat után: *...fenn a havasan* **onnét /** *ahunnet a Maras ered* / **onnet** *megvett fenyőfa-gerendát* / *...* (KMB). **A többi teher mellett /** *ami le van írva* [az előzőkben] / **azok mellett** *a templomba is szolgált* // (KMB 130). **A jahak mellé** / *amiko csak tehették* / **azak mellé** *mindég jó pakulárt fagadtak* // **A vén embernek /** *ha ett* / **annak** *œrœkké meg kellett vagdalni a kenyeret s a húst* //. Ez utóbbi példában gondolhatunk arra is, hogy a félreértés elkerülése végett ismétli meg névmással a részeshatározót. Ti. hogy másnak kellett megvagdalnia az ennivalót az öregember számára, nem ő maga vágta fel.

A fölsorolt jelenségek alapján – úgy vélem – rendszerszerű szerkesztési eljárásnak minősíthetjük ezt az egyszerű mondatos szerkezeti típust. S jóllehet egy részük nem ismeretlen a köznyelvben sem, használatuk nem mondható gyakorinak; kissé modorosnak érezzük. A jelenség oka rendszerint nem a hangulati tényező vagy legalábbis ritkán az. Jórészt amiatt és azért ismétel, mert egyértelmű, könnyen követhető szövegszerkesztésre törekszik, illetőleg ezzel egy időben nyomatékosan a figyelem központjába akarja állítani a mondat legfontosabb összetevőjét, amely lehet alany, tárgy vagy határozó. Egyébként az egyszerű mondatbeli mondatrész-ismétlés viszonylag ritkább, mint az összetett vagy más-más mondatbeli ilyen eljárás.

3. Az ismétléses álmellékmondatos szerkezetek gyakorinak mondhatók. Két, egymást feltételező fő jellemvonásuk van: az egyik az *amejik* kötőszó csaknem kivétel nélküli használata; a másik a közvetlen a kötőszó után következő megismételt mondatrész.

3.1. Az alany megismétlése: *...volt egy* **lovas ember /** *amejik* (= és az) **ember** *jó könnyű futós lovakat tartatt* // (KMB 154) *egyszer volt nagyida vidékin* **egy csobány /** *amejik* (= [és] az a) **csobány** *télbe-nyárba juhakkā foglalkazatt* // *s így* **az öreg úr** *élve maradatt* / *amijé* (= és emiatt) **az öreg úr** *a vadásztársának mondott... köszönötöt* [!] // (KMB 171) *...annak az udvarnak a kellős köszepibe vót egy ügyesen feldíszített* **kút** / *amejik* (= és az a) **kút** *ē vót látva két faviderrel* // (KMB) *volt egy harmadéves* **katona /** *ameljik* (= és az a)

katona *az egész háram év* [!] *katanaságját a háboruba tőtötte le* // (KMB). Ezekben a példákban ugyanazzal a szóval ismétli meg az alanyt.

3.1.1. De megismételheti szinonimával is: *volt egy nagy faluba* ***egy tutajgerenda-kereskedő*** **/** *amejik* (= és ez az) **ember** *egész életit avā tőtætte el, hagy...* // (KMB) *a másik holló... azt mondta, hogy nálunk is baj van* / *mert* **az arany körtefa** *kiszáradatt* / *amejik* (= pedig, jóllehet az a) **fa** *minden három napba termett aranyköртövit* / *...* // (KMB 104).

3.1.2. Megtaláljuk – bár igen ritkán – az olyan értelmezős jelzős szerkezetekben is ezt a szerkezeti típust, amelyekben kiteszi az utalószót: *...és ott eldicsekedte egy másik királynak* / *hogy mijen igaz jó* **pakulárja** *van neki* / *ojan* / *amejik* (= hogy az a) **pakulár** *nem hazudatt soha* // (KMB 95).

3.1.3. Ugyancsak ritka az az eset, amelyben a kötőszó és ezúttal a személyes névmással megismételt alany közé más mondatrész ékelődik be: *És ennek a grófnak volt* **egy intézője,** *amejik a gazdaságát* **ő** *vezette* (= és ez vezette a gazdaságát) (KMHM 213). Ebben a mondatban a szórend sem megszokott.

3.2. Rokon jellegű ezekkel az a szerkezet, amelyben az alanyt tárgyként ismétli meg az álmellékmondatban: *és amikor odaértek* / *hát egy más irányból érkezett* **egy nagy bolond medve /** *amejik* (= de azt a) **medvét** *felbosszontották* [!] *ārébb az erdőmunkások* // (KMB 149) **nyáran** *a havasba járt* **a turmája** (= a nyája) / *amejik* (= de / és azt a) **turmát** *csak összē hajtatták le a faluba* //.

3.3. Megismétli adott esetben határozóként is az alanyt az álmellékmondatban: *volt* **egy vadas havas /** *amejik* (= és abban a) **havasba** *a medvék erősen pusztitatták a marhákat* // (KMB 168) *annak a falunak a határján volt* **egy nagy erdő /** *amejik* (= és abba az) **erdőbe** *sok-sok vadak tartozkadtak* // *elkészült* **az írás /** *amejik* (= és abban az) **írásba** *az volt megírva* / *hagy mejik* [gyermek] *mennyit œrœkœl az œreg halála után* // *volt* **egy nagy falu /** *amejik* (= és abban a) **faluba** *kellett hogy vállasszanak bírót* // *vót att a faluba* **egy leány /** *amejik* (= és annak a) **leánynak** *mindég sok szeretője vót* // *ípült att rígen* **egy ajan ház /** *amejik* (= de ahhoz a) **házhaz** *nem álhatatt bé akárki szógálni* //.

3.3.1. Az alanyt olykor szinonimával ismétli meg mint határozót: *került oda valami* **tanittoné** (= tanítónő) / *amejik* (és / de attól a) **tanittokisasszonyto** *úgy filtek a gyermekek, mind a tűztő* //.

3.3.2. Egyetlen olyan példát találtam az álmellékmondatos mondatrész-ismétlő szerkezetek között, amelyben az *amejik* kötőszót *ami* váltja fel: *att* **falragaszak** *voltak kiszegezve* / *ami* (= és azokra a) **ragaszakra** *az vót írva* / *hogy ...* (KMB).

3.4. Gyakran ismétlik meg a tárgyat kifejező szót, szerkezetet is valamilyen más mondatrészként az álmellékmondatokban.

3.4.1. A tárgy alanyként ismétlődik: *... hát látott ott* **egy legényt /** *ott az erdőbe* / *amejik* (= és az a) **legény** *tépte ki tövestől a földből a nagy köbméteres bükkfákat* // *és a kőmíves csinált a toronyra* **egy vakablakat** / *amejik* (=de az a) **vakablak** *se külnet, se belölnet nem láccatt* // (KMB) *eccer az erdőbe egy szép házat láttak* / *mejik* (= és / de ez a) **ház** *üres vót* / *benne nem is laktak* (KMB).

3.4.2. Tárgyként szintén megismétlik az álmellékmondatban a tárgyat: *az a vadászember csinált nagy* **kapkányakat** (= kaptányokat) / *amejik* (= és azokat a) **kapkányakat** *megkœtœtte egy nagy fáhaz* / *nehagy a vadak e tudjanak szabadulni* // *az ember eladta ... a sován* **tehenyeket /** *amejik* (= ugyanis azokat a) **tehenyeket** *addig jármazatt* //.

3.4.3. Ebben az esetben állhat szinonima megismételt tárgyként: *küldtek ada akka ojan* **csendöreket /** *amejik* (= de azokat a) **zsandárakat** *még a leginyek is meg tudtak jesztegetni* (= ijesztgetni) //.

3.4.4. Állhat a tárgyat megismétlő szó határozóként a mondatban: *küldett a rajan* (= járás) **jó traktarakat** / *amejik* (= és azokkal a) **traktārā** [!] *még a hegyen is tudtak szántani* //.

Ugyanezt a típust használta azzal a különbséggel, hogy a tárgy és a kötőszó közé kerül az állítmány: ... *és* **szerződést** *kötöttek* / *amejik* (= és abba a) **szerződésbe** *beleírták a feltételeket...* // (KMB) *és āra* [a toronyra] *ojan* **zárat** *csinaltatatt* / *amejik* (= hogy abba a / amelyikbe) **zárva** *semmi kulcs ne talájan.* // (KMB).

3.5. Szintén gyakori a határozót kifejező szó határozó- vagy más mondatrészként történő megismétlése álmellékmondatban.

3.5.1. Alanyként ismétli meg a határozót: *az a gazdag úr adatt volna jó fizetést* **az ördögnek /** *amejik* (= de az ördög) **ördög** *nem akart beállani hozzája ispánnak* / *mer az úr rosszféle vót* //.

3.5.2. Szinonimával megismételt formája ugyanennek a szerkezetnek: *a leginyek gyűtœttek pinzt* **a cigányaknak** /*amejik* (= és azok a) **zenészek** *a pénzé kellett hagy muzsikájanak nekijek egésszen reggelig* //.

3.5.3. A A határozót kifejező szót tárgy-, illetőleg határozóként is megismétli: *belépróbálta a kócsat* **a zárba** / *amejik* (= de azt a) **zárat** *nem tudta* [!] *senki kinyitni* // *hazament aztán* **a falujába** / *amejik* (= és azt a) **falut** *nem is hagyta* [!] *el többet* // *az asszany elküldte a fijut* **a szilvávā** *a vásárba* / *amejik* (= jóllehet / pedig azt a) **szilvábo** *lekvárt kellett vona hogy főzze* // *a leginy fenízett* **a fára** / *amejik* (= és azon a) **fán** *att látta az aranytallu madarat* // *(KMB) a szeginy ember tovább szántatt* **az ekéjivel** / *amejik* (= mert / ugyanis azzal az) **ekével** *azt gondolta* / *hagy hamarébb bé tudja vígezni* [a szántást] //; és ebben az utolsó mondatban szórendi változást, átszövődést is eredményezett az álmellékmondatos szerkesztés: *...és azt gondolta, azzal az eké(jé)vel...*

A jelenség – amint a példák számaránya mutatja – igen gyakori az elbeszélt történetek, sőt a mindennapi események elmondásakor meg a népmesei szövegekben. Ez az álmellékmondat-fajta úgy jön létre, hogy megismétli a főmondat valamelyik szabad mondatrészét, és az ismétlés következtében a jelzői vagy határozói mellékmondat logikailag önálló főmondat értékű szerkezetté válik. Egyetlen példával világítjuk meg az indoklást: *egyszer volt Nagyida vidékin* **egy csobány,** *amelyik* **csobán** *télbe-nyárba johakka foglalkazatt* = egyszer volt... egy csobán, és az télen-nyáron a juhokkal foglalkozott. Persze nem minden esetben kapunk pontosan ilyen – akár irodalmilag is elfogadható – szerkezetet, de az álmellékmondat létrejötte, megalkotása minden bizonnyal az ismétléssel indokolható, tehát szokásos szerkesztési eljárás eredménye.

3.6. Másfajta álmellékmondatos szerkezet is előfordul: *vett a leánykájának gyönyörűszép ruhát, amelyik úgy látszott, hogy a legszebb selyemből van szőve, ahol* (= holott) *tiszta papírruha volt ez* (KMB 110). A mondat logikai felépítése talán így tehető irodalmi színtűvé: *...vett... ruhát, és úgy látszott, hogy az a legszebb selyemből van szőve, holott papírruha volt.* Az álmellékmondatos szövődményes mondat megszerkesztése nem engedte meg, hogy az *az* / *ez* főnévi mutató névmás előbbre kerüljön, viszont a mesemondó – úgy látszik – szükségét érezte hangsúlyos formában a mondat végére kitenni. Elképzelhető a mondat a névmás elhagyásával is, ha a minősítő jelzői mellékmondatot az *amelyikről* kötőszóval kapcsoljuk a főmondathoz.

4. Egy másik, ismétlést tartalmazó típus az, amelyben az összetett mondat tagmondataiban, illetőleg egy másik összetett mondat egyik tagmondatában ismétlik meg vagy ugyanazzal a

szóval, vagy pedig egy más mondatrésszel a kérdéses mondatrészt. Ez a típus a leggyakoribb mind a mindennapi beszédben, mind a meseszövegekben. Másodlagos szempontként tekintetbe vesszük itt a megismételt mondatrész szórendi helyét is a csoportosításban, mert a mondatok szerkezeti felépítésében a mondanivaló súlyának pontos megérzékítésében jelentős szerepe van.

A tárgyalás rendjén előbb az azonos mondatrészeket ismétlő típusokat soroljuk fel, majd a más mondatrészként megismételteket. Kezdjük az alannyal és folytatjuk a tárggyal, határozóval és végül a jelzővel. Viszont nem vesszük tekintetbe, hogy az ismételt mondatrészek fő- vagy mellékmondatban fordulnak-e elő.

4.1. Egyik alfaj az, amelyben mindkét tagmondat A–Á szórendű, mégpedig az első tagmondatot az alany kezdi, a második vagy valamelyik későbbi mondatban pedig az állítmány és / vagy valamely szabad mondatrész követi az alanyt és zárja a szerkezetet: **a leány** *jött és ha látta* / *hogy a falábas alszik* / *hát a falábas kannájából* **a lány** *kiöntötte a vizet* // (KMB 26) **a három jó barát** *elindultak szerencsét próbálni* / *és amint mentek* / **a három jó barát** *találkazatt még két másik leginnyē* //.

Itt soroljuk fel azokat az alfajokat is, amelyekben vagy ugyanannak az összetett mondatnak két tagmondatában, vagy két különálló összetett mondat egy-egy tagmondatában ismétlődik meg az alany úgy, hogy az első tagmondatban nem az alany, hanem valamely más szabad mondatrész kezdi a szerkezetet: *egy szép holdvilágos éjszaka bément abba az udvarba* **egy róka...** *s benézett a kútba* // *és ott a kút* / = a víz/ *tükrében meglátta a hold képit* / *és* **ő** *azt egy sajtnak nézte* // ... (KMB 17). *Most* **a fiúk...** *féltek az édesapjuk haragjától. És* **a fiúk** *onnet elvették magukat* (= eltávoztak), *és elbujdostak* (KMHM 122).

Ennek a szerkezeti formának az ellentéteként foghatjuk fel azt a típust, amelyben a tagmondatok vagy későbbi tagmondat alanyát előzi meg valamely más szabad mondatrész: *...és azt a tornyot csak* **egy kőmives** *csinálta* / *és* **az a kőmives** *csinált a toronyra egy vakablakat...* / *és azan a vakablakan* **a kőmives** *járagatatt oda bé* / *...de azt* **a kőmives** *még a feleséginek se mondta meg* / *csak* **ő** *egyedül hordta* [a pénzt a toronyból] *és* **a kőmives** *jól meggazdagadatt* / (KMB 116). Az alany ilyen mérvű ismétlése – úgy vélem – azzal indokolható, hogy a bűncselekmény elkövetőjének a szövegbeli fontosságát kiemelje, és éppen az ismétlés révén elítélő véleményét hangsúlyozza. Logikai és lélektani tényezők együtthatása indokolja így ezt az eljárást: **az egyházfiu** *erőskedett* / *hogy* **ő** *hogy megpártolta a szegény asszanyakat* / [amikor / ugyanis] *a kurátornak* **ő** *nem engedett* [az egyházi adó ügyében] (KMB) [egy, a fél szemére vak ember] *ott künn a cserefás erdő mellett lakatt* / *és* **ő** *ott annyi vadat lőtt* / *amennyit* **ő** *akart* // (KMB 186). Ezekben a szerkezetekben redundáns elem a megismételt alany; ismétlését legfennebb azzal indokolhatnók, hogy a beszédtárs, a hallgatóság könnyebben tudja követni a cselekvés folyamatát félreértés nélkül. Hangulati elemnek – úgy vélem – semmiképpen sem fogható fel.

4.2. Az előző típusoknál gyakoribb és változatosabb a váltakozó szerkezeti forma. Ilyen például az, A–Á / Á–A szórendű szerkezet, melyben az alany kezdi, illetőleg zárja a mondatot. **A királykisasszony** *bejárta a palotát, annak minden szobáját, kamaráját, és utoljára egy vén toronyhoz ért* **a királykisasszony** (KMHM 119); ...**a gyermek** *nézte a tetveződő embert* / *és mind mondta* **a gyermek** / *hogy...* // (KMB) **a fiju** *ment örvendve* / *és elérte a verekedő hegyeket* / *és kérte* **a fiu** / *hogy eresszék átol őtet a verekedő hegyek* // (KMB 108) *és* **a farkas** *a ló után futatt a faluig* / *és ott elmaradatt* **a farkas //.**

Ugyanide sorolható az a típus is, amelyben *nem* az alany, hanem valamely más szabad mondatrész kezdi az A–Á / Á–A szerkezetű összetett mondatot: *de most a háboruval* **a pénz** *megszaparadatt* / *s megócsult* **a pénz** /... (KMB 131) *akka valahun a falu vigin* **a gyermek**

megállatt / *s békérezett egy öregasszanyhaz* **a gyermek** // *azakkā a tutajakkā* **a gazda** *meggazdagadatt* / *de nem vette sok hasznát a pínznek* **a gazda** / *me megromlatt a pénz* //.

Ezúttal az ismétlés mint redundáns elem kiemeli a cselekmény legfontosabb elemét, a cselekvő személyt, és olykor, illetőleg rendszerint toldásnak tűnő módon kapcsolódik a mondat végéhez. S mivel a megismételt alany mellékhangsúlyt kap, nyomatékosító szerepet is játszik.

4.3. A következő, ún. tiszta típusok azok az Á–A / Á–A szórendű szerkezetek alkotják, amelyekben az állítmány kezdi mindkét tagmondatot, az alany meg zárja az ismétléses szerkezetet: *s elmegy* **a szerencsétlen ember** *az első nap* / *elviszi a fijut* **a szerencsétlen ember** *hogy szoktassa* // *találkazatt* **anyám a minapában sógarammā** / *amind ment a mezőre szántani* / *s azt mondta neki* **anyám /** *jőjem bé* / *amiko menyen haza* //.

E szerkezeti forma egyik változatában az első tagmondatot zárja az alany, a másodikban pedig utolsó előtti helyen áll megismételt formában: *ezért másképpen gondolkozott* **a cigány** / úgy / *hogy elment* **ő, a cigány** *a bíróhoz* / *s ott elpustogta a birónak,* / *hogy...* // (KMB 66).

Tiszta típusnak minősíthetjük azt a szerkezeti formát is, amelyben szintén Á–A / Á–A szórendűek a mondatok, és mindkét különálló összetett mondatban az alany zárja a szerkezetet. *Gondolta* **a griffmadár** / *hogy az őr eladudt* / .../ *megitta a bort is a váluból* / *és lerepült a tejtóra fürödni* // *gondolta* / *hogy megfürdik* / *s azután megissza a tejet [a tóból]* // *amint fürdött a tejbe* / *nagyon berugott a háromféle italtól a* **griffmadár** // (KMHM 4) *Erre nagyon megijedt a* **szakácsné,** *nagyon félt a vadásztól ...Mindjárt eléparancsolta a szolgákat* **a szakácsné,** *és utánuk* [ti. a gyerekek után] *küldte* (KMHM 93).

Ennek az alfaja tehát az a mondatszerkezet, amelyben az ismétlést tartalmazó mondat alanyát követi valamilyen más szabad mondatrész: *hallott* **az ember** *sok farkasorditásakat* / *és mind közelebb hallotta* **az ember** *őket* // (KMB 182) *Felnéz* **a fuvaros** *az ágra* [ti. a fa ágára] *és látja a verebet a fa ágon, s elneveti* **a fuvaros** *magát...* (KMHM 89).

Alfajként különíthetjük el azt a szerkezetet is, amelyben mindkét mondatban megelőzi, illetőleg követi valamilyen szabad mondatrész a fő mondatrészeket: *otthon nem vacsorázatt* **az a király** / *s a feleséginek elmondta a bánatát* **az a király** / *és úgy ketten* **az a király** *a feleségivel úgy találták ki* / *hogy...* // (KMB 97). Itt az utolsó mondatban újból megismétli az alanyt A–Á szórenddel. *Mikor az egész palotát, az egész* (= összes) *szobákat összejárta* **a királyfi,** *feljutott* **ő** *is a vén toronyhoz* (KMHM 120). Ez a szerkezet megegyezik adott esetben az irodalmi nyelvivel.

Az alany megismétlése logikailag redundáns ebben a típusban is, de egyben hangsúlyossá teszi a cselekvő alanyt. Ugyanakkor nagyrészt egyfajta párhuzamos szerkezet jön létre az Á–A ismétlése folytán.

4.4. Hasonló az ismétlés szerepe az ún. vegyes típusú szerkezetekben. Itt is több alfajt különíthetünk el. Ilyen mindenekelőtt az A–Á / Á–A + valamely más szabad mondatrész és Á–A / A–Á + más szabad mondatrész típusú szerkezet. Az ismétlés történhetik névmással, illetőleg mindkét alany lehet névmással kifejezett.

Az első típusra idézhetjük a következő példákat: *S* **a fiú** *szól az úriembernek, s azt mondja* **a fiú** *az úriembernek...* (KMHM 99); **a** *legnagyobb* **medve** *az ő puskája alá ment* / *és az öreg merész úr belélőtt* / *s talált* / *de erős nagy* **medve** *volt...* / *de nem volt ideje* / *hogy bántalmazza* **a medve** *az öreg úrt* [!] / *mert...* [a] *vadásztársa... szíven lőtte a medvét* // (KMB 171) *de* **a medve** *erős volt* / *egy lövésnek nem adta meg magát* / [és / hanem] *nekiindult* **a medve** *a pásztornak* // [a farkas] *panaszkodott* / *hogy* **ő** *mijen éhes* / [és / de] *az emberektől nem férhet* **ő** *semmihez* // (KMB).

A másik alfaj ritkább: *s hát jött* **az ördög / az** *ajálkazatt neki* [ti. a gazdag úrnak] *ispánynak* // (KMB 81) *el is ment* **az ember** / *de* **az** *még azt se mondta* / *hogy állj tujébb* // E példákban az alany névmással történő redundáns ismétlése némi ellentétes-humoros árnyaltot érzékeltet.

Más-más mondatban ismétlődő forma: *egyszē volt egy szegény* **katona** // *egy karácsani innepre kapott karácsani szabadságat* // **a katona** *nagy örömmel megindult... haza* // (KMB 161). Az alany ismétlése miatt szerkeszt önálló mondatot; egyébként mellérendelő kapcsolatos összetett mondatba szerkeszthette volna mondanivalóját, például így: *...kapott ...szabadságot* / *és nagy örömmel indult ... haza.*

Megesik, hogy egy hosszú, többszörösen összetett mondat után következő mondatban ismétli meg az alanyt bizonyára azért, hogy egyértelműen követhető legyen a történet. *Mikor megtudta teljesen* **a királyfi,** *megtudakozta, hogy miféle leány, kinek a leánya,* [ugyanis] *elbeszélte a királykisasszony, hogy ő ennek s ennek a királynak leánygyermeke, s őt az apja azért űzte el a palotából, mivel csak úgy szerette őt, mint az emberek a sót. És most* **a királyfi** *mégis próbára akarta venni* [!] *a királykisasszonyt* (KMHM 195). Ezt a feltevést látszik igazolni az a tény is, hogy az előzőkben alanyként szereplő *királykisasszony* ez utóbbi mondatban tárgyként megismétlődik. Megjegyezhetjük még, hogy a *mikor* időhatározó kötőszó valójában csak amolyan „űrtöltő" elem, mert a szöveg szerkezete fölöslegessé teszi.[41]

Ugyancsak vegyes típusnak minősíthetjük azt a szerkezetet, amelyben az ismétlés az alanyi mondatból kihagyja az állítmányt. Emellett jellemző, hogy mindkét tagmondat alanya személyes névmás: *Eredj, és jelentsd a királynak, hogy még egyszer eljövök* **én,** *és* [= 'de'] *többet soha* **én** (KMHM 115). A kihagyásos mondat határozottabb, mondhatnók fenyegető árnyalatú az ellentét kiemelése érdekében. A megismételt névmási alany meg nyomatékosító jellegű.

Az A–Á / Á–A típusban kezdheti a mondatot tárgy vagy határozó. Például: *Ezt a* **valódi királykisasszony** *valahogy megsejtette, hogy mi készül a ló ellen, és a hóhért megvesztegette* **a valódi királykisasszony** (KMHM 138); *és amikor* [a gyermek] *kiért a faluból a mezőre* / *ott* **egy ember** *vetette a búzát* / *és imádkozott* **az ember** / *hogy teremjen sok búza* // (KMB).

Az alanyt alanyként megismétlő szerkezetek jóval gyakoribbak, mint az alanyt tárgy vagy határozó, illetőleg birtokos jelzőként megismétlő alakulatok. Ezt minden valószínűség szerint azzal magyarázhatjuk, hogy az alany mint fő mondatrész a cselekményes történetekben fontosabb szerepet játszik. Ti. az esetek többségében cselekvő személyt vagy cselekvő személynek minősülő lényt nevez meg, akinek a sorsa fontos vagy éppen a legfontosabb közlendő a mondatban. Ezért ismétli meg, nemegyszer nyomatékosító célzattal a beszélő; vagy pedig azért, hogy a cselekmény elmondása zavartalanul folyhasson le, ne zavarja a megértést. A mese struktúrája szempontjából „zaj"-elemnek minősíthető eljárás így válik – főként értelmi funkcionális vagy szerkesztési okok miatt – „szükséges" elemmé a nyelvjárást beszélők nyelvhasználatában.

De lássuk az alanyt más szabad mondatrészként megismétlő mondatszerkezeteket.

4.5. A tárgyként megismételt alany lényegében két alfajban fordul elő, és ott is nagyon ritkán.

4.5.1. Egyik fajtája az A–Á / Á–T szórendű forma. Benne az alany vagy valamely más szabad mondatrész kezdheti a mondatot, és vagy a tárgy, vagy pedig határozó zárja az ismétléses tagmondatot: **a szegény ember** *a tűzifát a hátára vette* / *és a kürtet a hónya alá* / *és ment lassan, mendegélt* / *...* / *és* [= 'de'] *a kíváncsiság mind gyötörte* **a szegény embert** / *hogy mi is lehet abba a kürtbe* // (KMB 121–2); **Az** [ti. a ló] *lesz a tiéd, János, ha azt választottad, de*

[41] Gyakori jelenség. A megfelelő helyen részletesebben is foglalkozunk vele.

most nem adom oda **a lovat** *neked* (KMHM 106); *hát ott* **egy tetveződő ember** *vadászta a tetűket* / *a gyermek nézte* **a tetveződő embert** / *és mind mondta a gyermek* / *hogy áldd meg isten* / *sokasitsd meg* // (KMB).

A másik alfaj szórendje Á–A / Á–T: *Leesett* **a madár** *a bokrok közé, tövisek közé, és a gyerekek örömmel szaladnak, s kihozzák* **a madarat** *a bokrok közül* (KMHM 142); *...elbeszélte* **a királykisasszony** [a királyfinak] *hogy ő ennek s ennek a királynak a harmadik leánygyermeke s őt az édesapja azért űzte el a palotából, mivel csak úgy szerette őt, mint az emberek a sót. És most a királyfi mégis próbára akarta venni* **a királykisasszonyt** (KMHM 195).

Mindezek az ismétléses szerkezetek elfogadhatók köznyelvieknek is, és ha az ismétlés nem volna jellegzetes sajátsága a magyarói nyelvjárásnak, talán meg sem kellene említenünk őket mint ide sorolható formákat. Ezekben a mondatszerkezetekben talán inkább érezzük a stilisztikai, hangulati, jórészt jóindulatú magatartást kifejező vagy nyomatékosító hatást, mint az előző, alanyt alanyként megismétlő mondatokban.

4.5.2. Valamivel gyakoribb és ugyanakkor változatosabb is az alanyt határozóként megismétlő szerkezet. Három alfaj különíthető el: az A–Á / Á–H, Á–A / Á–H és az A–Á / H–Á szórandó mondat.

4.5.3. Az első altípusban gyakoribb az a forma, amelyben az alany kezdi az első tagmondatot, a határozó pedig zárja a másodikat: **a madár** *egészen közel repült a gyermekekhez* / *de a gyermekek nem tudtak hozzányúlni* **a madárhaz** // *ojan erősen megijedett* ***a gyermek*** / *hogy az anyja se tudta megvigasztalni* / *s* [emiatt] *nem akart maradni* **a gyermek** *az anyjávā se* // *úgy nem tudatt elmenni a macska* / *hogy* **a kutyák** *ne lássák meg* / *s így jónak látta kialkunni* **a kutyákka** // (KMB). Ezen belül elkülöníthető egy másik alfaj, amelyben valamely más szabad mondatrész kezdi, illetőleg zárja a két tagmondatot: *...és egyszer* **a gyermek** *kezdett faricskálni valami fákat a fejszével* / *és megkérdezte az anya a* **gyermektől** *nagy büszkén* / *hogy ...* (KMB).

4.5.4. Az Á–A / Á–H szórendű mondatok sem nagyon gyakoriak. Itt egy-egy példát idézhetünk egyik-egyik alfajra. Az egyikben az állítmány kezdi az első tagmondatot és a határozó zárja a másodikat: *mikor látta* **a király** / *hogy ki nyerte meg a lányát* / *egy egyszerű katona* / *hát nem tetszett* **a királynak //** (KMB 26).

A következő alfaj annyiban különbözik az előzőtől, hogy az állítmányt megelőzi egy szabad mondatrész. *Látod-e azt a jéghegyet? Azon van* **egy kapu.** *Adok neked egy kulcsot, és kinyitod a kaput, és bemész* **a kapun** (KMHM 123). A harmadik mondat első tagmondatában szereplő *a kaput* még inkább kiemeli *a kapun* határozó redundáns voltát.

A harmadik alfajban az első mondatot zárja más szabad mondatrész: *és elment* **a fiju** *a keresztapjához* / *és az ember erősen jó volt* **a fijuhoz** (KMB).

4.5.5. Végül az A–Á / H–É típusra idézünk egy példát: *de* **az esperest** (= esperes) *nem volt otthon* / *és a vevő emberek nem akartak* **az esperest nélkül** *az eladóval szóba állani* (KMB 137).

5. Az alany birtokos jelzővel történő ismétlése két mondatszerkezeti típusban hallható. Az egyik az, amelyben az összetett mondat alárendelő tagmondatában előforduló alanyt a főmondatban birtokos jelzőként ismétli meg; a másikban viszont az alany nem attól a főmondattól függő alárendelő mondatban van, amelyben az ismétlésnek számító főmondatbeli birtokos jelző található. Mindkét szerkezet nagyon ritka.

5.1. Az első típusra példa: *Mikor* **a királyné** *harmadik napja feküdt a betegágyában, megjelent a kis ember* **a királyné** *szobájában, és azt mondta: ...*(KMHM 129) *...mert amejik*

asszonynak volt már **ura** // *az az asszony megszokta* **annak az urának a** *szokásait...* // (KMB 79).

5.2. A második szerkezeti típusra egyetlen példát idézhetünk: *A lány jött* // *és ha látta* / *hogy* **a falábas** *alszik* / *hát* **a falábas** *kannájába a lány kiöntötte a vizet* // (KMB 26). Ebben a mondatban azonban – ha nem ismerjük a mese szövegét, a cselekmény egészét – nem volna egyértelmű a közlés a birtokos jelző elhagyásával. Ez az ismétlés tehát a szövegkörnyezet híján szükségszerű.

6. A tárgy ismétlése történhet tárgyként, alanyként, illetőleg határozóként megismételt formában.

6.1. A tárgyat tárgyként megismétlik összetett mondat tagmondataiban és más-más összetett mondatok egy-egy tagmondatában. Szórendi szempontból igen változatosak ezek a szerkezetek. Egy részüket összefoghatjuk egy alcsoportba azon az alapon, hogy az első tagmondatban a tárgy utolsó helyen áll. Ezek felépítése lehet A–Á–T / Á–T–H. Például: *Elküldte a háztól az asszonyt a faluba vásárolni, s addig a szegény ember felpakolta a* **két gyermeket,** *s elvitte* **a gyermekeket** *ki az erdőre vesszőt szedni* (KMHM 144). Az ismétlés szükséges, de szokványosabb – az irodalmi nyelvhasználatban – személyes névmással. Más, Á–A–T / Á–T–H felépítésű a következő mondat: *S elvitte az ember* **a fiút,** *s az első éjszaka felvitte* **a fiút** *a harangokhoz a toronyba, hogy harangozzák el a tizenkettőt* (KMHM 96–7). Ebben az esetben szintén megszokottabb az irodalmi nyelvben a személyes névmással való ismétlés, de el is hagyható. – Ismét más, Á–H–T / T–H–Á felépítésű ez a mondat: *Szomorkodik a leányka, és eléveszi a késit, és levágja magának* **a kisujját. A kisujját** *a zárba dugja, abban a helyben a kapu feltárult, és belépik a leányka* (KMHM 124). Az ismétlést a tartalom szerint legfontosabb mondatrész kiemelése indokolja. Egyébként folytathatta volna az időegymásutáni felsorolást: *...és levágja..., a kisujját, bedugja a zárba...*

6.2. A következő felépítésű szerkezet a T–Á–H / H–Á–T: *A királyné szívesen fogadta az ajánlatját, és csinált a mostohaanyja egy olyan fürdőt a leányával, hogy mikor* (= miután) **a királynét** *kivették ágyából, s kivitték a fürdőszobába, ott egy kádba beletették* **a királynét,** *és hirtelen a fedelet rájazárták* (KMHM 115). A megismételt tárgy redundáns, toldásszerű elem. – Csaknem ugyanez a típus a következő mondat: *és amikó jó fóró volt a kemence* / **a hat embert** *odavitték a kemencéhez* / *hogy égessék el* **őket** // (KMB 26–7). Szerkezeti felépítése: T–Á–H / Á–T. Az *őket* személyes névmással kifejezett ismétléses tárgy redundáns elemnek is tekinthető, de nem olyan jelleggel, mint az előző mondattípusban.

6.3. Ritka a H–Á–T / H–Á–T szerkezeti forma. Egyetlen példát idézhetünk reá: *A szegény ember most fogta magát, annyira megközelítette* **a madarat,** *hogy úgy megdobta* **a madarat,** *hogy mind a két szárnya kettétörött* (KMHM 142).

7. A megismételt tárggyal kb. azonos megterheltségű szerkezet az, amelyben a tárgyat kifejező szót alany szerepben ismétli meg ugyanannak az összetett mondatnak két tagmondatában vagy más-más mondatok egy-egy tagmondatában. A mondatok szórendi felépítése ebben a kategóriában szintén változatos. Némiképpen összefoghatjuk őket aszerint, hogy az első tagmondatbeli tárgy zárja, illetőleg kezdi a szerkezetet.

7.1. A tárgy utolsó helyen áll több, egymástól részben eltérő felépítésű mondatban. Íme: Á–T / A–Á–T: *a medve megijed* / *és kér* **téged** / hogy **te** *bujtasd el őket...* / (KMB 12). Ehhez némiképpen hasonló szerkezet az Á–T / A–H–Á [Jó emberek] *elfuttatták* (= elmenekítették) a gyermeket **/** *két szem búzát* [menekülés közben] *elvesztette és* **ő** [ti. a gyermek] *alig érkezett élve haza* // (KMB 9). – Egy másik változat: Á–A–T / ...Á–A: *... és béküldte a katona* **a bükkfavivő legényt** / *hogy szabjan – egy akkora zsákat* / *amekkora zsák aranyat gondolja* / *hogy elbír* **ő** // (KMB 27). – Hasonló változatú: Á–A–T / Á–T–A: és kérte a fiju **a verekedő**

hegyeket / *hogy eresszék által őtet* **a verekedő hegyek** // (KMB 18). Mindegyik mondatra jellemző, hogy a tárgynak a megismétlése redundáns, de mindegyikben a tartalom szerint legfontosabb mondatrész megismétlésére kerül sor.

Sajátos a tárgynak két egymás utáni tagmondatban alanyként való megismétlése. Az első alany redundáns elem. *az esperest* (= esperes) *összegyűjtett vaj* **tíz embert** / *hogy vegyék meg* **az emberek** *az úrtó a birtakat* / *de hagy ne tudják* **az emberek** / *hogy ő is részesedik a vásárbó* //.

7.2. Ebbe a kategóriába azokat az ismétléses szerkezeteket soroljuk, amelyek az első tagmondatbeli tárggyal kezdődnek. Egyik alfaj a T–Á /... / H–A–Á felépítésű mondat: *a férje üjjen lóra* / *és menjen* / *s* **az öregeket** *érje utoll* / *és valahagy egyezzék ki vellek /, hogy nekijek is azt a három kívánságat* **az öregek** *adják meg* // (KMB 63). Az alany itt nem redundáns elem. A mondat más szórenddel irodalmi nyelvinek tekinthető. – A másik típusban viszont, a T–Á–A / ... T–Á–A felépítésűben már redundánsnak minősíthetjük az alanyt: **Az embert** *elhagyja a béketűrése, kitör..., átkozza a fiúkat... – Ahogy az utolsó szót kimondta* **az ember,** *...a két fiú hollóvá változott* (KMHM 122). Más szórenddel ezt a mondatot se tarthatjuk irodalmi színtűnek. – A harmadik alfaj a T–H–Á / T–H–Á–H–A még kevésbé minősíthető ilyennek: *...erősen sütött* [a nap], *meleg volt,* **a lovat** *meg erősen szállt a legyek, és csípték, táncolt a gazda alatt. S a gazdát evvel erősen fékezte a gondolatjában...* (KMHM 179). Ebben az esetben már határozottan redundáns elem a sajátos szórend is, ha ugyanis, a *s evvel erősen fékezte a gazdát gondolatjában* szórenddel szerkeszti meg a mondatot, nem is lett volna szükség különálló összetett mondat szerkesztésére.

8. A tárgyat megismétlik olykor határozóval is. Viszonylag ritkább, de változatos szórendű szerkezeti forma.

8.1. Egybevonhatók itt is azok az alfajok, amelyekben a tárgy zárja az első tagmondatot. Ilyen például az Á–T / Á–H szerkezeti típus: *egy hejt láttak valami nagylevelű* **lilijomokat** *és odatelepültek hárman elfáradva* **a fehér lilijomhoz** // (KMB 3). *Adok neked egy kulcsot, és kinyitod* **a kaput,** *és bemész* **a kapun** (KMHM 123). *és a kapuhoz érve megkérdezte az egyik öreg* **a házigazdát** / *hogy mire volna* **neki** *szüksége* / ... / / (KMB 62). Az első példamondatban szükséges az ismétlés már csak amiatt is, mert megjelöli, hogy a pillangók milyen színű liliomhoz repültek oda. A másodikban viszont redundáns elem, legfennebb névmással (*rajta*) helyettesíthette volna a *kapun* helyhatározót. A harmadikban pedig zavaró is a *neki* részeshatározó kitétele az irodalmi nyelvhasználat szerint, de a nyelvjárásban elfogadhatjuk rendszerszerűnek.

8.2. Más típus az Á–T–H / Á–H–T–H szórendű szerkezet: *békötötték* **a lovat** *az istállóba* / *és adtak jól enni* **a lónak** // (KMB 156). Névmással kifejezve irodalmi formának tekinthetnők. Ha a szövegkörnyezetet is figyelembe vesszük, talán a félreértés elkerülésével magyarázhatnók a *lónak* határozó kitételét, ugyanis: *a legény ...egy este felnyergelt egy szép lovat...* / *és ellovagolt a lányhoz* / *és ott a lánynál békötötték a lovat az istállóba* / *és adtak jól enni a lónak* / *és a legénnyel szépen elbeszélgettek úgy tíz óráig* // ... Amíg nem olvassuk tovább a szöveget, a *neki* alak tartalmát – esetleg – vonatkoztathatnók a legényre is. A teljes szövegkörnyezet azonban ezt a feltételezést kizárja.

8.3. Az utolsó változat ebben a csoportban a T–Á / H–H–Á: *Elsírja magát a leányka, és mondja: a mostohája beteg, és* **epret** *kíván, csak* **epertől** *gyógyul meg* (KMHM 111). Itt az ismétlés tartalom szerint indokolt, és egyben nyomatékozó szerepe is van. Az *attól* névmás nem tölthetné be a megismételt főnév szerepét ezúttal stilisztikai szempontból.

9. Igen változatos és eléggé gazdagon képviselt az a típus, amelyben határozóként ismételnek meg határozót, alanyt vagy tárgyat.

9.1. E mondatok egy részében az első és a második tagmondatot is a megismételt szóból alkotott határozó zárja. Egyik alfaja az A–Á–H / T–Á–H. *A mostohaanyám küldött ki* **a jégre** (= a folyó jegére), *hogy léket vágjak* **a jégen** (KMHM 114). Egy másik változat az A–H– Á–H / Á–H szerkezet: *s az úr három napra* [rá] *jelentkezett személyesen* **a vevőné** / *és béjelentette* **a vevőnek** / *hogy a vásárt elfogadta* // (KMB 137). Ugyanez a típus: *Mikor a királykisasszony első reggel ment a libákkal* **a kapu alatt** *át, feltekint* **a kapura,** *és nézi* (KMHM 138). – Más alfaj az Á–A–H / Á–T–H szórendű alakulat: *Felnéz a fuvaros* **az ágra** (= a fa ágára), *és látja a verebet* **az ágon, ...** (KMHM 89). Ehhez hasonló felépítésű az Á–A–H / Á–T–H párhuzamos szerkezet: *Felment a vadász* **a fára,** *levette a kisgyermeket* **a fáról,** *hazavitte...* (KMHM 92). Kissé bonyolultabb változat ez: H–H–Á–T–H / Á–H: *Itt most a szegény asszony restellte megvallani az igazat* **a királyné előtt,** *azt mondta* **a királynénak...** (KMHM 132). Mindezekben a mondatfajtákban szükséges a határozós viszony kifejezése a második tagmondatban is, de nem a főnévvel való megismétléssel, hanem névmással történő utalással. Csak az utolsóként felsorolt példákban tekinthetjük indokoltnak stilisztikai szempontból a főnévvel történő ismétlést a tiszteletadás miatt.

Itt említjük meg a hasonló felépítésű, értelmezővel megtoldott szerkezetet. Benne ugyanis a határozó értelmezőjét ismétli meg hatérozóval: *...és akkor a pakulár odalépett* **ehhez a királyhoz az** *ő* **gazdájához** / *s köszöntötte a királyt* / *és ...bejelentette* **a gazdájának,** *hogy...* // (KMB 98). Az a stilisztikai szempont részben itt is érvényesül a főnévvel történő ismétlésben, melyre az előző példában utaltunk.

9.2. Van olyan szerkezet, amelyben az egyik tagmondatot zárja, a másikat kezdi az ismétléses forma. Egyik ilyen alfaj az A–Á–T–H / ... / H–Á–A–H: *Miklós bá vitt búzát* **a malomba** / *hogy őreje meg* (= őröltesse meg) / *dehát* **a malamná** *kellett várjan a sorára* //. Más alfaj az Á–H / H–H–Á–T–H: *...és ellovagolt* [a legény] **a lányhoz** / *és ott* **a lánynál** *békötötték a lovat az istállóba* // (KMB 156).

9.3. Ebben a típusban az egyik tagmondatban utolsó előtti helyen áll az a határozó, amelyet a másodikban utolsó helyen álló határozóval megismétel. Például: A–Á–H–T / Á–H: *Az úr átadta* **a fiúnak** *a száz tallérpénzt, elvált* **a fiútól,** *és szomorkodva sóhajt* **a fiú** (KMHM 99). Más alfaj az A–H–Á / Á–H: *azok* **hárman** *jó barátok voltak* / *és összebeszélgettek* (= összebeszéltek) **hárman,** *hogy lakjanak egy helyt* // (KMB 100). Bonyolultabb alfaj az A–H–H–Á / A–H–Á–T–H: *S mikor a fiúk az erdőben* **a kúthoz** *értek, mindegyik elsőnek akart meríteni* **a kútból** (KMHM 122). Értelmezővel megtoldott, lényegében azonos típusú szerkezet az A–H–Á–J / A–A–Á–H: *És Matyi egy olyan* **kamarába** *került,* **egy sötétbe,** *ahol se ablak, se ajtó nem volt* **rajta** (KMHM 173). Az általános kategóriába illik, de a belső felépítés más az Á–A–H–T / T–Á–H szerkezetben: *és adott a bíró* **az esküdtnek** *egy papírt* / *és azt mondta* **az esküdtnek** / *hogy...* // (KMB 128).

9.4. Az előző szempont alapján vegyes csoportba tartozónak mondhatjuk az alábbiakat: Á–H–H / H–Á–T: *egyszer volt egy szegény asszonynak egy kisfia* / *és az amind játszadatt* **az uccán** *a többi gyermekekkel* / *hát* **ott** *kapott* (= talált) *két szem búzát* (KMB 7). Itt az ismétlés határozószóval történt. Más, részben hasonló szerkezetben mindkét határozót határozószóval is kifejezi. Erre példa az Á–H–H–H–H / Á–H–T–H–H felépítésű mondat: *amind* (= amint) *ment ott egyedül gondolkozva* **az erdő mellett** / *hát látott* **ott** *egy legényt* **ott az erdőbe...** // (KMB). Végül az alanyt és az azt determináló számállapothatározót együttesen ismétli meg a következő két különálló mondatban: *...és* **ők haton** *már nem féltek senkitől és semmitől* // *onnét a szélmalmaktól kevés menés után beérkeztek* **ők haton** *egy ...városba* // (KMB 24).

9.5. A határozót ugyanazzal a szóval ismételi meg alanyként. Ez a típus kevésbé gazdag és kevésbé változatos, mint az előző, jóllehet az alapkategóriák nagyrészt itt is megtalálhatók. Kezdjük azzal az alfajjal, amelyben a határozó zárja az első, az alany meg a második

tagmondatot. Ilyen típusúak a T–Á–H / Á–T–A szerkezetek: *azt mondta a katona* **a kirájnak** / *hogy adjan annyi aranyat* **a kiráj** / *amennyit egy ember elbír a hátán* // (KMB). Más altípusú a H–Á–H / H–Á–H szórendű: *másik este elment* [az ember] **egy másik komájához** / *és egy egész este elbeszélgettek ketten* **a két koma** // (KMB 79). Lényegében ugyanaz a változat a H–Á–H / H–H–Á–A felépítésű: *megfogta az erős vágós fejszét két kézzel a szegény ember* / *és úgy belévágta* **a medve fejibe /** *hogy egész kettőbe hasadatt* a **medve feje** / *és megdöglött* // (KMB 13).

Lényegében szintén ugyanez a típus, de az alany az utolsó helyen áll: *a gyermek kérte* **az anyjátó** / *hogy adjan neki* **az anyja** *pénzt* / *hogy...* //. Hasonló szerkezet, csak a határozónak birtokos jelzője van: *Elgondolkozik a fiú: ez a* [koporsóban fekvő] *halott ember hasonlít erősen* **az ő bácsikájához.** *Elgondolta magában, hogy fázhatik* **ő** [ti, a bácsikája] *a koporsóban* (KMHM 101). A személyes névmással kifejezett alanyt – bizonyára – nyomosítás céljából használta, egyébként a részvétet és együttérzést, sajnálatot kifejező *szegény* melléknév többet mondott volna.

A következő alfajban a határozó zárja az első, az alany kezdi a második tagmondatot: Á–H / A–Á–T: *Imádkozott* **a jó istennek** [a leányka], *hogy* **az isten** *segélje meg őt* (KMHM 111). Lényegében ugyanez az alfaj a T–Á–H / A–Á–T szerkezet: *...mit adna* **neki** / *ha* **ő** *meggyógyítaná az aranykörtefát.* (KMB 106).

A következő szövődményes szerkezetben a határozó kezdi az első tagmondatot, az alany meg a következő mondatban második helyen áll a második tagmondatban: H–T–Á–H–A / A–Á–T: **A szegény embernek** *nagy szeget ütött a fejibe az aranyműves beszédje. Elküldte a háztól az asszonyt a faluba vásárolni; s addig* **a szegény ember** *felpakolta a két gyermeket, s elvitte a gyermekeket ki az erdőre vesszőt szedni.* (KMHM 144).

10. Kevésbé gyakori a határozót kifejező szó tárgyként való megismétlése. A fő típusok mégis megtalálhatók ebben a csoportban is.

10.1. Egyik az Á–H / Á–T, illetőleg A–H–Á–H / Á–T típus, melyben a határozó zárja az egyik, a tárgy a másik tagmondatot, *a medve megharagudt a dobásé* / *és visszatért* **a fijura** / *hogy ölje meg* **a fijut** / ...// (KMB 160) *a leginy felült* **a lóra** / *hogy tanítsa bé* **a lovat** // *apám a kovácshaz ment* **a szekérre** / *hogy csináltassa meg* **a szekeret** //. Az ismétlés mesterkéltnek tűnő redundanciához vezet ebben a típusban, de a nyelvjárásban megszokott és rendszeres.

10.2. A következő alfajban a határozó az utolsó előtti, a tárgy meg harmadik helyen áll a mondatban: Á–A–H–H / H–Á–T–H–T–H. *Hazajött a szegény ember* **a gyermekekkel** *az erdőből, s másnap megint viszi* **a gyerekeket** *az erdőre veszőt szedni* (KMHM 142). Ezzel a típussal lényegében azonos az Á–A–H–H / A–Á–T–H–T: *elment az ember* **a búzáva** *a malamba* / *de a molnár nem tudta* **a búzáját** *csak másodnap lejáratni* //. Az első példamondatban névmással lehetett volna helyettesíteni a tárgyat, a másodikban viszont nem tűnik redundáns elemnek, és a névszó ismétlés nem kifogásolható irodalmi szinten sem.

10.3. A H–Á–H–H / Á–T szerkezeti forma sem gyakori: *...s amikor meglátta a szegény ember* [a tarisznyát a földön] / *akko ledobta a fát a hátáról* / *és* **utánna** *futatt* **az öreg után** *a tarisnyával* / *és utolérte* **az öreget** / *és azt mondta neki* // (KMB). Ha már a határozószói értékű és határozó szerepet betöltő személyragos névutót tartalom szerint megismétli a névutós névszóval, az irodalmi nyelvhasználat szerint *-nak* ragos névmás kívánkoznék helyette. Így értelmező jellegű szerkezetet alkot. A névszó tárgyként történő megismétlése – úgy vélem – csak azzal indokolható, hogy *és* kötőszóval kapcsolta az *utolérte* igei állítmányt, valamint a rá következő *és azt mondta neki* mondatot is. Az *és* kötőszónak ebben az esetben narratív szerepe van.

11. A jelzőt mint nem szabad mondatrészt kezeltük, és ezért a szerkezeti felépítés rendjén külön általában nem jelöltük. A mondatrészek azonos szóval és azonos vagy más mondatrészkénti ismétlése szempontjából – úgy gondoljuk – ez az eljárás helyeselhető, ugyanis nem, vagy nagyon ritkán különbözik a használatuk az irodalmi nyelvhasználattól. Ennek igazolására ide iktatunk néhány példát.

11.1. Határozót kifejező névszót ismétel meg birtokos jelzőként a következő mondatban: [a róka] *benézett* **a kútba** / *és ott* **a kút** *tükrében* (= a víz tükrében) meglátta a hold képit // (KMB 17).

11.2. Birtokos jelzőt kifejező szót ismétel meg alanyként: *mikor* **a királykisasszony** *vőlegénye, a királyfi megérkezett* / *akkor* **a királykisasszony** *felöltözött királyi ruhába* //. Irodalmi nyelvi használattal egyező módon ismétel.

12. Számos olyan többszörösen összetett mondatot, illetőleg szövegrészt szerkesztenek, amelyekben ugyanaz a főnév ismétlődik más-más mondatrészként az egyes tagmondatokban. Ide iktatunk néhány ilyen példát: *És* **a király** *...bement a szobába, ...várta a következőket* (= az (el)következő eseményeket), *... és egy fehír kácsa ...beröppent* [az ablakon] *...szembe* **a királlyal,** *és nézte* **a királyt** *... De* **a király** *azt se tudta, hogy mi történt vele... S mikor magához tért* **a király ...** *hirtelen kirántotta a kardját... Abban a percben* **a királynak** *behunyódott a szeme... – Mikor felnyílt* **a király** *szeme, kit lát maga előtt...* (KMHM 116); *a gyermeknek volt egy nagy* **tarisnyája** / *és felvette* **a tarisnyát** *a hátára* / *és elindult* **a tarisnyával** *az iskolába* //; *az emberégető kihevítette* **a kemencét** *jól* / *és amikó jó fóró volt* **a kemence** / *akkor a hat embert odavitték* **a kemencéhez** / *hogy égessék el őket* // (KMB 26–27) *megharagudott a tetvéződő ember* ***a gyermekre*** / *és ő is megverte* ***a gyermeket*** / *és rákiáltatt* ***a gyermekre*** / *hogy mondja úgy* / *...* // (KMB 8) *egyszer volt* **egy farkas** / *és* **az a farkas** *igen mohón evett* / *és evés közbe egy csont bement* **a farkasnak** *a torkába* / *...* / *és már-már* **a farkas** *a megfulladás előtt állatt* / *...* // (KMB 75). – Máskor több névszót is megismételnek, illetőleg személyes névmással helyettesítenek más-más mondatrészként ugyanabban a szövegben. Például: *A nap mint feljebb-feljebb emelkedett,* **erősen** *sütött, meleg volt,* **a lovat** *meg* **erősen** *szállták a legyek, és csípték, táncolt* **a gazda alatt.** *S* **a gazdát** *evvel* **erősen** *fékezte a gondolatjában* **a ló,** *mert mind azon gondolkozott* **az ember,** *hogy mit tudjon* **ő** *most hármat kívánni, hogy* **ő** *legyen* **a legnagyobb gazda** *a világon. S ahogy* **a ló** *ugrál alatta jobbra és balra, megmérgelődik, és* **a ló** *nyakára üt. O, hogy szakadna meg a nyakad! ...***a ló** *abban a percben földhöz vágta magát és megdöglött* (KMHM 179).

A mondatrészek azonos vagy más szerepbe való megismétlése sajátos a magyarói nyelvjárásban, és az esetek többségében nem stilisztikai-hangulati elem, hanem logikailag és szerkezeti szempontból a nyelvjárás szintjén indokolható eljárás.

A tárgy és a tárgyas szószerkezet a magyarói nyelvjárásban

A mellékmondatrészek rendszerezését leíró nyelvtanaink aszerint tárgyalják, hogy milyen alaptaghoz kapcsolódnak, milyen szófajtával fejezhetők ki, hogyan viselkednek alaki szempontból, milyen fajtáik vannak, illetőleg melyek az egyeztetési lehetőségeik, és alakult-e velük vagy nélkülük kihagyásos szószerkezet. Mindezek a szempontok érvényesíthetők a nyelvjárásokban, így a magyarói nyelvjárásban is a tárgy és a tárgyas szószerkezet vizsgálatában és bemutatásában. Helykímélés céljából azonban jórészt csak azokat a vizsgálódási szempontokat vesszük ezúttal külön-külön sorra, amelyekben a nyelvjárás – megfigyelésünk szerint – valamilyen eltérést mutat az irodalmi nyelvi állapothoz viszonyítva akár szerkezeti-jelentéstani, akár megterheltségi vonatkozásban. Egyébként megelégszünk a jelenség meglétére való utalással.

1. A tárgy azok közé a mellékmondatrészek közé tartozik, amelyek viszonylag kevésbé sajátos viselkedésűek a magyarói nyelvjárásban. Így alkotható tárgyas szószerkezet igei, igenévi és *-ás, -és* képzős cselekvést kifejező elvont főnévvel, ugyanúgy, mint az irodalmi és a köznyelvben. Az ige mint alaptag állítmány a mondatban: **Ehasztam** *a bàrnyukat.*[42] Az igenévi alaptag viszont lehet alany: *It szabad tehenet* **legèltetni**; valamely más tárgy: *szeretnék egy bàrnyut* **venni** *a vásárba;* határozó: *Menyüng disznyót* **venni** *szambatann;* az igenévvel kifejezett jelzői alaptag rendszerint befejezett melléknévi igenév: *Az hábarut* **járt** *ember vót. A fakságat* **visèlt** *ember kœnnyebben megrakkan.* Viszont az irodalmi nyelvben gyakori be nem fejezett melléknévi igenévi alaptagú szerkezet helyett csaknem kivétel nélkül jelzői mellékmondatot alkotnak, melyben az igenevet ragozott igealak váltja fel: *Az a gyèrmek, amejik a szülejit szereti, szòfogado.* Az irodalmi nyelvi megfelelője: *A szüleit szerető gyermek szófogadó.* De a beszédhelyzettől, illetőleg a szövegösszefüggéstől meghatározottan mondat értékben állhat a tárgy szószerkezeti alaptag nélkül is, akárcsak az irodalmi és köznyelvben. Közömbös tartalom kifejezésekor az előző mondatban kitett igei elemet nem ismételik meg, és emiatt marad el az alaptag. Pédául: *Hány osztájt jártál? Œtœt vagy hatat. Mejik napat vállasztattad? A hetfüt. Kit hivu ánygyod? Minyát,* azaz főnévi értelemben használva. Így lehet *-ik* végű Mihályt hívja. A tulajdonnéven, köznéven, számnéven kívül bármelyik szófajta betöltheti a tárgy szerepét vagy más névmás: M*ejiket keresed? A kissebbike t. Kit várnak azak? In gemet. Hányat kaptá meg? Mindëggyiket* vagy *Az egiszzet. Asztat a sak jàjt.* [ti. megunja az ember]. Érzelmi telítettséget, csodálkozást vagy főként felháborodást, bosszúságot kifejező felkiáltó mondatban, káromkodásokban ugyancsak gyakori a kihagyásos tárgyas szintagma. *Hű, az ánti-istenit, hunnét kerül ide a vitéz úr! Ēj, az ántiját! A kutya istenit!* vagy *A kutya istenit nekije,* illetőleg *neki! Ēj, az istenedet!* És ilyenkor rendszerint nem is lehet pontosan kiegészíteni a szerkezetet.

2. Alaki szempontból a tárgy mindegyik fajtája, az irány-, eredmény- meg a határozói értékű tárgy lehet jelölt vagy jelöletlen.

a) *A jelölt tárgyas szószerkezetek*

[42] A szövegben mindig a tárgyas szószerkezetet emeljük ki.

1.0. Az irodalmi nyelvi használattal megegyező tárgy lehet előhangzós vagy előhangzó nélküli szóalkat. *Kati,* **hazd** *ide má aszt a naty k é s t! Ráborult a fijura* [ti. az édesanyja], **œsszecsókàlták** *ë g y m á s t.* **Elénekèlte** *eszt a n ó t á t. Itt* **élik le** *v i l á g j a k a t.* Hangulatbeli változatok hallhatók a hangrendszerben jellemző alakban: *P a l á n t a t* **hasztam.** *Mük* **nem üsmèrtük** *ëggyik a m á s i k a t. Rigebben* **nem épitettek** *ijen h á z a k o t. Tük is* **láttátak eszt a** *t e h e n y e k e t. A gyèrmek mind* **megette a** *k i n y e r e t.*[43]

1.1. A jelöltség, illetőleg jelöletlenség szempontjából elsősorban megterheltségbeli eltérést figyelhetünk meg az irodalmi nyelvi állapothoz viszonyítva. Az irodalmi nyelvben gyakrabban jelöletlenül szerkesztett visszaható névmási tárgyat Magyarón inkább jelölten használják: *Én suha* **meg nem adam** *m a g a m a t.* **Szígyeld meg** *m a g a d o t!*

1.2. Főként számnévvel kifejezett tárgy esetén az irodalmi nyelvben megszokott előhangzós ragváltozat helyett előhangzó nélküli toldalékot ragasztanak a névszóhoz a tárgyas viszony jelölésére: *Vàj* (= körülbelül) *s z á z n e g y v e n t* **válogattak ki** *kœzüllek. Ém mék s z á z œ tv e n t is* **hallattam.**

1.3. A tárgyrag megismétlésével alakult formák egymás mellett hallhatók a normatív irodalmi nyelvi alakokkal a főnévi mutató névmásokban: *Att* **tanultam** *e s z t...* **Mutasság bé** *asztat* [ti. az eljegyzési jegyet]! *E s z tudad, kománé, eszt a Szendre Mári lëjányát? E s z t e t* **manták** *jetykendönek* [ti. az eljegyzés alkalmával adottat]. Bár a kétszeres ragos változat még az ifjabb nemzedék beszédében is gyakoribb.[44]

A személyes névmás egyes szám 3. személyében viszont az idősebbek nyelvhasználatában csaknem kizárólagos a ragkettőztetéses alakváltozat: **Kereszteljük meg** *ő t e t, hogy a neve legyen Hüvelyk Matyi* (KMHM 168)[45] *Ü t e t* **vártam.**[46]

1.4. Az irodalmi nyelvben választékosnak-archaikusnak minősíthetünk kötött szókapcsolatnak is felfogható, belső helyviszonyt kifejező, egyes tárgyas és tárgyatlan igékkel alkotott, határozói értékű tárgyas szószerkezeteket, amelyek a nyelvjárásban közhasználatúak.[47] Példa a tárgyas igével alkotott szerkezetre: [A násznagy – miután elmondta a köszöntőt] **fèlcsapja** *a k e z i t* [a gazdának], azaz 'az egyesség megkötését jelezve tenyerébe csap és kezet szorít' a menyasszonyt kiadó férfival. Ezt a kifejezést használják egyébként minden vásárkötés alkalmával.

Ennél általánosabb a köz- és irodalmi nyelvben is ismert tárgytalan igés szerkezettípus: **járja** *az e r d ő t,* **lakja** *a h á z a t.* Ez a bennlételt kifejező határozói értékű tárgyas szószerkezet

---

[43] Nem soroljuk fel külön fejezetben, hogy milyen szófajtával fejezik ki a tárgyat, mert ugyanazok az esetek lehetségesek, amelyek az irodalmi nyelvben is megvannak, és a más szempontú csoportosításokban felsorolt példákból könnyen kikövetkeztethető.

[44] A MMNyR. II, 153; a Benczédi–Fábián–Rácz–Velcsovné, *Mai magyar nyelv* (a továbbiakban: MMNy.), 273; a Balogh–Gálffy–J. Nagy Mária, *A mai magyar nyelv kézikönyve* (a továbbiakban: MMNyK.), 166; egyként nyelvjárásiasnak minősíti a köznyelvben a ragkettőzéses formát.

[45] Az utalás nélkül közölt példák saját gyűjtésemből valók. A KMHM a *Kurcsi Minya havasi mesemondó* Faragó Józseftől kiadott kötet rövidítése. Adatai hangtani szempontból nem hasznosíthatók.

[46] A ragkettőzéses személyes névmás megvan klasszikusainknál (MMNyR. II, 153), illetőleg „a múlt század irodalmi nyelvében még szokásos volt" (MMNyR. 273); a mai irodalmi nyelvben kerülik, illetőleg hibásnak tartják.

[47] Helykímélés céljából a továbbiakban nem csoportosítjuk a tárgyat fajtái szerint, és nem sorolunk fel külön-külön példát az irány-, eredmény- és határozói értékű tárgyat tartalmazó szószerkezetre. Mindegyikre található adat megfelelő számban a más szempontú csoportosításokban.

a régi nyelvben gyakoribb volt.[48] A magyarói nyelvjárás némiképpen a régi nyelvhez hasonló, mindennapos, közömbös stíluárnyalatban és megterheltséggel használ ilyen szerkezeteket ma is. *Addig* **járta** *ő is az èrdőt, amég rájak nem talált. Vették a puskájakat,* **járták** *az erdöt s a rengetege t.* Azonos típus a *Zsiványak, tòlvajak* **lakják** *a házat* meg az *...azt a kutat* **lakja** *egy tizenkétfejű sárkány* (KMHM 149) mondatbeli tárgyas szintagma. Amint a példákból látható, mind az Á–T, mind a T–Á szórendű kapcsolatban szokványos, jóllehet az első típus gyakoribbnak mondható.

1.5. Csaknem kötött szókapcsolatnak tekinthetők az alábbi tárgyas szószerkezetek is mind az irodalmi és köznyelvben, mind a magyarói nyelvjárásban. Egyeseket ugyan a mai irodalmi nyelvben archaikusnak-választékosnak érzünk közülük, a nyelvjárásban azonban mindennaposnak minősíthetjük őket. E szerkezetek jórészt különböző határozói tárgy értékűek. A fenti, bennlételt kifejező formák mellett gyakoriak a külső helyviszonyra vonatkozók: *S mikor* **elér** *egy vendégfogadót, oda betér...* (KMHM 149). *Egy nagy buzatáblát* **értek el** *menet közbe.* Nem ritka az időviszonyt tartalmazó szerkezet sem: *Egy napat* **énekèltem** [ti. egyfolytában]. *Háram esztendőt* **szògáltam** *a kœzœsekné. Vót, hol nem vót... a negyvennyócas évegbe egy mónárember, aki a kiráj seregibe* **szógált** *katanai üdőt.* A *szolgál* ige mellett azonban iránytárgy is állhat: *Ez a fiú is egy gyönyörű szép lovat* **szolgált** *magának* (KMHM 160), azaz 'lovat szerzett magánbak a szolgálatával'. És ilyen értelemben eredménytárgyas szószerkezetnek is minősíthetjük.

A fok-, mértékhatározói értékű tárgyas szerkezetek szintén az irodalmi és köznyelvi formákkal azonos, részelő tartalmúak. Alakszerkezeti szempontból azonban eltérnek tőlük abban, hogy a nyelvjárásban a mértékképző *-nyi* morféma nagyrészt elmarad. *Ëggy-ëgy lánynak ëggy-ëty fiju* **szánt** *egy negyedvékát* (= egy negyed vékányit ti. az almából). *Fél vékát a szeretöjinek, s egy vékát a menyasszanyának.* Talán nem tévedünk, ha ebben az esetben külön választjuk a köznyelvi meg az írott irodalmi nyelvi gyakorlatot egymástól, és a nyelvjárási szóalakot a köznyelvivel azonos megterheltségűnek tekintjük ebben a „vonzat"-kapcsolatban. Legalábbis ez állítható a köznyelv romániai változatáról. Ugyanis a mértéket jelentő szavak tárgyragos alakjából rendszerint kimarad a *-nyi* mértékképző.

Egyénként ugyancsak mértékhatározói értékű a tárgy az alábbi mondatban is: *Mikor elsült a puska,* **felugrott** *a vénasszony tíz-húsz méter magasat a fától, s mikor leesett a földre, akkor mindent tört maga alatt* (KMHM 161). A *magasat ugrik* tárgyas kapcsolat mind az általános nyelvhasználatban, mind a sportnyelvben ismert. Például: *Magasat* **ugrott** *a labda* vagy *Kémenes magasat, László távolt* **ugrott,** azaz 'magas-, illetőleg távolugró volt, abban vett részt'. Valójában tehát az irodalmi nyelvi meg a nyelvjárási forma határozói viszonyjelölés tekintetében azonos értelmű: 'magasra ugrik'. A nyelvjárásbeli szerkezet azonban egyéb tényezők miatt többlettartalommal telítődik. Így a szövegösszefüggésből adódóan fokozó tartalmú: 'felugrott a vénasszony tíz-húsz méternyivel magasabbra [a fa fölé vagy mint a fa]'. Emellett a szerkezet tartalmát sajátosan színezi és fokozza a hasonlító jelleg, valamint az Á–A–T szórend: ti. magát a cselekvést emeli ki. A hirtelen bekövetkező, váratlan eseménnyel egy időben ugyanakkor ellentét is feszül a *felugrott,* pillanatnyiságot, egyszeri, gyors mozdulatot kifejező igei állítmány meg a *vénasszony* alany egymás mellé helyezésével és a fő-, illetőleg mellékhangsúlyos Á–A–T sorrend létrehozásával. Végül fokozza ezt a jelentésárnyalatot az a tény is, hogy sok a mellékhangsúlyos szerkezeti tag (tíz-húsz, magasat, fától).

[48] Erre utal Klemm, TörtMondt. 271; „Néha *átnemható igéket* (intranzitív) használnak tárgyul... Az utat *járják... Kéket* nyílik a nefelejts".

Ismeretes ugyan az irodalmi nyelvben is a *beszél valakit* kifejezés 'hírbe hoz, rosszallóan megtárgyal' jelentésben, mégis úgy vélem, sajátos használatúnak tarthatjuk a magyarói nyelvjárásban. *És a szomszéd asztalnál ült négy úriember, ezek* **beszélték** *a királynak az elátkozott v á r á t* (KMHM 99), ti. itt nem pejoratív értelmű a tárgyas szintagma tartalma. De Magyarón is ismert ebben a jelentésárnyalatban: *Sokan* **beszélték** *a faluba aszt a l ë j á n t,* vagyis 'pletykáltak róla, rosszallóan tárgyalták'.

Okhatározói értékű a kérdőnévmás az alábbi példában: *M i t* ámul, *m i d* **bámul,** *kegyelmed itt?* Mindezek a szerkezeti típusok megvannak az irodalmi és köznyelvben is.

1.6. Van azonban a magyarói nyelvjárásban számos olyan tárgyas igei kapcsolat, amely nem tekinthető irodalmi szintűnek. Ilyen megfigyelésem szerint a *beszámol, kezd, kiderít, köszönget, lő (ellő), űz (elűz)* igével szerkesztett tárgyragos forma. De bizonyára gyarapítható még a számuk más igei kapcsolatokkal. Régi keletű népszokással összefüggésben használjuk egy részüket: *Minden eggyes leginy, aki be vót álva a seregbe, eggy-ety fél kupa bàrt vitt a táncasházba athannét.* **Beszámàlták** [ti. a bort] a *kócsárnak (=kulcsárnak), betötették az egisszet. Az œrœgleginy* (= a sereg legidősebb tagja és egyben vezetője) **beszámàlta** *a k a l á c s a k a t.* Ugyanilyen szokás, hogy a mulatságban **kœszœngetik** *az ü v e g e t* (= koccintgatnak az üveggel), *isznak s falatoznak.* A mai irodalmi nyelvben a *beszámol* tárgyatlan és ezért határozóragos szószerkezetben megszokott. Az ilyen használat archaikus és nyelvjárásias. A *kœszœnget* alapszava, a *köszönt* 'üdvözöl' jelentésben tárgyas ige. Az ÉKsz. azonban nem tartalmazza a *köszöntget* gyakorító származékot, ezért tekinthetjük elavultnak a nyelvjárási alakulatot.

Az *ellő* ige az irodalmi nyelvben ma mind konkrét, mind átvitt értelemben tárgyas szerkezettel áll: *Ellőtték a jobb karomat* (népdal), illetőleg *Ellőtte a dolgot,* azaz valamit elhibázott, rosszul vitt végbe. Magyarón emellett 'lövéssel megöl, elpusztít' értelme is van: *S talán még ma is élnek, ha egy akna* **el nem lőtte** *ő k e t* (KMHM 66). Az ÉKsz, 'lövéssel eltalált (és szétroncsolt)' jelentését közli, és *Ellőtték a bal karját* példát idézi rá.

Csak átvitt értelemben használhatjuk a mai irodalmi nyelvben a *kiderít* igét tárgyas szószerkezet alaptagjaként. Konkrét vonatkozásban tárgyi mellékmondatot szerkesztünk mellé. A magyarói nyelvjárásban sajátos módon konkrét jelentésben is él tárgyas szintagmában: *Most az öreg király és fia látja, ...hogy az Isten* **kiderítette** *az ő fiának a m e n y a s z o n y á t* (KMHM 140). Ma így mondanók: „*kiderítette, hogy az ő fiának ki az igazi menyasszonya,* hiszen a *kiderít* igét a mai irodalmi nyelviben 'felkutat, feltár' (ÉKsz.) értelemben használjuk, és azt fejezi ki, hogy valaki valaminek a hollétét, mibenlétét felkutatja, feltárja. Személyre irányuló tárgyas tartalmat azonban nem jelöl. A nyelvjárásban még éppen az a sajátos.

„Vonzatként" is kezelhető tárgyas szintagma van ebben a mondatban: *Máma barzasztoan űzik az italt,* azaz nagyon sok szeszes italt fogyasztanak. Az *űz* ige mellett az irodalmi nyelvben sem ismeretes a tárgyas szerkezet. Az ÉKsz. 'rendszeresen végez valamely cselekvést' jelentésben tartalmazza, és a *sportot, ipart, kereskedést űz* kapcsolatot említi. A magyarói példa ugyancsak vonatkozik a cselekvés „rendszeres" végzésére, de egyben a 'mértéktelen és káros' jelentést is magában hordozza. Ez az árnyalat az irodalmi nyelvi példákból nem olvasható ki, és főként nem pejoratív értelemben. Hacsak nem gondolunk zsargon jellegű kifejezésekre: *Ez jól űzi az ipart!*, azaz túlzott mértékben végez valamely cselekvést.

Csaknem közmondásszerű a következő példamondat, amelyben szintén sajátosnak mondható a tárgyas szerkezet: *Mika két kecske f e j e t* **üt** *a pallonn, mind a kettö a patagba esik.* A mondat jelentése: 'mindkét makacskodó szembenálló fél rajtaveszt a konokságán'. Maga a *fejet üt* kapcsolat a 'szarvával döf' jelentésű *öklel* alapszó kölcsönösségét kifejező *öklelözik*

származékának a jelentésében ismert nyelvjárásunkban. Ugyanis ez utóbbinak 'Több állat egymást öklelve viaskodik' (ÉKsz.) az értelme. A határozatlan tárgyas alanyi ragozású igével szerkesztett *fejet üt* tárgyas szintagma nem használt az irodalmi nyelvben. Helyette a *fejjel megy egymásnak* határozós szószerkezetbokor tekinthető megszokottnak.

1.7. Bizonyára analógiás jelenségnek minősíthetjük az *elpanaszolta magát* visszaható névmásos tárgyas szerkezetet az *elsírta magát* mellett, és ennek hatására a következő párhuzamos szerkezetű mondatban: *A királykisasszony ...elsírta magát és* **elpanaszolta** *m a g á t* (KMHM 74). Esetleg az *el-* meg a *ki-* igekötő felcserélésével, az aspektus tekintetében funkcióbeli azonosságukból adódó szerepére gondolhatnánk. De talán az előbbi feltételezés helytállóbb. Tárgyas ige mellett a visszaható névmási tárgy normatív nyelvi forma az irodalmi nyelvben, és fenti példánkban sem emiatt nyelvjárásias a szerkezet, hanem a *ki-* igekötő *el-*lel való felcserélése, helyettesítése miatt. Bizonyára az *el-* igekötő tartósságot jelölő funkciójának is van valamelyes szerepe az igekötők felcserélésében. Bár a *ki-* szintén hordozhat ilyen jelentésárnyalatot: *kibeszéli magát, kidühöngi magát.* De ezekben az esetekben is inkább a befejezettségig terjedő időtartam miatt érezzük a tartósságot. Ez csak kísérő mozzanat a befejezettség mellett.

Még jellegzetesebben nyelvjárási forma tárgyatlan ige mellett a határozott tárgyként álló visszaható névmás. Példáink meggyőzően igazolják, hogy nem anakolúthiás jelenségről van szó. *Az œrœg ember athan maradatt, fütyerelt, énekelt,* **mulatta** at *m a g á t*. Csaknem szó szerint megvan ez a szerkezet a mesemondó szövegében is: *Facsavaró... Fütyelt, énekelt s* **mulatta** *ott m a g á t* (KMB Mg., 358),[49] azaz 'szórakozott egyedül, egymagában'. Ilyen szerkezetként és ebben a jelentésben számon tartja elavult minősítéssel az ÉKsz is. A magyarói nyelvjárásban ma is mindennapos.[50]

Ugyanígy járnak el a *megszökik* alaptagú tárgytalan igés szerkezetekkel: *A harmadikra* [ti. amikor a hármas számot kimondták] **megszökték** *m a g o k o t* [a nyúl meg a sündisznó], *futattak a fődön* végig (KMB Mg. 56/c). Ezt a „vonzat"-ot nem ismeri az irodalmi nyelv, hiszen a *megszökik* ige ebben a nyelvváltozatban tárgyatlan. Magyarón azonban mind ikes, mind iktelen ragozásban megvan. Az ikes változat itt is tárgyatlan, és az irodalmi nyelvbéli 'szökve távozik' jelentésben él. Iktelen ragozású igeként tárgyas kategóriájú, és két jelentésben ismert: '1. hirtelen nekirugaszkodva szaladni kezd; 2. meghág, megfolyat, illetőleg felcsinál'. Ez utóbbi jelentésre példák: *A bika* **megszœkte a** *t e h e n e t.* Gúnyos árnyalatú: *A fiju* ***mekszœkte*** a l ë j á n t.[51]

---

[49] A KMB Mg. rövidítés a Kolozsvári Folklór Intézet magnetofon felvételeiről, folklórlistáktól lejegyzett anyagot jelöl, amelyet Kocsis Miklós Barabás helybeli lakostól vettek föl. Ezúton is köszönetet mondok az Intézet Vezetőségének és az anyagot gyűjtő meg lejegyző Faragó Józsefnek, Nagy Olgának. Vöő Gabriellának azért, hogy az anyagot rendelkezésemre bocsátották.

[50] A szerkezet emlékeztet a Klemmtől idézett egyik típusra, de ott igekötős átnemható ige az alaptag: „Elbúsulta magát..." (TörtMondt. 273). A *múlat* (időt) igét 'időzik, tartózkodik valahol; jól tölti az időt' jelentésben az olyan átnemható igék közé sorolja, melyek „néha *tárgy nélkül* fordulnak elő ugyanúgy, mint a *gyűjt* (szénát), *tör* (kendert)", és azt írja, hogy „ilyenkor állandó vagy gyakori tárgy képzettartalma hozzátapadt az igéhez, úgyhogy nem szükséges külön szóval kifejezni" (uo.). Részletesen foglakozik e jelenséggel Hadrovics László, *A funkcionális magyar mondattan alapjai* 66 kk.

[51] Hasonló jellegű példák találhatók Klemmnél (TörtMondt. 272) arra, hogy átvitt értelmű tárgyas szintagmának igekötővel áthatóvá tett átnemható igei alaptagja van. „Ezek sokszor pregnáns szerkezetek, a tárgy ti. ahhoz az igéhez tartozik, melynek csak igekötője van nyelvileg kifejezve, maga az ige pedig csak képzett alakjában van meg a beszélő és a hallgató tudatában; „*Hejh, kérjük az papot, sok illyen jó napot imádkozzék le az szegény kuruczoknak*!"

1.8. A kettős tárgyas szerkezet sem ismeretlen a nyelvjárásban: ...**kezdte** *t u d a k o l n i a szegény ember f e l e s é g i t, hogy mi az* (= mi történt)... (KMB Mg. 80/b). A szintagmaláncban a *feleségit* valójában állandó határozó értékű jelölt tárgy, és itt 'feleségétől' értelemet hordoz. Ez a szerkezet sajátosan tájnyelvi alakulat: sem az irodalmi, sem a köznyelv nem ismeri.

1.9. Idegenszerű, illetőleg csak nyelvjárásias állandó szókapcsolatnak tekinthető a tárgyas szószerkezet a *Mikar l á b a k a t jól* **teszik** (= mikor jól belemelegednek a táncba), *akkar* [a zenész] *a n ó t á t másra* **fàrdittya.** Mindét tárgyas szintagma sajátos, nyelvjárási forma, mégis különbséget kell tennünk közöttük. A *jól teszik a lábakat* szintagma emlékeztet a 'ropja a táncot' jelentésű *jól rakja a lábát* más nyelvjárásban, például a Torda környéki aranyosszéki tájnyelvben megszokott formára, amelyet gyermekkorom óta jól ismerek, és amely – legalábbis úgy érzem – nem idegenszerű az irodalmi nyelvben sem. A *tesz* ige azonban ilyen kapcsolatban talán román nyelvi alakulatot idéz: *îşi pune bine piciorul.* Viszont a *nótát másra fàrdittya* tárgyas szószerkezeti része 'más nótába kezd' értelemben inkább a kapcsolat szokatlansága, mint idegenszerűsége miatt tekinthető nyelvjárásiasnak, hiszen a *fordít* igét mind konkrét, mind átvitt értelemben mainak érezzük az irodalmi nyelvhasználatban is.

Szintén nyelvjárásias, bár más jellegű idegenszerűség érezhető *A vőfi* **mand** *egy mekkœszœnést a papnak* mondat tárgyas szószerkezetében. Némiképpen hasonló szerkezeti forma a *Mond egy köszöntőt [imádságot] neki* vagy *érte* irodalmi nyelvi alakulat, de a *megköszönést mond*-ban az -és képzős elvont főnévvel kifejezett tárgy merőben idegenszerű kapcsolatot hoz létre a *mond* igével. Talán az *áldást mond,* illetőleg *mond egy áldást* ugyancsak ismert szerkezet analógiájára keletkezett kapcsolatról lehet szó.

b) *A jelöletlen tárgyas szószerkezetek*

1.0. A jelöletlen tárgy bizonyos formái ritkábbak Magyarón, mint az irodalmi nyelvben. Az egyes szám 1. személyű személyes, illetőleg a visszaható névmással kifejezett tárgy rendszerint jelölt: *hivutt ingemet, megütœttem magamot,* de *magam* is. Ritkábbak a jelöletlen formák: *ingem se látatt, kibeszilem magam,* különösen a középkorúak meg az idősebbek beszédében. Viszont T–Á szórend esetén gyakoribb a ragos tárgyszó a visszaható névmásos szerkezetekben: *Magamot sajnálom, nem őtet. Magatakat kímijitek, ne másakat!*

1.1. Az igenévi alaptagú jelöletlen tárgyas szószerkezet nem irodalmi szintű forma. *Ez a bat jó d i j ó* **verni.** *A f è j* [ti. búzafejet] **szedő** *zsákat viszen magával.* A nyelvjárásban sem gyakori, mondhatni alig hallható. Igenévi alaptag mellett Magyarón is a ragos tárgyszó általános. *A fijuk èmentek b ú z á t* **aratni.** *Az annya adatette k r u m p l i t* **pucàlni**. *Menyek a vásárba d i s z n y ó t* **venni.** Különösen kihagyásos szerkezetben, párbeszédben mindennaposak az ilyen alakulatok: *Hun jártá? D i s z n y ó t* **venni.** De nemegyszer határozói alárendelő mondat áll az igeneves kapcsolat helyett. Benne az igenév ragozott igealakká alakul át, és egyben megváltozik a szerkezeti tagok sorrendje. *Az annya adatette, haty* **pucàja meg** *a k r u m p l i t. Menyek, hagy* **vegyek** *d i s z n y ó t (egy d i s z n y ó t).* A jelöletlen tárgyas szószerkezetek egyébként nagyobbára összetett szóvá váltak: *járnak à l m a œ n t œ z n i, à l m a s z e d n i mentek, ēmentek h á s z t ü z n é z ö b e, nállunk is van h a l a t l á t o* stb.

1.2. Az irodalmi nyelvben gyakori főnévi igenévi jelöletlen tárgyas szintagma Magyarón szintén mindennapos jelenség. Nem **tutta** *m e g m a n d a n i neki* (*~ nekije).* **Szeretet vóna** *ē m e n n i annét (~ onnat*). ***Szeretet vóna*** *e l m e n n i onnat, ...de egyet se* **tudott** *többet e l ő r e l é p n i* (KMHM 159). *jaj,* **nem merek** *l e s z á l l n i, félek az állataidtól* (i. h.).

c) *A tárgy és az igei állítmány kapcsolata*

1.0. E tekintetben alig van szerkezetbeli eltérés az irodalmi nyelvhasználat és a magyarói nyelvjárást beszélők tájnyelve között. Mindössze megterheltségbeli különbség észlelhető a határozatlan és általános névmási tárgy meg a tárgyas, illetőleg alanyi ragozású igés szerkezetekben. Az irodalmi nyelvhasználatban a birtokos személyragos névmási tárgy mellett a tárgyas ragozású igealak a megszokottabb, ha lehet így mondanom, a normatívhoz közelebb álló. Tehát így mondjuk mind az irodalmi nyelvben, mind a köznyelvben: *Mindenemet elvitte. Semmidet se találod.* Bár a Benczédi–Fábián–Rácz–Velcsovné egyetemi tankönyvben azt olvassuk: „Gyakoriak az alanyi ragozású formák is", azaz *Mindenemet elvitt* és *Semmidet se találsz.*[52] Magyarón – megfigyelésem szerint – valóban gyakoribb az alanyi ragozású alak. Például: *Minden k e n d e r e m e t* **felfont.** [Remélem] *nekem is* **teljesít** *a bíró úr egy k é r é s e m e t* (KMHM 166).[53]

1.1. Az alanyi és tárgyas ragozású alakok használatában mutatkozó ilyen természetű ingadozásra utal ennek a jelenségnek az ellenkezője, amikor is határozatlan tárgy mellett tárgyas ragozású az igei állítmány: *...a két gyermeki egy darab száraz k e n y e r e t* **elfogyasztották...** (KMHM 145). *Vigyázz, jó áron* **add el** *minden p o r t é k á t* (*i. m.* 191)! *Csak valahogy csináld meg, hogy i n g e m e t és a t e h e n e i m e t* **ne egye meg** *a medve* (KMB Mg. 56/d). Bár ez utóbbi példában a személybeli egyezés hiánya miatt minősíthető elsősorban nyelvjárásiasnak a szerkezet, mivel a *teheneimet* tárgy határozott, és vele az irodalmi normának megfelelően egyezik a tárgyas ragozású állítmány. A személybeli egyezés szabályai szerint azonban az elsőbbrendű, ebben az esetben az 1. személyű *ingemet* (= engem) alakkal kellene megegyeznie az igei állítmány személyragjának.[54]

d) *A tárgyszó-kihagyásos szerkezetek*

1.0. Külön kell megemlítenünk azokat a szerkezeteket, amelyekből az alanyi ragozású átható ige mellől elmarad a tárgyszó, mivel a tárgyfogalom hozzátartozik, hozzátapadt az igei tartalomhoz, és így a tárgyas szószerkezet tartalma félreérthetetlenül kifejeződik. Ez a tapadásos vagy lappangó tárgyfogalom határozott tárgy esetén kifejezhető tárgyas és alanyi ragozású igealakkal egyaránt. Példák az alanyi ragozású igealakkal szerkesztett fajtára: *Mid dógoznak apádék?* **Takarnak**, azaz szénát gyűjtenek. *Mics csál anyád?* **Dagaszt** [ti. kenyérnek való tésztát]; vagy **Süt** [ti. kenyeret]; vagy **Mos** [ti. szennyes ruhát] stb. Tárgyas ragozású igével alkotott szerkezetek: *A gyermek* **fakta** [ti. magát] *s ēfuttat.* De gyakori a *kapta magát* kapcsolat is. *De nem sakájig* **bírta** *szusszal* [ti. a futást]. **Húszta-halasztatta** [ti. a dolgot], *amék csak lehetett. Na, én jól* **megjártam!**[14]

1.1. Az sem ritka, hogy határozatlan tárgy fogalma tapad hozzá alanyi ragozású átható igéhez. *A fijam mast jól* **keres**. *Má csak a reménysig* **éltet.**[15]

1.2. Ugyancsak gyakran marad el a tárgyszó a mondatból, ha az előző szövegrészből vagy a beszédhelyzetből világos, mire utal az ige, illetőleg ha előzőleg már megneveztük a tárgyat.

[52] L. MMNy. 280.

[53] L. *Egyeztetési eljárások a magyarói nyelvjárásban* című tanulmányomat.

[54] L. az egyeztetéssel kapcsolatban idézett tanulmányt.

[14] Vö. Klemm, TörtMondt. 272–3; MMNy. 280; Hadrovics *i. m.* 70 kk.

[15] Vö. MMNy. 280.

Te Gyuri, hazd ide aszt a villát! Minygyá **viszem.** *Kati, te, vidd ē Munyáékni a vedret! Màjd* **ēviszem.**[16]

3. Összegezésképpen megállapíthatjuk, hogy a magyarói tájnyelv lényegében ugyanazokat a tárgyas kapcsolatokat ismeri, mint amelyek megvannak az irodalmi és köznyelvben. Egyes szerkezeti megoldások azonban ma már archaikusnak-választékosnak minősíthetők az irodalmi és köznyelvben, a nyelvjárásban viszont mindennaposak. Egyes jelenségek megvannak a magyar köznyelv romániai változatának kevésbé igényes használatában is, több nyelvjárás hatásaként. Ezek mellett természetesen találunk számos sajátos vonzatot, amelyek a nyelvjárásban külön fejlődés eredményeként alakultak ki, vagy más nyelvben szokásos formák átültetésével váltak általánossá.

Sajnos, a magyar nyelvjárástani kutatások eleddig elhanyagolták a mondatszerkezeti formák vizsgálatát,[17] és összehasonlító anyag hiányában igen gyakran nehéz vagy kockázatos egyes jelenségek értékelése, megmagyarázása. Ennek kapcsán emelném ki – Hadrovicsra hivatkozva (*i. m.* 60 kk.) –, hogy valóban kívánatos lenne tüzetesen számbavenni az irodalmi nyelvben – és tegyük hozzá: a nyelvjárásokban is – a meglévő tárgyas (és egyéb) „vonzatokat", mert így lehetővé válnék a nyelvjárásokban fellelhető szerkezettípusok minősítése, illetőleg az egyes tájnyelvi alakulatokban valóban sajátos formák kimutatása. Ezzel egy időben sor kerülhetne a szupraszegmentális elemek, főként a szórend szerepének vizsgálatára a kifejezendő tartalom maradéktalan, árnyalati finomságokat is tükröztető közlésben.

[16] Vö. MMNy. 280.

[17] L. Kiss Jenő, *Magyar nyelvjárási mondattanok?* Nyr. C (1976), 83–8.

Hely- és időhatározós szószerkezet a magyarói nyelvjárásban

Mondattani kérdésekkel foglalkozó minden mű megállapítja, hogy a határozó a leggazdagabb és egyben legbonyolultabb része a mondatnak, alak és jelentés szerint pedig igen változatos.[55] Egy részük vonzatszerűen, mások „szóhoz szorosan nem csatlakozva...", hanem önállóan, lazább összefüggésben illeszkednek bele a mondat egészébe".[56] Emellett figyelembe veendők a konkrét meg az absztrakt síkon kialakított kapcsolatok. A különféle határozók között felépítésük alapján két típust különíthetünk el. Az egyik típusban „valamely cselekvés-, történés-, létezésfogalmat kifejező mondatrész bővítménye, ezzel alkot szószerkezetet mint determináns". A másik típus pedig az, amelyben a határozó „tulajdonságot, mennyiséget vagy körülményfogalmat" fejez ki. A szerkezet alaptagja az első típusban lehet igei állítmány, alany, tárgy, határozó és jelző. A második típusban meg névszói állítmány, alany, tárgy, határozó és jelző. Sőt előfordulhat határozó alaptag nélkül is.[57] A kialakult szerkezetek közül sok éppen most van formálódóban.[58] Ez a sajátosság a nyelvjárásban is érvényesül.

A határozók nagy része – köztudomásúan – a helyhatározóból fejlődött ki. Ez az oka egyrészt annak, hogy ezzel és a hozzá közel álló időhatározó kérdésével foglakozunk.

E szerkezetek általánosságban alaki tekintetben megegyeznek a mai irodalmi nyelvi formákkal, és ennek megfelelően funkcióikban sem térnek el azoktól alapvetően. Megtaláljuk Magyarón a ragtalan és ragos névszóval kifejezett határozókat éppen úgy, mint a névutós, névszós meg határozószós és igeneves alakulatokat. Még a használati arányokban sem mutatkoznak jelentős eltérések. Mégis kimutatható számos olyan határozós szerkezeti forma, mely világosan nyelvjárási jellegű, és vagy megőrzött régiségeknek, vagy külön fejlődésnek minősíthető a mai irodalmi normához viszonyítva.

Sorra vesszük az egyes szerkezeti formákat a leíró nyelvtanokban szokványos rendszer szerint, hogy rámutathassunk a Magyarón meglevő alakulatok sajátosságaira. Mindegyik kategóriában számba vesszük a határozóragos, névutós, névszós, határozószós és ragtalan névszós alakulatokat.

A határozóragos és a névutós, valamint a határozószós szószerkezeteket a határozós viszonyt jelölő morfémák, segédszók és határozószók ábécérendjében vesszük számba. Nem vesszük tekintetbe a háromirányúságnak megfelelő szempontot, ahogy azt a leíró nyelvtanok teszik, mert úgy véljük, hogy így könnyebben áttekinthetők az egyes nyelvi elemek, és könnyebben nyomon követhető az egyes morfémák nyelvi szerepe.

---

[55] Vö. Klemm Antal, *Magyar történeti mondattan.* A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. Bp., 1928. 157 kk; *A mai magyar nyelv rendszere.* II. Bp., 162–97; Bárczi Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán, *A magyar nyelv története.* Bp., 1967. 437 kk.; Benczédi József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné: *A mai magyar nyelv.* Bp., 1968. 285–395. Hadrovics László, *A funkcionális magyar mondattan alapjai.* Bp., 1969. 124–8; Balogh Dezső–Gállfy Mózes–J. Nagy Mária, *A mai magyar nyelv kézikönyve.* Bukarest, 1970. 315–44; Berrár Jolán, *Magyar történeti mondattan.* Bp., 1957. 116; Gállfy Mózes, *Nyelvi forma – nyelvi érték.* Alak- és mondattani elemzések. Bukarest, 1972. 139 kk.; L. ugyanezekben a részletes könyvészetet.

[56] Hadrovics *i. m.* 124.

[57] MMNy. 285.

[58] Vö. Gállfy *i. m.* 139.

Már itt megjegyezzük, hogy az irodalmi, köznyelvi állapothoz viszonyítva – néhány valódi névutó nagyobb megterheltségét nem tekintve – a taglaló kifejezési mód kevésbé gyakori.

Minthogy a két kategória rendszerszerűen jórészt csak annyiban különbözik egymástól, hogy a valódi névutók ragtalan névszóhoz járulnak, és egy részük az irányhármasságnak megfelelően alakult ki és használatos; a névutószerű határozószók pedig ragos névszóhoz kapcsolódnak, és bennük az irányhármasság nem érvényesül, együtt tárgyaljuk őket ábécérendben. Így – úgy véljük – könnyebben áttekinthetők az egyes nyelvi formák funkciói, és az alaki szempont, a kifejezésmódbeli jelleg jobban nyomon követhető a nyelvjárás és az irodalmi, illetőleg köznyelv viszonyában, hiszen nem annyira a tartalmi oldal az, amelyben eltér a két nyelvváltozat egymástól, hanem a formai, a kifejezésbeli, az alaki viselkedés.

Igyekszünk számba venni minden egyes ilyen segédszó szerepet betöltő alakot, hogy az összevetés alapján ebben a vonatkozásban is fel lehessen mérni a magyarói helyi nyelvjárás és a normatív formák használatában meglevő egyezést, illetőleg különbséget. Nem jelenti ez azonban semmiképpen sem, hogy alkalomszerűen más névutós szerkezet nem fordulhat elő valamelyik beszélő nyelvében, hiszen a köznyelv állandóan hat a nyelvjárásra, de nem ellenőrizhető minden pillanatban, hogy milyen köznyelvi forma mikor jelentkezik egy-egy beszélő ajkán.

Az alkalomszerűen névutós szerkezetben hallható határozóragos alakok azt bizonyítják, hogy a nyelvjárásban ugyanolyan módon válhatnak esetenként segédszóvá egyébként önállóan is körülményt kifejező határozóragos névszók, mint más nyelvváltozatokban.

Az alaki–szerkezeti szempont elsődleges érvényesítése indokolja azt az eljárást is, hogy nem foglalkozunk külön alfejezetben sem a határozók, sem a fölérendelt tag szófajával. Emellett szól egyebek mellett az a tény, hogy e tekintetben nem figyelhető meg jelentős eltérés az irodalmi, köznyelvi változathoz képest.

I. Helyhatározós szószerkezetek

1. A háromirányúságnak megfelelően jelölhetik a kezdet, tartam, vég, illetőleg a belső, a szorosabb, valamint a lazább külső helyviszonyt. A raghasználat azonban a beszélt nyelvi formákhoz hasonlóan egybeesik a *hol?* és *hova?* kérdésre felelő belső helyviszonyt jelölő határozóragos alakokkal: a *-be* veszi át rendszerszerűen a *-ben* szerepét. A *-ben* alig hallható, és akkor is csak hiperurbanisztikus alakként.

-ba, -be: A hová? kérdésre felelő belső helyviszonyrag itt is a beszélt nyelvben általános *-ba, -be.* **Bément** a v á r a z s b a. *Láttyátak,* e z e g b e [ti. sírokba] **fagnak** *tükteket* **eltemetni.** *Minden eggyes leginy, aki* **be vót álva** *a* s e r e g b e*, eggy-ety kupa bàrt vitt a táncasházba athannét. A szinát* m e r e k j é g b e **rakja.**

Az egész és a rész viszonya (esetleg) magyarázó szószerkezetnek is felfogható formában fejeződik ki az ilyen ragos alakokban: *Mikor a gyászmenet* **visszavonult** *a* v á r o s b a *a királyi* p a l o t á b a... (KMHM 153). Vagy értelmezhető hátravetett határozó értékű jelzős szerkezetnek: 'a városban levő királyi palotába'.

Ugyanígy a testrészekkel kapcsolatos szerkezetekben: *A királykisasszony ezt a kicsi üveget a* m e j j i b e **tette** *az inge alá* (KMHM 136). Szintén irodalmi szintű használat az **Adamaratt** *a* h á b o r u b a meg a **Beléhalt** *a raz* b e t e k s i g b e (= sülybe); **Beléfulladatt** *a* M a r a z s b a.

A köznyelvi ejtésben szintén általánosnak mondható módon a *-ba, -be* hallható a *hol?* kérdésre felelő locativus értékű *-ban, -ben* helyén. *Azak* a k o c s m á b a **vótak;**

A k è r b e **dógazik... Vót** a f a l u b a *eggy erdőör* (KMB);[59] *Mast pergelik* (= sütik) l á b a z s b a [az oldalast], *megránytyák. A szakácsné* **vizsgál** *ide-oda a* k a m a r á b a.

Az összekapcsolt határozókban is megtaláljuk a *-be* morfémás megoldást a *-ben* helyén: „*csak ketten, hárman* **fértek** b e n n a h á z b a (KMB). A b b a a f a l u b a *úgy* ***mentek*** *a közvagyon vezetések... ahogy eggy ember akarta* (KMB). *Nem* **jártunk** *mük eleget* a b b a a f a l u b a *leginy karamba?* (KMB). Jelentése a szövegösszefüggésből ítélve locativus értelmű.

Sajátos az igei alaptag és a hozzá kapcsolódó *-ba, -be* ragos helyhatározó kapcsolata a **Beverekettek** [ti. a gyerekek] a b b a a h a t a l m a s e r d ő b e mondatban. Ilyen szerepben ma az irodalmi nyelvhasználat szerint csak tárgyas ragozású ige állhat visszaható névmásos szerkezettel (*beverekedték magukat*). Gondolhatnánk arra, hogy ebben az alanyi ragozású nyelvjárási alakulatban nem az ikes igék eredeti visszaható jelentése őrződött meg. De talán helyesebb, ha lapszusnak minősítjük, bár több esetben találkozunk alanyi ragozású formával tárgyas helyett.

A *-ba, -be* határozórag megterheltsége emellett növekszik a nyelvjárásban egyes külső helyviszonyragok rovására. Főként olyan esetekben, mikor a kérdéses szerkezet determinánsának belső viszonyrag tartalma is van. Ilyen a *-nál, -nél,* a *-ra, -re* meg az *-ig.* Emellett *fölé* névutós névszó helyén sem ritka. A *-nál* ragnak megfelelő a szerepe ebben a szerkezetben: **Megvendégeltik** [a vőfélyt] *minden* h á z b a. S*zivesen* **látták** *a leginyt minden leányos* h á z b a. A *-ra* helyén áll a következő szerkezetekben: *Na és ēre a szóra a medve* **bészökött** *az út közepibe a huszárló elejibe...* (KMB). **Felültünk** a k o c s i b a, *s te lúva* (=lóval, lóháton) *jættél* [utánunk]. *De most a városnak a másik* s z é l i b e **érkezett...** (KMHM 155). *Tüzzétek föl* [a virágot] *a mējetekbe, hoty szásszor jussak* e s z e t e g b e (népdal). Ebben az esetben gondolhatunk rímkényszerre, de a prózai példák megerősítik előbbi állításunkat. Hallható ugyan a *-ra, -re* ragos alak a *-ba, -be* morfémás alakkal váltakozva a *mező,* az *erdő* meg az *ujj* szótő mellett, de jórészt gyakoribb a belső helyviszonyragos szerkezet a két előbbi esetben, illetőleg jelentésváltozás figyelhető meg a két szóalakban. *Édesapám, hiszen* **elhajtom** *én a lovat* a z e r d ő b e... Ugyan biza, fiam, hogy **tudnád** *te* elhajtani a *lovat* a z e r d ő b e... (KMHM 168). *...kiérnek a városból, és* **érnek** *egy gyönyörű szép* m e z ő b e. *S mikor* a m e z ő b e **érnek...** (KMHM 147, 189), **érnek** *egy gyönyörű szép* e r d ő b e*; Amikor kiértek* a m e z ő r e, *kifakta a marhákot* (KMHM 146, 189). Akka **ráhuzza** az u j j á r a*,* a gy ü r ü s u j j á b a [a gyűrűt]. A külső, illetőleg a belső helyviszony jelölésével egy időben pontosítás történik; mintha ez valamelyest indokolná a magyarázó értékű második szóalakban a *-ba* jelenlétét a *-ra* raggal szemben. Mintegy határozottabbá teszi a cselekvés megjelölését.

Az irányt és egyben véget jelölő *-ba, -be* ragos határozó állhat ilyen kettős jelentéstartalomban *fölé* névutós meg *-ig* határozóragos forma helyett is, mint a következő példákban: *És a királykisasszony észrevétlenül, mikor* **belehajolt** a f o r r á s b a, *hogy vizet igyék,...* (KMHM 137). *Furujaszó, haj,* **fölhallaccik** a k a s t é l y b a (népdal).

Az irodalm nyelvben *-n* határozórag szerepét is betöltheti olykor a *-ba, -be. Ő s s z ē é s* t é lb e, *amiko hideg volt...* (KMB) T é l b e - n y á r b a **mentek** *vadászni a havasagba.*

-ból, -ből: A valamiből való kiirányulás kifejezésére az irodalmi nyelvi gyakorlattal megegyezően a *-ból, -ből* ragos határozó szolgál: *...a hátulsó kijáraton* **eltűnnek**

[59] A KMHM rövidítés Faragó József: *Kurcsi Minya havasi mesemondó* Bukarest, 1969-re, a KMB Kocsis Miklós Barabás kéziratos napló-féléjére vonatkozik. A jelzés nélküli példák saját helyszíni gyűjtésemből valók. A mesemondó szövegei irodalmi helyesírásúak.

a k a s t é l y b ó l (KMHM 93). **Hosz ki** *a villát a* c s ű r b ő. *És minden lapát hó* [eltakarítása] *után úgy* **fakadott fel** *a piros eper a* f ö l d b ő l, *hogy ...a leányka a kézikosarat tele szedte szép piros eperrel* (KMHM 11). *Az asszony jót* **hörpöl** a l e v e z s b ő l. Emellett azonban sajátos használattal is találkozunk. Az irodalmi nyelvben *-ról, -ről,* tehát külső helyviszonyt kifejező morfémával alakult határozóval szemben Magyarón állhat *-ból, -ből* ragos névszó. Például: *...amint* **kiérnek a** m e z ö b ő l... a s z e g b ő l *a hús* **lesuppant** *a fődre.* És itt – akárcsak a *-ba, -be* esetében – valójában belső helyviszony árnyalattal szintén számolhatunk. Nem szokásos a köznyelvben a következő használat sem: **Nész ki,** *rozsám,* a b l a k a d b u l, *most* **megyek ki** *a falubol* (népdal). Az *ablakadbul* szóalak helyett *ablakodon* a megszokott a köz- és irodalmi nyelvben. Lehetséges, hogy a rímkényszer miatt használja így.

Kettős határozóként fogható fel a ki- és bemenést kifejező forma: *S addig* **mentek, mendegéltek** e r d ő b ő l *ki,* e r d ő b e *be, hogy mégse* **tudtak kiérni** *az* e r d ő b ő l (KMHM 147). Népdalszövegből idézett példa: *Eggyig* g œ d œ r b ü l *a* m á s i g b a **jestem** (=estem).

-hoz, -hez, -höz: A valamihez tartozást, valamihez közeledését, mint általánosságban, itt is a *-hoz, -hez, -höz* ragos forma jelöli: *Az a főd a mü* h a t á r u n k h a s z **tartazik.** [A játékbaba] *fejit* **visszaragasztották** a t e s t h e z: *...az ember nem* **tért vissza** *a* g y e r m e k h e z; **fiju felmászott** a m a d a r a k h a z a *fára.* A közeledés fogalmával egy időben a mellé helyezés árnyalata erőteljesebb is lehet: *Ezektől az emberektől* [tanultam volna meg, mi a félelem], *akiket...* a t ű z h ö z **fektettem?** (KMHM 99).

A *-hoz* gyakran a *-re* ragos formával azonos viszonyt fejez ki. *A lëjánkák az erdő* s z é l i h e z **értek.** Talán még jellemzőbb ez a *-be* igekettős forma: *S elment a fiú, bujdosik faluról városra, s mikor egy város* s z é l i h e z **ér be**, *szembejő vele egy úriember* (KMHM 98). És ebben a jelentésben sajátos, a székely nyelvjárásban is meglevő szemantikai funkciókban él a *-hoz* morféma: *...vette* [ti. a boszorkány] *az ő csodavesszőjét,* m i n d e g y i k h e z [azaz minden egyes személyhez / ~ -re] **hozzálegyintett** (= ráütött) (KMHM 162). *A kezibe vót egy bat s aval jól a* l e g é n y h e z **vágatt.** Igen gyakori ennek a jelentéstartalomnak a kifejezésére a *hozzá* határozószós igekötős forma: *jól* **hozzávágatt** *a bottyával* (= jól rávágott, jót ütött rá)!

Külső és belső helyviszony tartalma van a *betér ehhez a házhoz* kifejezésnek az irodalmi nyelvben és jórészt a magyarói nyelvjárásban is. De akkor mintha a belső helyviszonyra esnék a hangsúly a nyelvjárást beszélők közléseikben: *Elkœszœnt a vendég, s az asszany mekfordult, hogy* **betérjen** a h á z á h a z, *hát* [mit lát: a kunyhó helyén palota állott] (KMB). Az általános használat szerint a szerkezet nemcsak a házba való betérést jelenti, hanem a telekre történő bemenést, ezért van helyviszony tartalma a *-hoz* ragos névszónak. De ebben az utóbbi példában 'vissza megy a házába' jelentést tulajdoníthatunk a *betérjen a házához* szószerkezetnek. Ugyanezt a változatot találjuk a mesemondó szövegében: *Evvel elköszönt Jézus Krisztus az asszonytól s az embertől, ...s megfordult az asszony, hogy* **betérjen** a h á z á h a z, *hát...* (KMHM 117). Vagy mindkét esetben csak a 'telekre való visszatérés'-t jelentené?

Összekapcsolva, határozóként szintén gyakori a nyelvjárásban a *-hoz: A rúd* a h a z a f á h a z **vot támasztva.** *A létrát ada vitte* a h a z a b u g j á h a z. A d a a c s ü r h e z **tedd** *a deckát!*

Tulajdonnevekhez ugyancsak kapcsolható valahová közeledés, illetőleg tartozás kifejezésekor: *Az a gyümölcses* B e s z t è r c é h e s z **tartazatt.** J á n a s h a z **vittem** *a vikát.* A személynevek közül csak keresztnévhez illeszthető. Családnévhez nem csatolják. A családnévhez és keresztnévhez kapcsolt *-ni* rag családi helyrag értelemben

használt: J ó s k á n i **mentek** *az æste.* M i n y á é k n i **kűtte** *a lejánkát. Zsuzsika,* **meny** K u r c s i n i, *manygyad, aggyák ide a vékát!* Tisztséget jelölő és alkalmilag társadalmi szokás szereplőjeként résztvevő személy kategóriáját megnevező köznévhez ugyancsak hozzáragasztják ebben a jelentésben: A t a n i t t o n i **járnak** *nyáran is*. A m e n y a s s z a n n i **akarta** *küldeni az annya...*; *el lehetne* [lopni a disznót], *de akkó* **vinnék** *őket* [ti. a cigányt] a b i r o n i (KMB). Ez a használat azonban nem kizárólagos. Ugyanott *-hoz* ragos alak is előfordul: ...**elment** *ő, a cigány* a b í r ó h o z... (KMB).

-ig: A végpontot az *-ig* határozóragos alak jelöli, akárcsak az irodalmi nyelvben: A k a p u i k **futatt** *s vissza.* **Elkísirik** a t e m p l a m i g. V á s á r h è j i g **mek se állattam.**

Kettős határozó utótagjaként ugyanilyen jelentésviszonyt hordoz: *...éltek vigan, boldogul egész 1944-ig, amíg a háború* k e l e t t ő l n y u g a t i g, **átvonult** *az országokon* (KMHM 104). *Ez a terem* p a d l ó t ó l p a d l á s i g **tele volt** *kenderrel* (KMHM 132). *Ez a kamara* **tele volt** p a d l á s t ó l (= padlótól) p a d l á s i g *szalmával* (KMHM 126).

-n: Az irodalmi nyelvbeli használattal azonos és attól eltérő szerepben egyaránt él az *-n* vagy valamelyik előhangzós (*-on, -en, -ön, -an*) változata helyviszony megjelölőjeként. Azonos funkciójú példák: *Ki* **látatt** *egy* l a v a n *hat patkot? A madarak* **csiripelnek** a k e r t e n (=kerítésen) s a f á k a n. Mintegy átmenetet képez a most következő és az eddig bemutatott csoport között az ilyen jelentéstartalmú helyhatározós szószerkezetet: *Az* e r d ő k e n n (ti. erdős vidékeken) *van ajan* [bokrétás] *kalap.* T ö p h e j e n *még a gazdaságat is* **megnézik** [ti. a házasságkötés előtt]. Az előbbiekkel megegyező, de egyúttal belső helyviszonyt tükröztető formák a következők: **Futkasnak** *a csürkék az* u d v a r á n. V á r a s a k a n **van** *kivállasztatt este* [ti. az udvarlásra]. Hasonló jelentésárnyalatúak ezek is: ...**meglátta** *a piras szallagat a bárány* n y a k á n n. *Az állatairól* [arról] *ismeri meg, hogy a piros szalagok a* n y a k u k o n **voltak** (KMHM 162). Ugyancsak konkrét értelmű ezekben a mondatokban: **Vót** *még valamika jegygyürü a z* u j j a d a n n? *...a szegény ember két gyermeke ott* **játszadozott** *az aranyművesnél* a k o n y h á n, *mint szoktak azelőtt is* (KMHM 143). Az *-n* ragos helyhatározó itt rész: egész viszonyban van az *aranyművesnél* szintén *hol?* kérdésre felelő helyhatározóval.

Az alany (*gyász*) jelentéséből adódóan az egyébként konkrét értelmű belső helyviszonyt kifejező határozói képes helyhatározóként találjuk összekapcsolt határozó formában ebben a mondatban: *Mondja meg, miért* **van** *ezen a* v á r o s o n *gyász* (KMHM 149). Valójában 'miért öltött gyászt / miért öltözött gyászba ez a város' jelentésű, és a *-ban, -ben* ragos *városban* szerepét átvevő alakulat: 'miért van gyász ebben a városban'.

A 'valamin át' jelentést szintén az *-n* ragos határozó fejezi ki: ...[a leánykák] *a hátulsó* k i j á r a t o n **eltűntek** *a kastéjból* (KMHM 93). *És ahogy beszélt a leányka, állandóan úgy* **ugráltak ki** *a békák a* s z á j á n, *hogy már az egész ház megtölt békával* (KMHM 113). De ha csak a *szájból* való kiesés tényéről van szó, belső helyviszonyragos formát találunk: „*úgy hullott ki az arany a szájából...* (KMHM 112).

A következő *-n* ragos alakok ugyancsak külső és belső helyviszony tartalmúak, de az irodalmi nyelvhasználatban elkülönül alakilag is a két jelentésfunkció. A magyarói nyelvjárásban viszont nem mindig. Például: *A tündérlányok* a t e n g e r e k e n n **tartózkodnak.** *Abban a perdzben Madárkából* (= leánynév) *tó lett és a* t ó n *Rózsikából kácsa (!)* **lett** (KMHM 95).

Az alábbi mondatban 'valami fölött' viszonyt jelölnek *-n* ragos formával: *Ugy a* b a t a n (= pálcán, boton) *kerezbe* [ugrálva] **táncal.**

Mindezekben a példákban jórészt azonos szerepet tölt be az *-n* határozóragos névszó mind a köz- és irodalmi nyelvváltozatban, mind a nyelvjárásban. Viszont a mai nyelvi normáktól eltérő a használata az ilyen szerkezetekben: ...**leterítik** *a szalmát a* f ö d e n n, *és* a z a n

tőltik az éccakát. ...ők meg szalmát hoznak be a házba, **leterítik** a f ö d ö n *és azon töltik az éjszakájukat* (KMHM 117). *...tégy úgy mintha rendesen* **halásznál** *a* v í z e n (KMHM 184). *...betartja a hálót az út közepére, emeli, teszi, éppen mintha* v í z e n **halászna** (KMHM 185). Az első két példában 'vminek a felületére' értelmű, az utolsóban pedig 'valamiben' jelentésű az *-n* ragos határozó. A szemlélet, amelynek alapján az *-n* ragos formát használják, megmagyarázza az eljárást, ti. a szalmát a földön teríti el, a hálót tartó rúd meg a káva, amelyre a halászháló rá van erősítve, valóban a vízen úszik mindaddig, amíg a súly le nem húzza.

Összekapcsolt határozóként szintén gyakori az *-n* morfémás alak mind a köznyelvivel azonos, mind attól eltérő szerkezetben: *Att* **ült** a z a n n a k a n a p é n n, *ahun magak ülnek mast. Ezekenn az utakan nehéz autova* **járni.** *Mindenkit, aki ben* **vot** a t á n c a n, *mekkináltak.*

-nak, -nek: Valahová irányulást fejeznek ki Magyarón is a *-nak, -nek* ragos névszóval: **Ne menny** *fèjjel* a f à l n a k, *fijam*! Most a nagyobbik fiú **ment** k e l e t n e k, *a kissebbik meg* n y u g a t n a k (KMHM 148). *A leginy* **nekivágatt** *egyenest a* h e g y n e k.

Szinonimikus változatként hallható a *-hoz* ragos alakokkal hasonló jelentésben: *...a királykisasszony* **ment** *egyenest a* m e d v é n e k. De nem ellenséges értelmű ez a használat, mint gyakran az irodalmi nyelvben, hiszen a szöveg szerint jótevője volt a medve a királykisaszszonynak.

Részben a *-hoz* ragos forma szinonimájaként, részben 'felé' jelentésben ugyancsak gyakori a *-nek* morféma: *Az idegenek* **megindultak** a k a p u n a k, *hogy mennyenek, kérjenek szállást éccakára. A kódusak, mika érkesztek ada a naty hászhaz,* **megindultak** a k a p u n a k, *hagy mennyeneg bé...* (KMB).

Ritkábban ugyan, de az irodalmi nyelvi *-ra* ragos helyhatározó funkcióját veszi át a *-nek* toldalékos forma. *Jánast* ú t n a k **eresztette** (= szabadon bocsátotta) *a bíró* (KMHM 167). Bizonyára az *útnak indul*, *útra bocsát* kontaminációja révén alakult ki, és vált általánossá a nyelvjárásban.

-nál, -nél: A helyviszonyt kifejező *-nál, -nél* ragos névszó a helyben lételen és a mellettiségen kívül a valami előtt, valamint a valamiben lételt egyaránt jelölheti. Külső helyviszonyt és egyben locativusi tartalmat hordoz az ilyen mondatokban: *A lëjányas* h á z n á **várja** *a vicégazda* [a lakodalmas népet]. *A cément* h í d n á l **tanálkasztak** [ők]. *Gyere le, ha fázol, s* **füttözzél meg** *a* t ű z n é l (KMHM 159). Nem ritka az sem, hogy a jelző veszi át a jelzett szó szerepét és viszonyragját ilyen funkcióban: *S att mekkeszték* [ti. a legények] *az almaœntœzist* [egyfajta népszokás] a l e g e l s ö l á ny n á l [ti. lányos háznál] a l e g e l s ö n é l.

Személynévhez kapcsolva az irodalmi nyelvi gyakorlatnak megfelelően használják Magyarón is, ha nem családi helyrag értelem kifejezéséről van szó: J ó s k á n á **vagyak.** K a t i n á **tanálkasztam** *vellek* (= velük).

Inkább locativus értelme van a *-nál, -nél* ragos határozónak az olyan típusú szerkezetekben, amelyekben a cselekvés eredményeként helybenlétet jelentő tartalom fejeződik ki. Ezért helyettesíthetjük az irodalmi nyelvhasználatban *-n* ragos névszóval: *Att* **leültek** *az èrdő szélinél.* **Megállattak** *a falu szélinél, hogy egyenek valamit.*

Hasonló kettős jelentésárnyalatot hordoz a *-nál, -nél* a mozgást jelentő igék mellett: *...ahogy az új király* **lovagol** *az erdő* s z é l i n é l, *gyönyörű rénszarvas ugrott eléje* (KMHM 159).

Valami mellett és/vagy valami előtt lételt szintén jelölnek ezzel a ragos alakkal: *...mikor a gyermek a harmadik, negyedik* é p ü l e t n é l **ment,** *ráfutattak a kutyák. Att* **állatt** *a* b ó t n á l *sakájig.* Máskor meg külső és belső helyviszonyt egyaránt kifejezheti: *...aki ki*

akarja kisérni utolsó útjára a királykisasszonyt, **jelentkezzék** a p a l o t á n á l (KMHM 150). Itt 'a palota előtt' vagy a 'palotában' jelentkezésre egyként gondolhatunk.

Viszont egyértelműen belső helyviszonyt és bennlétet fejez ki ebben a szerkezetben: *Sötét vót,* **nem vót** *lámpavilág* a h á z n á l *mindenki le vót feküve.*

Éppen csak megemlítjük, ugyanis a határozószóval kifejezett szerkezetek között tárgyaljuk majd, hogy a *-nál* személyragos alakja valahová irányulást is jelölhet: *gyere nálunk* (= hozzánk).

Említettem, hogy személynevekhez kapcsolva 'valahol létel' értelmű a *-nél* ragos alak. Ha viszont az a családot kívánják megnevezni, amelynél valami történik, helyette a *-nitt* családi helyragot ragasztják az összefoglalónév-képzős alakhoz: K á d á r n i t **tanultuk** az *éneket*. K u r c s i (é k) n i t t **aluttak** *akka.* J ó s k á n i t **vótunk** *az æstœ.* K a t i (é k) n i t **nem maradatt** *senki kœzüllek. Amika* **mektörtint** a j e d d z ö n i t t (a jegyzőségen és a jegyző jelenlétében és közreműködésével) *a hivatalos esküvö, a rakanak* [összegyűltek].[60] Sőt alkalmilag valamely szerepet játszó, valamely társadalmi szokás szereplőjének résztvevő személy kategóriáját megnevező közszóhoz is hozzákapcsolják: *Az* a m e n y a s s z a n n i t **tœrtint.** A m e n y a s s z a n n i t **vótak.** A k a m á n i t t *is* **tanálkasztak...**

-net: Gyakran hallható a *-ról* rokon értelmű párjaként a *-net* (~ nét, ~ -nit) határozórag: A t h a n n é t **kiszámítatta,** *hogy huwá mennyen almaœntœzni, mejik lányhaz. Minden eggyes legény, aki be vot álva a seregbe, eggy-ety fél kupa bàrt* **vitt** *a táncasházba* a t h a n n é t. *A muzsikusak már* k ü n n e t **mekforditatták** tánc nótára... Ő e l ö n e t (= elülről kezdve) *az egisszet ő is* **ēmanta.**

Ennek a morfémának az irodalmi megfelelője lehet az *-n, honnan?* kérdésre felelő helyhatározó rag: *A leginy felvette a hátára* [ti. az almával megrakott átalvetőt], *s* a n n i t *egyenesen* **megindultak** *a kösség vígire.* **Jűnek** e g y e b ü n n e t *is* [a vásárba].

-ni: valahová irányulást kifejező határozórag, de csak személy- és tisztségnevekhez járulhat: K a t i é k n i **hítták** a tennap. A b í r ó n i **kellett** *hogy mennyen.* A t a n i t t o n i **akartam** *kűdni.*

-ni ~ -nitt: Helybenlételt jelölnek ezzel a határozóraggal személynevekhez és tisztségnevekhez kapcsolva. Funkciója szerint a *-nál, -nél*-nek felel meg 'valahol létel'-t fejez ki: *A tennap* **láttam** M i n y á é k n i t t... *hisze* (= hiszen) b í r ó ú r é k n i t t **ugysincs,** *aki* [a disznót] *megegye* (KMB).

-nként: Ez a módhatározó szerepű morféma betöltheti alkalomszerűen a helyhatározó funkcióját: *Azakat* [ti. a besorozott legényeket] f a l u n k é n t **szették össze** *a sarazáskar.* Ha úgy értelmezzük, hogy 'mindegyik faluban (külön-külön)', hely árnyalatot is érezhetünk benne.

-ra, -re: A külső helyviszonyragok között az azonos szerep mellett a *-ra, -re*-nek van több, az irodalmi nyelvitől eltérő funkciója. Azonos a viszonyjelölés például: *...a násznagynak* a b a l k a r j á r a **köti** [a varrottas kendőt] szerkezetben meg az *Ő meg a szobalányi ruháját* **húzattatta** a k i r á l y k i s s z o n y r a (KMHM 137) mondatban.

Csak a szóhasználat miatt szokatlan a *-ra* viszonyragos forma ebben a szövegrészben: *...a törpék... azt mondták neki:* – **Eredj ki** *a ház* t á j é k á r a, *ott takaritsd el a havat!* (KIMHM 111). Bizonyára a mesemondó „irodalmias" előadásmódjával magyarázható ez a szóhasználat. Maga a viszony jelölése megszokott.

[60] Vö. Klemm *i. m.* 165; Berrár *i. m.* 100; Bárczi–Benkő–Berrár *i. m.* 441.

Ugyancsak megegyeznek jórészt az irodalmi, köznyelvi használattal az összekapcsolt határozós szerkezetek: A r a a b a t r a *kötötte rá a tarisnyáját.* E z e k r e a h á z a k r a *jól* **emlékszem.** *...tüzet gyújt pontosan* a r r a a h e l y r e, *ahol a király is tüzet gyújtott* (KMHM 161). Igaz ugyan, hogy ez utóbbi példában locativusi viszonyra is gondolhatunk (azon a helyen), vagy talán megszokottabb a locativus, de a valahová irányulás sem ellenkezik az irodalmi nyelvi használattal.

Lehet végül kettős határozó tagja az irodalmi nyelvi gyakorlatnak megfelelően: *...a veréb* ...**száll** e g y i k t á n y é r r ó l a m á s i k r a és ilyenkor a cselekvés véghelyére utal.

Részben egyező, részben eltérő használatról beszélhetünk azokban az esetekben, amelyek tekinthetők irodalmi, köznyelvi formáknak, de értékelhetők sajátosan nyelvjárásiaknak is egyben. Ilyen például: *...az* [a gazfickó] *megérdemli, hogy hordóba fenekejék, és a* t e n g e r r e kűggyék (= a tengerbe dobják). ... *egy* m o t o r c s ó n a k r a **tétette** a *hordót, és a* t e n g e r r e **vetette** (KMHM 116–7). A *tengerre küld* kapcsolat irodalmi szintű forma, de nem 'tengerbe dob' jelentésben, amint hogy *a tengerre vetette* szerkezet jelentése is, 'a tengerbe vetette' ebben a példában. A *motorcsónakra tétette* szószerkezetet tekinthetjük normatív formának, ha egybevetjük például a *hajóra tétette, rakatatta* kapcsolattal, de a *motorcsónakba tétette a hordót* szerkezet nem elképzelhetetlen. – Ugyanide sorolhatnók funkció szerint egyértelműen a következő példát: *S mikor a medve* **visszatért** a l a k á s r a... (KMHM 157), azaz abba a lakásba, pontosabban arra az alkalmi szállásra, amelyből (= ahonnan) gazdája elküldte, ha az irodalmi nyelvben nem jelölne sajátos jelentéstartalmat a *-ra, -re,* illetőleg a *-ba, -be* raggal szerkesztett szintagma. Ott ugyanis a külső helyviszonyragos *lakásra* jelölhet alkalmi szállást az állandó lakás értelemben használt belső helyviszonyragos szerkezettel szemben. A magyarói nyelvjárásban azonban mind a meseszövegben, mind a társalgás folyamán lejegyzett szövegekben nemcsak 'alkalmi szállás' megnevezésekor, mint az idézett példában, hanem 'állandó lakhely' megjelölésekor is gyakran találkozunk *-ra, -re* ragos határozóval. Például: *Mikor az istállóból jött előre az ember, hogy* **bemenjen** a l a k á s á r a, *kitekint az utcára...*(KMHM 178). **Meghítta** *a vendégeket a* l a k á s á r a. *Addig járta ő is eszt az erdőt, amég* (isten) **rávezérelte** *a báttyaji* k u n y h ó j á r a. Valójában elvezérelte a 'kunyhóba' vagy a 'kunyhóhoz'. De az eredeti sem minősíthető helytelennek köznyelvi szempontból sem.

Ebbe a csoportba sorolhatjuk a külső és belső helyviszony tartalmat egyként hordozó ilyen *-ra, -re* morfémás szószerkezeteket: **Berohan** [a királyné] *a kör* k ö z e p i r e..., ráborul az urára *örömibe*. **Másszan fel** a *legmagasap fa* t e t e j i r e. Mindkét esetben a belső helyviszonyragos alakot kívánnók meg a köznyelvben. Az első példában maga a *be-* igekötő is erre utal, a második mondatban már a köznyelv erdélyi változatában sem szokatlan a külső helyviszonyrag jelenléte, a belső helyviszonyt jelölő *-ba, -be* tekinthető ilyen esetben választékos formának.

Hasonló a helyzet a *-re* meg a *-be* ragos alakok szerepcseréjében: *Egy vadász úriember Szászrégenből* **kijött** a h a t á r r a *vadászni. Meglátta a medvét s a szalagot, amit ő* **kötött** a n y a k á r a... *És abban a helyben a bíró a kötelet a* n y a k á r a **tette** (az elítéltnek) (KMHM 167) *...háram hónap múlva* **visszajöttek** *a falujak* h a t á r j á r a *és ott legeltettek, amég lehavazatt* (KMB).

Ezeknél egyértelműbb a szerepcsere itt: *akkor annit* (= onnan) **mennek** a t á n c r a, *a táncashászhaz. Ott* az e r d ő r e **érve** *az ember gyűtett egy nagy hát fát* (KMB).

Ugyanezt a viszonyjelölő eljárást látszanak igazolni az ilyen *-re* morfémás helyhatározók, mint *Manta,* **jűjünk** *az alispányi* i r a d á r a. *Hüvelyk Matyi* **kijutott** [a résen át] a k o n y h á r a (KMHM 173) *A nyúl* **béugratt** *a bakrak közé az* e r d ö r e. *S akkor a két*

ember **béugrik** a b ú z a t á b l á r a, *és keresik Matyit mindenfelé a világon* (KMHM 171). Nem ismeretlen ez a szerepváltás az irodalmi és köznyelvben sem, amint azt a mesemondó szövegében olvashatjuk: *János* z s e b r e **vágta** *a három egész krajcárt* (KMHM 163), de a felsorolt példákban mégsem minősíthetjük köz- és irodalmi nyelvinek a *-re* ragos határozót ezekben a mondatokban.

Ugyancsak sajátos használatúnak mondhatjuk a 'felé' értelmet hordozó helyhatározót: *...s annit* (= onnan) *egyetemlegesen* (= együttesen) **megindultak** [a legények] *a kösség eggyik* v í g i r e.

Hangsúlyozottan emeli ki ezt a szemléletet a következő összekapcsolt határozós példa: **Énekeltem** r ë j á a *magnetafanra; hét mesét* r ë j a **mantam.** Valójában *bele* mondja, nem reá, jóllehet a szalagra ráveszi a készülék a szöveget. Talán ez a szemlélet érvényesült a beszélő mondatalkotásban.

Csak hangalaki különbségként említjük meg itt *az iskolábra ~ iskalábra* szóalakot tartalmazó mondatot: *Hazunnat jár iskalábra. A gyermekek* **járnak** *iskalábra,* hiszen a rag világosan belső helyviszonyt jelöl.

Ez a ragpár átveheti az ugyancsak külső helyviszonyt, ezen belül mellettiséget kifejező *-hoz, -hez, -höz* funkcióját ugyanúgy, mint az irodalmi nyelvben: *A gyèrmek kapta magát, s* **lefutatt** a f o j ó r a. A magyarói nyelvjárásban azonban megterheltebb ebben a szerepben a *-re,* mert olyankor is helyébe lép a *-hoz*-nak, amikor az irodalmi nyelvben nem szokványos. Például: *Az œræg ember ety* k u n y h ó r a **vezette** *a gyèrmeket. Az isten egy* h á z i k ó r a **vezette** *őköt. Mikar az* a j t ó r a **ért,** *bekapaktatatt az ajtonn.*

Idézhetünk egy kétféleképpen értelmezhető példát a helybenlételt, illetőleg az irányulást jelölő funkciókra: *Mikor a gróf látta ezt* [ti. hogy az intézője lop], *akkor megfogta az intézőt, s a* l e g e l ő r e, *ahová a szarvasmarhák is jártak ki, egy fához* **odakötötte...** (KMHM 213). Ha úgy fogjuk fel, mint kihagyásos szerkezetű tagmondatot: *s kivitte a legelőre*, akkor az irodalmi nyelvi formával megegyező tartalmú a szerkezet; ha azonban úgy magyarázzuk: *s a legelőre... egy fához odakötötte,* akkor az irányjelölő ragos alak (*legelőre)* locativus viszonyt fejez ki. Az előzőkben bemutatott sajátosságok figyelembevételével ez a feltevés sem látszik valószínűtlennek. De bármelyik értelmezést fogadjuk is el, a *-re, -n,* illetőleg *-hoz* ragos határozó az általános és a sajátos viszonyát fejezi ki. A második határozós viszony beletartozik az első körébe.

A *-ra* meg a *-ról* szerepcseréje érvényesül ebben a szerkezetben: H é t m é r f ö l d r e (=mérföldről, mérföldnyire) **megérzi** *a dœgœt* [a keselyű], *s ērepül* (= odarepül). Az ilyen szerepcsere nem szokványos sem az irodalmi, sem a köznyelvben.

Az előzőkben már utaltam arra, hogy ugyanabban a mondatban lehet két helyhatározó. Ezek állhatnak egymással értelmezős viszonyban, azaz a sorrendben második határozó pontosabban megjelöli a helyet, vagy pedig sajátos helykörülményt jelez. Például: *A völeginy* **kiáll** *a szakat* (= megszokott) h è j r e *az asztal* v i g i h e z. *Veszi a leányka a fejszét, és kimegy* a f o j ó r a, a j é g r e (KMHM 114). Máskor meg ugyancsak értelmező tartalommal, de általános és sajátos viszony lehet, a két helyhatározó között, azaz az egyik helykörülmény része a másiknak, egyik a cselekvés helyét illetően benne foglaltatik a másikban: *...az első éjszaka* **felvitte** *a fiút a* h a r a n g o k h o z a t o r o n y b a (KMHM 96). *A rokonságat, az œrœgœkœt az asztalhaz* [ültetik], *a fikatalakat* a s í r a t ó b a t á n d z b a **viszik.** *Akkar annit* (= onnan) **mentek** a t á n c r a a t á n c a s h á s z h a z. A

két utolsó mondatban a *tándzba* meg a *táncra* lényegében szinonimikus képes helyviszonyt jelöl. Az első esetben a köznyelvben szokványos *-ba* ragos formát találunk.[61]

A *–ról, -ről* határozóragos példák között mindössze egy-két olyan példát jegyeztem le, amely eltér az irodalmi nyelvi használattól: *A régi intézőt* **elszabaditották** a f á r ó l (= eloldozták a fától)... (KMHM 214). *...s az asszony valamiért* **kifordult** a k o n y h á r ó l, *s akkor a két gyerek a kályhához lépett,...* (KMHM 143). A mai irodalmi köznyelvi szokás szerint *-ból* toldalékot várnánk, jóllehet Petőfinél szintén külső helyviszonyragot találunk a *Befordultam a konyhára* verssorban. És ennek pontos megfelelője a valamiből, valahonnan való kiirányulás jelölésére a *-ról* morfémás *konyháról.* Mégsem tekinthetjük ma irodalmi nyelvi normának ezt a raghasználatot. Emellett egyetlen olyan mondatot hallottam, amelyben „vitatható", hogy eltér-e az irodalmi nyelvi formától vagy sem: *Asz parancsalam, hagy eszt a kœvet* **vegyétek el innet** a j u k sz á j á r ó l (= szájától). Logikailag ez utóbbi példában a szemléletnek mind a *-ról,* mind a *-tól* ragos alak megfelel, és az irodalmi nyelvi normák szerint mindkettő helyes lehet. A mai gyakorlatban talán mégis a *-tól* ragos névszó az irodalmi szint. S hogy a *-ra, -re* morfémás szerkezetek között említett *tájékára* szóalakot nem tekinthetjük pusztán lapszusnak, arra példa a következő *-ról* határozóragos használat: *Fogta a leányka a lapátot, kilépett a házikóból, és* **takarította** *a havat a ház* t á j á k á r ó l (KMHM 111).

De idézhetünk más példát is az irodalmi nyelvivel azonos használatra: *Magos hegyről* **fojik** *a víz* (népdal). S**záj le** *a lú* h á t á r ó ! **Segitnek** *nekije leszállanni a* s z e k é r r ő. *Még* m e s s z í r ü l **kijáttya** *a bójtárnak.* Vagy ebben a népdalszövegben: *S* **szájan** *annak a szivére,* s k í r ő **szállatt** *az enyémre.* Ebben a példában a második mondat előtt álló *s* kötőszó a dallam ritmusa miatt hangzik csupán. Nyelvileg teljesen fölösleges, sőt értelmetlen.

Helységnevekben hasonló a helyzet: Sz i g e t r ő l **jöttünk** *hozzátak.*

Kettős határozóban a *honnan?* kérdésre felelő alak szintén megegyezik az irodalmi használattal: *Azak a két örek kódusak, amint* **járogattak** j o b r ó l b ā r a, *egy hejen elestelettek...* (KMB). *S element a fiú,* **bujdosik** f a l u r ó l v á r a s r a.

-t: A *-t* helyhatározóragos névszókkal jelölnek külső és belső helyviszonyt is a magyarói nyelvjárásban; ezzel egy időben helybenlételt, illetőleg irányulást szintén kifejezhetnek vele. Emellett alkalmas a mérték megjelölésére. Sőt, határozó értékű tárgyként sem ritka inessivusi meg superessivusi értelemben. Vegyük sorra az egyes funkciókat példákkal: *sak* h è j t - **hallattam** *eszt* [az éneket]. K a l a z s v á r t **lakik** *a fija.* De egyre gyakoribb már az *-n ~ -nn* ragos alak: *Kalazsváron(n)* **járt** *iskalába. ...ety* h è j e n **elesteléttek** [az öregek], *ajan hejt, ahun csak két ház vót, a mezönn.* B a l k é s z t **fakta** *a szekèrcét.* És itt a *-t* ragos névszó *-ben,* illetőleg *-vel* határozóraggal kifejezhető belső hely-, illetőleg inessivusi értékű éppen úgy lehet, mint eszközhatározó értékű. Az *At* **van** j a p k é s z t *a saragba* mondatbeli *jap készt* irányjelölő tartalmú 'jobb kézre, jobb kéz felől'. Ez utóbbi példában már a *-ra* ragos alak szerepével is azonosítható. Éppen a *-ra* külső helyviszonyt és valamerre irányulást kifejező funkcióval azonos szerepe látszik a locativusi mellett a leggyakoribbnak. Ezt igazolják az alábbi, alkalomszerűen egyben mértéket jelölő *-t* ragos szerkezetek: *Mikor elsült a puska,* **felugrott** *a vénasszony* t í z-h ú s z m é t e r m a g a s t *a fától* (KMHM 161). *...s attól a fától körülbelül egy* s z á z m é t e r t *egy hatalmas gödör* **volt** (KMHM 160). *...a tűztől* e g y p á r l é p é s t **leteszik** *a koporsót* (KMHM 101). *A kúttol* - e t y p á r l é p é s t **meglátta** *szerteszéjjel gurulva a sárkánynak a fejit* (KMB). Végül hadd említsük meg, hogy a *-t* ragos, határozó értékű tárgyas szerkezet szintén eléggé gyakori; nagyobb megterheltségű, mint az irodalmi használatban: T ö m l ö c ö t **kel** *újen.*

[61] Vö. Károly Sándor: NytudÉrt. 16. szám 19.

-tól, -től: A melletiség kifejezésére szolgál a *honnan?* kérdésre felelő, irodalmi nyelvivel azonos funkciójú *-tól, -től.* **Elhasztad** *a kosarat a* s z a m s z i t t ó? **Kérd el** - a n y á t t o l *a keszkennyöt* (= fejkendőt)! **Elhuszta** a *szekeret a* k è r t t ű (= kerítéstől).

E morféma váltakozhat mindkét nyelvváltozatban névutós szerkezettel ilyen kapcsolatban: **Kikölt** *a násznagy* az a s z t a l t ó l. **Nem akart** *elmenni semmiletteképpen a* h á z m e l l ő l. Személynevekhez kapcsolva szintén megegyezik a nyelvjárásbeli használat az irodalmi nyelvivel: J ó s k á t ó **jövök.** M i n y á t ó l **haszta** *a vejem.*

Ugyancsak azonos, külső és belső helyviszonyt jelölő szerepű az irodalmi nyelvben is az ilyen típusú, mondhatni kötött, vonzatszerű, tehát állandó határozós kapcsolatnak is felfogható szerkezetekben: **Eltüntek** *a gyèrmekek* a h á s z t o l. *Vigyázz, me* **ekergetlek** a h á s z t ó l! ...**hallattam,** ***hogy ippek*** k i t ü l, *asz nem tudam.*

A 'valamihez viszonyítva' tartalmat hordozza a *-tól* ragos névszó ebben a példában: ...**felugrott** *a vénasszony tíz-húsz méter magasat* a f á t ó l (KMHM 161).

Nem egyedi példa viszont a névutó nélkül szerkesztett helyhatározó ezekben a mondatokban: *A királykisasszonyt,* a h e g y t ö v é t ő l *csak magára* (= egyedül) **kellett** *engedni* [az úton] (KMHM 151). *A falu* v é g i t ő *gyalog* **mentünk.** A h e g y ā j á t u *csak lépést* **mentek** *a lovak is a szekérrē.*

Összekapcsolt határozóként áll ebben a mondatban a *-tól, -től* ragos névszó: *S* a t t ó l a f a l u t ó l *már sűrűbben* **értek** *községeket és városokat* (KMHM 118).

-ul,-ül: Hallható helyhatározói szerepben is: *A szeretője* **maradat** l e k h á t u l, akárcsak az irodalmi és köznyelvben.

-vá, -vé: **Bujdassatak** v i l á g á. (Itt a rövid *g* hang ejtése az általánosan jellemző rövid ejtéssel magyarázható.) *A kutya elkeseredett, s* **ement** v i l á g á.

2. Az egyes segédszók funkciójának a bemutatásában az elsődleges jelentés-használattól elindulva haladunk a másodlagos jelentés felé. Ezt a megoldást nem a történeti szempont érvényesítése indokolja, hanem főként az, hogy az esetleg túlnyomó többségében ugyanúgy, mint a ragos névszók esetében, az elsődleges (konkrét) jelentésviszonyban a legnagyobb e segédszók megterheltsége a nyelvjárásban.

Bemutatásukban – amint említettük – az ábécérendet követjük, mert így könnyebb a tájékozódás; másrészt meg a névutók nagyrészt külső helyviszonyt fejeznek ki, vagy annak valamelyik pontosabb árnyalatát jelölik (vö. MMNy. 296). Ezen belül pedig nagy részük a háromirányúságnak megfelelően alakult ki.

alá: A *Tedd* a h u n y a m a l á *a batat, haty támaszkaggyam rëjá* meg a ...**benyúlt** a k a b á t j a a l á (KMHM 147). mondatban konkrét helyviszonyt jelöl a névutós névszó az irodalmi, köznyelvi gyakorlathoz hasonlóan. De már a következő szerkezetben: ...**elhajtattak** (= elhajtottak) a z a l á a c í m a l á az összekapcsolt határozó az irodalmi nyelvi *-ra* ragos névszóval azonos körülményt fejez ki ugyancsak *hova?* kérdésre felelve. Talán párhuzamba állíthatjuk az *az alá a (ház)szám alá* irodalmi nyelvibeli szerkezettel a szemlélet alapján.

alatt: konkrét helyhatározói és egyben hátravetett határozó értékű jelzői viszonyra példa az alábbi: *At van a sándzba* a k a s t é j a l a t t, ti. 'a kastély alatt levő/alatti sáncban' tartalmat hordoz.

alól: Példáim között csak hely- és képes helyhatározós szintagmák vannak. Helyhatározós szerkezetek: *Még a párnát is* **kihuzná** a f e j e k (= fejük) a l o l. **Hazd ide** *a seprüt* a z e r e s z a l o l! **Nem láccak ki** a t a k a r o a l o l.

átal: Az *át* alakot csak igekötői szerepben találtam meg Magyarón. Az irodalmi, köznyelvi változatbeli névutószerű határozószói szerepet itt az *átol* alak vette át: *Ahagy* **mentek** a h e g y e n á t o l, *ēfáradatt erössen.* De ez egyben igekötői funkciójú is. Segédszóként viszonylag ritka. Helyette a *keresztül*-t használják mind hely-, mind időviszony kifejezésére.

átellenben: A nyelvjárásban *átolellenbe* hangalakú a névutó, és a helykörülményt fejezi ki. V ë l l e m á t o l e l l e m b e **akart** *házat ipittetni az apja.* Ritkán hallható.

belül: A *bèjül ~ bejül* alakváltozatban élő névutó szintén jelölhet helyviszonyt. A k e r t e m (=kerítésem) b e j ü l **én vagyak az úr.** *At* **van** *a kapa a* k a p u n b e j ü l.

elé: Viszonylag ritkább használatú, mint az irodalmi nyelviben. **Állizsd** *a seprüt* az à j t o e l é! *A lovat* a t e h e n y e k e l é **fakták bé**.; *... egyenest* a k i r á l y e l é... (KMB). Helyette jórészt az *elejibe* névutószerű határozószót vagy *-be,* illetőleg *-hoz* ragos határozót használnak: **Álliccsa** *a seprüt az* à j t o b a à j t o h a z!

elejébe: Ez az általánosnak mondható névutó az *elé*-vel szemben. *Mé nem* **kanyarattá** a k a p u e l e j i b e? A k o c s m a e l e j i b e **hajtatt.**

élén: Konkrét értelmű ez a névútószerű határozószó a következő szerkezetben: A k a s z a é l i n *vigik* **husztam** *a kezem.* Nem gyakori.

elől: Nagy megterheltségű segédszó mind konkrét, mind képes helyhatározószóként. Sőt, állandó határozó szerepben sem ritka. Konkrét helyviszonyt jelöl például ebben a mondatban: *Innet a* h á z e l ö l **vitte el** *a tënnap.* **Elpusztuj** a sz e m e m e l ö l!

előtt: Ugyancsak nagy a megterheltsége, és – két esetet nem tekintve – az irodalmi, köznyelvi használattal egyező szerepe van a nyelvjárásban: A k o c s m a e l ő t t *sakan* **ácsaraktak. ...jelentkezett** a k i r á l y e l ő t t (= királynál).

De sajátos funkciójú ebben a két példában: *...találkozott farkasokkal, őzikékkel, szarvasokkal, vadakkal, minden állat* **kitért** a l e á n y k a e l ö t t (KMHM 111). Itt 'elől' jelentésű, tehát valamerre irányulást fejez ki helybenlétel helyett. Valójában nem logikátlan a használata, hiszen mikor *előtte* voltak, akkor tértek ki az útjából. De talán a szemléletbeli magyarázat értelmében elsősorban saját talajon létrejött használatnak minősíthetjük, amelyet a kölcsönhatás eredményeként erősíthetett a román nyelvbeli szerkezet. Nem egészen világos a viszonyjelölés ebben a meseszövegben: *...meg fogja átkozni a királykisasszonyt… és szörnyen meghal. S avval eltűnt a tizenharmadik bűbájos asszony.* **Lett** *egyszerre nagy bánat, szomorúság* a k i r á l y n é és a k i r á l y e l ő t t (KMHM 118). Jelentése: 'egyszerre nagy bánat és szomorúság lett úrrá a királyon meg a királynén'. Az *előtt* névutós névszó ebben a jelentésben nem világos értelmű.

felé: Ez a névutó részben a helykörülmény kifejezésére használatos és gyakori a nyelvjárásban. Az irodalmi, köznyelvi formában azonos szerepű helyhatározó: *Mikar* **jöttem** h a z a f e l i, *magyaroji* f a l u f e l é *(népdal).* Kétszer is előfordul a következő mondatban. Egyszer sajátos jelentésben, egyszer meg sajátos kapcsolatban: *János* **megy be** a v á r o s f e l é, *a kecskeszakálú kereskedőember meg* e g y é b f e l é (KMHM 165). Itt a *bemegy* igekötős ige illativusi tartalmat jelöl, a *város felé* névutós szerkezet viszont valamerre irányulást. A mondat egészéből ugyanakkor a névutós formától kifejezett tartalom felel meg a valóságnak. Ezt bizonyítja az *egyéb felé*, azaz 'másfelé, más irányba' névutós kapcsolat. Ugyanezt a szembenállást mutatja a valamire és valamibe irányulás tekintetében, és a külső helyviszony-funkció mellett szól ez az alábbi példa: *Ő, Borsszem Jankó* **megindult** *egyedül egy* i r á n y f e l é (= egy irányba). Hogy azonban a *felé* névutó külső helyviszonyt jelölő funkciója az általános és a gyakori, azt igazolhatjuk számos más példával.

Íme: S e m m i f e l é (= semerre) **nem tekint,** *csak állandóan a kártyákat nézi* (KMHM 100). *Akka asztán* **elindult a** k a p u f e l é.

Összekapcsolt határozói formában sem ismeretlen a nyelvjárásban: *A felé az èrdö felé kœzeledett, ahun...* .

felett: Csak helyhatározói szerepben jegyeztem le. *Ippeg* a f e j ü n k f e l e t t **vót** *egy nagy felleg.* Ugyanakkor magyarázó, pontosabban kiegészítést tartalmazó mellérendelő szószerkezetet alkot ebben a mondatban a két névutós névszó: *...egyszer csak* az e r d ő f e l e t t, a f e j ü n k f e l e t t *a magas levegőben húzódik kilenc vadlúd* (KMHM 146). És itt felhívható a figyelem a *magas levegőben* kifejezésre. Lényegében a magasban vagy 'magasan a levegőben' értelmű a kapcsolat. Emellett sajátos a húzódik 'repül' jelentése. A *húz* cselekvő ige szokványos az irodalmi és köznyelvben is 'száll' jelentésben. (*Dél felé húznak a vadludak).* De a visszaható képzős származék ilyen jelentésárnyalatban ritka, ha egyáltalán hallható ebben a nyelvváltozatban.

felől: Névutóként megfigyelésem szerint helyviszonyon kívül semmilyen más körülményt nem fejezhet ki: *Nállunk* é s z a k f e l ö l **fú** a *szél.*

fölül: A nyelvjárásban *fejül*-nek hangzik: A z a m f e j ü l **van** *a Minyájëkë* [ti. a földjük].

hosszat: Kötött szókapcsolatként hallható, archaikus hangulatú névutószószerű elem: *Ugy manták, hogy* u c c a h o s s z a t *muzsikáltatatt magának.*

innen: Itt *innet* hangalakú: A n a g y u t a n i n n e t (=az országúton innen) *kezdödett a sár.* A t e m p l a m a n i n n e t **vot** *a házak* [= házuk).

iránt: Irányjelölő értékű névutó: *At van a fa a gerincen. Na,* a z i r á n t **vegye** *az uttyát.*

keresztül: Az irodalmi, köznyelvi jelentés mellett az 'át' funcióját is ez a névutószerű határozószó hordozza. A M a r a s a n k e r e s z t ü l **van** *hid. Az útja, ahogy vezette Jánost, egy* e r d ő n *haladott* k e r e s z t ü l (KMHM 163).

kezdve: Mint majd látni fogjuk, ez a névutószószerű határozószó elmaradhat a névszó mellől a hely- vagy időkörülmény jelölésekor. De egyébként az irodalmi, köznyelvi gyakorlat szerinti szerepben él a nyelvjárásban: I n n e t ő l k e z d v e *egisszen a falu vigijig* [mentek kántálni].

kívül: Három hangalak-változatban jegyeztem föl: *küjel ~ kűjel ~ küll.* Jelölhet locativusi tartalmat: A k è r t e n k ü j e l **nem láthatta.** A f a l u n k ü l l s u h u t s e **járt**. *Úgy váljatok el, hogy vagy* f a l u n k í v ü l, *vagy* v á r o s o n k í v ü l [legyetek] (KMHM 147). *A gyászmenet* **megindult** *a palotából ki* a v á r o s o n k í v ü l (KMHM 151). Ez utóbbi mondatban viszont az irányulást kifejező 'kívülre' határozószóval azonos jelentésű: 'ki a városon kívülre' indult a tömeg; nem helybenlétel értelmű.

körül: Hallható ritkán *kœrül* hangalakban. *At futkasnak a gyermekek* a z a n n y a k œ r ü l. *Mind at szaglászatt a* h á s z k œ r ü l.

közé (kœzé): A t œ r œ b u z a k ö z é **tettek** *fuszujkát? Istenem, hová jutottam! – gondolta magában. Talán* k é t m a l o m k ő k ö z é, *hogy megőröljenek.* (KMHM 173).

közel: Itt rendszerint *közél ~ kœzél*-nek ejtik: A f a l u h a s z k œ z é l **vot** *a föggyek.*

között, közt: A f ő d e k k œ s z t **vot** *jabb is rosszabb is.* Itt irodalmi, köznyelvi jelentésű. De *A leginyek sakat* **jártak** a f a l u k œ s z t mondatban sajátos a jelentéstartalma: 'a faluban, a falu utcáin'.

közül: Konkrét és képes értelemben egyaránt használt. Konkrét értelmű: **Nem láccodat ki** a b a k r a k k ö z ü l.

megett: Konkrét helykörülményt jelöl: A h á t a m m e g e t t **állatt** *mindég. At* **kapta meg** *ángygyom* a h á z m e g e t t. De gyakoribb e helyett a *ház hátánál* megjelölés a 'ház mögött' kifejezésre: *At* **van a** h á s z h á t á n á l.

mellé: Mind az irodalmi és köznyelvi szokványos jelentésfunkcióban, mind sajátos értelemben használatos. **Áj** *ada a* f ü t t ő m e l l é...! *Egy fényes vendéglőben megszállott a fiú, egy* a s z t a l m e l l é **ült,** *és vacsorát, italt rendelt magának* (KMHM 99). *A gazdaember reggel, mikor felkelt,* **kiment** a m a r h á i m e l l é *az istállóba* (KMHM 178). A két utóbbi példában a névutós szerkezet azonos jelentésű az irodalmi szintű *-hoz* ragos névszóval: *az asztalhoz ült, kiment a marháihoz.* A *mellé* névutós névszó inkább foglalkozásszerű viszonyra utaló forma a nyelvjárásban: **Fagadatt** *egy gyèrmeket* a t e h e n y e k m e l l é [ti. a tehenek őrzésére]. És ez az irodalmi nyelvivel azonos jelentéstartalmú.

mellett: At **várta** *a kamját* (= komáját) a k ú t m e l l e t t.

mellöl: Konkrét jelentésben gyakori: **E nem mozdult vóna** *a tándzba a* s z e r e t ő j e m e l l ö l: **Gyere** *elé a* h á z m e l l ö l, *te!* **Elkőtœzœtt a** t e m p l a m m e l l ö l. Összekapcsolt határozóként sem szokatlan. **Ehejeszték** *Antit annét* a s ó g o r a m e l l ö l.

mögé: Magyarón csak *megë ~ megé ~ megi* hangalakban él. A c s ű r m e g i **rakta** *a bugját a kerbe.* [Az ember] *vett egy rosz lovat, és oda* **vitte** a h á z m e g é... (KMB). *A mögé* névutós szerkezetet a *ház* szóval alkotott kifejezésekben rendszerint felváltja a *ház hátához* birtokos jelzővel szerkesztett alakulat: **Adabutt** [= bújt] *a gyermek* a h á s z h á t á h a z. **Vidd ada** a *lajtarját* a h á s z h á t á h a z!

nyomon: **Elindult** *az is* a l á b a n y a m á n *világá.* Valójában az irodalmi nyelvbeli *-ben* ragos forma helyén áll ez a névutószerű határozószó a nyelvjárásban. Gyakoribb itt is a *lába nyamába* viszonyragos szóalak. (L. *a hátánál* is.)

szembe(n): A *-be* meg a *-ben* ragos alak egyként *-be* hangalakú Magyarón: *Tœpszœ* **jöt** *vélle* s z e m b e *az uccán, s mindëk kœszœnt.* A m ë j ë n k ē s z e m b e **vot** *a házak* (= házuk).

szemközt: Gyakran áll a *szemben* értelmű névutós szerkezet helyett: Az i r a d á v ā s z e m k œ s z t *vot egy bót, ugy manta. Tœpsző* **jöt** v é l l e s z e m k ö s z t *részegen az uccán.*

túl: Rövid *u*-s változata is van a nyelvjárásban: A M a r a s a n t ú l **vot** *azaknak a birtakjak* (= birtokuk).

után: Konkrét és képes helyhatározói viszonyt jelöl *hová?* kérdésre felelve ugyanúgy, mint az irodalmi és köznyelvben: ...**jön** *egy hintó négy lóval, az ötödik* a k o c s i u t á n *kötve* (KMHM 107). *Mindék* **fut** *a gyèrmek* a s z e k é r u t á n n. Egészen sajátos ebben a kapcsolatban: **Nézzetek** a l á b a t a k u t á n, *hagy ne botorkázzatak!* Az *után* névutónak ebben az összefüggésében az *alá* felel meg az irodalmi, köznyelvi változatban. Viszont egészen sajátos, a *-hoz* ragos névszó jelentésével azonos szerepű ebben a szerkezetben: *...az ember, ...behunyta a szemit és úgy* **vágott** a v e r é b u t á n, *de megint csak a lónak a fejit találta* [el] (KMHM 90). *A vág* igének az irodalmi, köznyelvi változatban nincs *után* névutós „vonzata".

végig: Uty **hájtatta** *az œkrœkœt a* f a l u n v é g i g, *hagy mindenki utánna fordult. A nem* **ment vóna** az u c c á n v í g i g *œste egyedül, ajajāj! ...és* **kidobolták** a f a l u n v é g i g, *hogy mindenki mennyen most, most zsiré* (KMB). Valójában az eredeti szemléletet tükrözi

a névutós szerkezet, de az irodalmi és köznyelvben a *faluban* határozóragos névszós forma a szokványos.

3. Esetenként névutószerű kifejezésekkel jelölt helyhatározói viszonyra kevesebb példa van. Meglétük azt igazolja, hogy a nyelvjárásban az irodalmi, köznyelvi változatra jellemző fejlődési tendenciák érvényesülnek.

hátánál: A *mögött* névutós serkezettel azonos funkciójú alakulatot alkot: **Nisz** *csak* **meg** a h á s z h á t á n á l!

irányába, irányba: (A *-be* és a *-ben* egyként *-be*-ben realizálódik.) B e s z t e r c e i r á n y á b a **igyekesztünk,** *hagy... Annit* (= onnan) k e l e t i i r á n y b a **vezényelték** *az ezredet.* Összekapcsolt határozóként: *A támadás* a b b a a z i r á n y b a indult meg. A b b a a z i r á n y b a **kellett** *hagy legyen.*

környékén: **Nem vot** *nálla nagyobb úr* V á s á r h è j k ö r n y é k i n n. Még a f a l u k œ r n y é k i n *se* **marathatat meg** *atto***.**

közelébe(n): A *-be* tölti be a *-ben* funkcióját is: A l œ v ë s z á r a k k œ z e l i b e *se dukta az ārát eggyik se* [ti. a tisztek közül]. *Œrœkkétig a* s z e r e t ö j e k ö z e l i b e *akàrt lenni.*

mentén: A M a r a s m e n t i n *saksză* **van** *árviz.*

nyomába(n): (A *-ba* átveszi itt is a *-ban* szerepét.) Lehet konkrét és képes értelmű helyhatározós szerkezet tagja: **Lípj** a n a g y a k n y a m á b a, *me kœnnyebb* [a menés]. *A sündiszno mind* a n y ú l n y a m á b a **járt** *a borozdán.*

végénél: Az a fa a h á z v i g i n é *még az én gyèrmekkarambù valo.* A hátravetett határozó jelzői értékű: 'a ház végénél levő fa'.

vonalon: Konkrét értelemben régebbi kapcsolatban hallható. *A pájaőr mindég* **járt** a v a s u t i v o n a l a n. Összekapcsolt határozóként is megvan. *Huzatt egy vonalat a födenn, s azann a vonalann féllában* **ment** *végig.*

A helykörülményt gyakran határozószóval fejezik ki, akárcsak az irodalmi és köznyelvben. Határozószóként iktatjuk be a személyragos névutókat, a helyhatározói viszonyt önállóan jelölő ragos névmásokat is, hiszen mondatbeli szerepük szerint azonos értékűek a határozókkal. Külön-külön csoportba soroljuk ábácérendben az egyes alfajokat.

a) Határozószókkal jelölt helyviszonyok. – Közöttük a névmási határozószók az irodalmi használattal egybehangzóan alkalmasak mindhárom irány megjelölésére.

akárhol, akárhonnan, akármerre: Eléggé gyakoriak az *akár-* előtagú névmási határozók, különösen a *hol?* és *merre?* kérdésre felelő utótaggal: **Felkeresem** *a kedvesem* a k á r h o l *is van.* A k á r m ē r e **nízek,** *csak vizet látak. Nem bánnám én,* a k á r h u n n a n, *csak* **kerüjen elé.**

hol, honnan, hová: H o l akarnak *találkozni vélle?* H u n *vótál ijen sakájig?* H o v á **mész,** *te málészáju? Nem tudam,* h o v á **tuttam** *tenni.* H o n n e t **tudad,** *mikor jœnnek?* H u n n e t **jösz,** *Minya? Aszt kérdeszte az asszonytól, hogy: – Esztet, te asszony,* h o n n e n **kaptad?** (KMB). Ez utóbbi mondatban a határozószó értékű kérdőszó valójában képes értelmű és 'kitől' jelentésű.

itt, ide, innen: I t **hatta** *nállam a kaszát. A nagyapja* **kőtözött** i d e *Disznajoro. A szakácsné* **megvizasgál** i d e - o d a a *kamarában....* (KMHM 173). I n n ő t **kezdödett** *a birtaka.* I n n ő t **van** *az* (azaz 'idevaló a faluba').

merre, merről: M ē r e **vagy** *te, hagy a fene egyem meg?* Ez helybenlétel jelentésű: 'hol vagy': *Ara ment,* m è r ő l l e t (amerről, amelyik irányból) / <m e r ő l n e t> *a sírást* **hallatta.** M ē r e **mentek** a *màrhákkal?* Itt viszont valahová irányulás értelmű a határozószó.

mindenütt, mindenüvé, mindenünnen: M i n d e n ü t t *æsszekereste, ahun csak* **tutta.** *Az annya* m i n d e n ü v e **elment,** *hátha mekkapná.* **Jöttek** m i n d e n ü n n e t *a világan: Amerikábo, Tærœkországbo, Indijábo, s ki tuggya mék honnat. A* 'valahonnan irányulás' kifejezésére szokványosabb a *mindenfelőnnet* határozószó: *...s* m i n d e n - f e l ő n n e t **jöttek** *királyfiak... meg akarták látni Csipkerózsikát* (KMHM 120). *Menekültek azak* m i n d e n f e l ő l n e t *mind az ázatt egerek!*

ott, oda, onnan: A t **maratt** *a hijuba.* O d a / a d a **ment** *lakni Minyáékni, me nem tudat máshun mekhuzodni. Ép* a n n ó t / a n n o t *elik* **tuttam** *mekszkepálni* (= megszabadulni). A n n a t / o n n a t **haszták** *a fát tutajann.* A n n e d **gyurják** *ide az italt* [ti. városról]. *S* a n n i t *egyetemlegesen* (= együtt(esen) **megindultak** *a kösség eggyik vigire* (= vége felé) [ti. a legények].

sehol(se) ~ sehun(se), sehunnet(se), sehova ~ suhuvá(se): **Nem találta** *párját* s e h o l *a világan.* **Nem jött** *asz* s e h u n n e t, *csak a szamsziggyáto.*

valahol, valahova, valahonnan: Magyarón *valahun, valamerre, valahunnet* hangalakban, illetőleg alakváltozatban gyakoribb. *At messze,* v a l a h u n *a galicijai fronton* **vótunk** *eggyütt vélle utajára.* **Elment** v a l a m ē r e, *de minygyá kel jöjœn/jen.* Összekapcsolt határozóként: I n n e t v a l a h u n n e t *a havasokrol* **került** *a faluba.*

b) A nem névmási természetű valóságos határozószók ragtalan formában nagyrészt egyetlen irányt fejezhetnek ki. De van közöttük két, sőt három irányt jelölő is.

Egy irányt kifejezők:

alattabb: Az a hej [= földdarab] *alattab* **van,** azaz alacsonyabban, mélyebben fekszik. Csak középfokú alakban jegyeztem fel. Ez tehát a két említett határozóragos névszóval rokon értelmű határozószó, és csak az említett jelentésárnyalatokra szükítve használják.

belül: Csak a 'belülről' jelentésű *belölnet* formában jegyeztem le: *...és az a kőmíves csinált a toronyra egy vakablakat, amejik vakablak se külnet, se* b e l ö l n e t **nem láccatt** (KMB).

egyfelé se: A 'sehová'-nak megfelelő jelentésű határozószó. Ez a gyakoribb a *sehová*-val szemben az idősebb nemzedék szóhasználatában: **Nem menyek** én e t y f e l é s e, *hijába is mondad.* **Nem jött** az e t y f e l é s e *lëján korába se.*

elöl ~ előll: E l ő l **ment** *mindenütt az œrœgleginy.* Ragos alakjaival 'valahova, valahonnan' irányulást is kifejezhetnek. E l ö r ö n n ö t **nem láthattam** [ti. háttal állt] *Ő* [ti. a vöfély] e l ő l n e t *az egiszet ő is* **emanta.** E l ő r e **ment** *apám a marhákkal.*

fenn: F e n **van** *a fa tetejin* [a gyermek]. Ebben locativusi tartalmat jelöl. Viszont a következő, középfokú alakkal valahová, valameddig irányulást fejez ki. **Vit** f ē j e b b *a vígit, me leesik!* A *honnan?* kérdésre felelő szerkezet: F e n n e t (= fennről) *a havasakro* **vágattak** *fát.*

hátul: Az mindig att **maratt,** h á t u l... *Honnan?* kérdésre felelő ragos alakja: H á t u l n a t / h á t u r o **ütötte meg,** *s nem tudatt védekezni... és magát én megfogom, és addig* **üttetem** *az asszanyakkal hátulnet, amég maga is meghal* (KMB). Viszont a 'valahová irányulás'-t kifejező ragos alak a *hátra,* nem *hátulra.* **Ne maraggy** *œrœkké* h á t r a! Összekapcsolt határozó tagjaként: **Tedd** a d a h á t r a *a saragjába!*

innen: Magyarón *innet ~ innőt* hangalakú. *Mesze* **van** *még* i n n ő t *a malam.* I n ő t / i n n e t **nem láthattad,** *me* (= mert)...

innetfelől: Az irodalmi nyelvben 'erről, ezen az oldalon, az innenső oldalon', a köznyelvben ezek mellett az 'errőlfelől' felel meg neki jelentés szerint: A *mü fődünk az övékén* i n n e t f e l ő l **vót. Áj** i n n e t f e l ő l, *me nem láccodal!* [ti. a fényképen].

itthon/otthon: I t h a n **akarta tartani** *a fiját.* Viszonyragos alakjával 'valahonnan irányulás'-t jelölnek. I t h a n n ó t / h a z u r ó **jár** [a gyermek iskolába]. A t h a n n e t **menyen,** *hagy a merekjét* (= rudast) **erázza;** *menyen takarni* (= szénát gyűjteni). *Ety fél kupa bàrt vitt athannét.*

kívül: Itt *kűjel ~ küjel ~ küll* hangalakú: K ű j e l **állatt,** *tul a kerten* (= kerítésen). Ragos alakban *honnan?* kérdésre felelhet. K ü l n e t **hideg** [a levegő], *s a fagy nyomja a cserepet. ...és az a kőmíves csinált a toronyra egy vakablakat, amejik, vakablak se* k ü l n e t, *se belölnet nem láccat* (KMB). *A muzsikusak már* k ü n n e t *mekforditatták* [ti. a zenét] *tánc nótára.*

künn: K ü n n **maratt** *az udvarann, a ház előtt.* K ü n n a l e g e l ö n n **kapta meg** *a bàrnyut.*

szerteszéjjenünt: 'mindenfelől(ről)' értelmű határozószó. **Jöttek** *is* s z e r t e - s z é j e n ü n t *országokból királyfiak,* [hogy lássák Csipkerózsikát] (KMHM 187).

túl: ~ tul: T ú l **áj meg,** *ne innetfelől!* Gyakoribb a *tulfelől* alakváltozat: T u l f e l ő l **akart megállani,** *de...* T u l f e l ő l **jött** *az annyával.*

Két irányt kifejező határozószók.

felül: Nyelvjárási alakja a *fèjül ~ fējül.* F ē j ü l **tegyed,** *me ha nem, lēsik!* Helybenlételt és valahová irányulást fejezhet ki. A *fējülnet ~ fējönnet* viszont valahonnan irányulást jelöl: *Annét* f ē j ü n n e t **hoszták** *a sak fát.* Itt összekapcsolt határozó tagja. – Magyarón valójában csak egy irányt kifejező forma.

közel ~ közél: Hozzánk k œ z é l **van** *a kollektív* [ti. a termelőszövetkezet székháza]. Ugyanez az alak a 'közelre' jelentést is jelölheti ugyanúgy, mint az irodalmi nyelviben. **Ne meny** k ö z é l, *me megdöf!* Középfokú alakja szintén kifejezi a bennlételt és a valahová irányulást. *A gyèrmek* k œ z e l e b **vót** *a tüszhœz...* K œ z e l e p **húszta vona** *a szekeret, de nem tutta* (= nem bírt vele). – *Honnan?* kérdésre a *kœzélről ~ közèlrö* ragos alak felel: **Ne nézd** *ajan* k œ z è l r ö l [ti. az írást], *me kancsi leszē!*

messze: Ebben a hangalakban helybenlételt és valahová irányulást fejezhet ki: M e s s z e *fenn a havasakan* **vákták** *a fát.* M e s s z e **van** *még innöt a malam. Vidd ē jo* m e s s z e (= messzire), *hagy ne is lássa! ...és* [a pillangók] *csak azon vették észre magokat, hogy jó* m e s z s z e **voltak elmenve...** (KMB). Ez a használat az irodalmi nyelviben sem idegen (vö. MMNy. 181). Középfokú alakja ugyanilyen szerepű. *Az* m e s s z é b (= távolabb) **van**, *mind* (=mint) *a koperátiva* (= szövetkezet). – *Honnan?* kérdésre ragos alak felel: M e s s z ü l n e t **érzem** [az illatát]. *Az* m e s s z ü n e t **jœtt** *ide.* – Megjegyezzük, hogy a *távol* határozószó csak népdalszövegben hallható, vagy valamilyen népi rigmusban, a mindaennapi beszélt változatbvan nem használatos.

Három irányt kifejező határozószók:

egyébütt, egyebünnet, egyebüve: 'máshol, máshonnan, máshova': *Menj isten hírivel,* **próbálj** *szerencsét* e g y é b ü t t (KMHM 163). **Jönnek** e g y e b ü n n e t (= más faluból) *is.* E g y e b ü v e ~ e g y e b ü v é **tettem,** *de nem tudam, haty hova.*

c) Ragos névmással kifejezett helyhatározói szószerkezetek:

abba: Mind a helybenlétel, mind a valamibe irányulás tartalmat ez a hangalak hordozza. Emellett 'azzal' értelemben sem ritka. *Nem* a b b a [ti. a kosárban] **van:** *kitötöttem egy nagyabba.* **Ne tőzsd** a b b a [ti. a lábasba], me jukas!

addig: A d d i g **járta** *ő is ezt az èrdöt* [ti. ameddig a faluhoz tartozott].

azon: Leteritik a szalmát, s a z a n **tőtik** *az éccakájakat*/*éccakát*.

Nem lehet célunk minden egyes ragos névmásra példát idézni. Használatuk mindenben megegyezik az irodalmi nyelvi gyakorlattal.

erre, arra: Ē r e gyere, **ne menny** ā r a, ē r e **jabb** *az ut, mind* ā r a (népdal). Az összetett *ērefelë ārafelë* jellemzőbb, gyakoribb. *Asz tuttam, hagy* ē r e f e l ë **lakik,** de... Ā r a f e l ë *mijen üdő* **van?**

d) A személyes névmás határozóragos alakjával szintén gyakran jelölnek helyviszonyt. Mindhárom irányt jelölhetik ugyanúgy, mint az irodalmi és köznyelvben.

bele: a városon kívül van egy elvarázsolt erdő, ha esetleg oda b e l e **talált menni,** *onnét élve soha ki nem tud jönni* (KMHM 161). Valójában az *oda bele* összekapcsolt határozónak minősíthető. Az irodalmi nyelvben a *be-* igekötős forma szokványos helyette.

belőle: Szénát mentem, hogy adjak neki [ti. a tehénnek] *másodszor, és valami emberi hang* **kiszólt** b e l ő l e... (KMHM 173). *Na, most* **legyen** b e l ő l e d *egy templom...* (KMHM 94). Itt *belőlle ~ belölle* hangalakban használt.

benne: Na, most legyen belőled egy templom, én meg oltár **legyek** b e n n e (KMHM 94). B e n n e **van** *a kutya.*

hozzá: Az ember... fēszol hazza [ti. Hüvelyk Matyihoz]... (KMB). **Ementek** h o z z á t a k, *hogy beszéljenek apáddal.*

nála: Klemm (*i. m.* 162) írja, hogy „Ritkábban... mozgást jelentő igéhez járul, nyugvást jelentő határozó" és a *hozzánk* szóalakot említi példaként. Ennek a viszonynak a kifejezésére az idősebb nemzedék nagyrészt, de részben a fiatalabb korosztálybeliek is a *nálunk* személyragos alakot használják: *Kati te, gyere æste* n á l u n k, ... Összekapcsolt határozó tagjaként: *...āra mejenm amēre akar, akár felfelé, akár lefelé,* és *többet* i d e n á l u n k **vissza ne jön** (= jöjjön) (KMB). Egyébként ugyanazt a szerepet tölti be a falu nyelvjárásában, mint amelyet az irodalmi nyelvből ismerünk: N á l u n k **hatta** *tënnap* [ti. a pénzt]. N á l u n k **nem vót** *aféle rígente* [ti. olyan szokás]: N á l a k / - n á l o j a k **szeretet vóna** *maradni.*

Az irodalmi nyelvbeli *mifelénk* helyett itt a *nálunkfelé* járja. *Nem tudam, ārafele mijen a búza,* i t n á l u n k f e l é *elék szépen* **indult.** Ez utóbbi példában összekapcsolt határozó tagja a kiemelt mondatrész.

rajta: Általánosságban az irodalmi nyelvbeli funkcióban használatos Magyarón. De sajátos szemlélet tükrözője is lehet, mint ebben a példában: *Most legyen belőled egy tó, én meg kácsa* (!hiperurbanizmus) **leszek** r a j t a (KMHM 94). Valójában a 'benne' értelmet hordozza, de egyben a vízben lételt jelzi, tehát rajta úszik.

róla: Sajátos használattal nem találkoztam. *Kifogta a fuvaros a szekeréből* [ti. a lovat], *és* **leveszi** *a hámot* r ó l a (KMHM 89). Ejtése *rólla ~ rolla* a nyelvjárásban.

Ebben a kategóriában szintén hallható az irodalmi nyelvben meglévő alakok ugyanabban a szerepben. Fölösleges hát mindannyijuk felsorolása.

e) Végül a személyragos névutók között találunk néhány sajátos hangalakú, illetőleg szerepű formát.

Valójában ugyanarról a névutóról, illetőleg személyragos alakról van szó, de alak szerint elkülönül tőle. Ezért választjuk külön.

elejébe: Az irodalmi nyelvi *eléje* megfelelője a nyelvjárásban: **Menny** e l e j i b e, *s nyis ki a kaput* [a csordából hazajövő állatoknak]. **Nem álhat** *senki* e l e j e g b e.

elő 'elé': Csak személyragos alakban jegyeztem le, és találtam meg a szövegekben. *Kati, te, ne* **áj** e l ö m b e! azaz 'ne állj elém'. *Ezek mind* e l ö m b e **állattak,** *s nem látak semmit / semmit se. Ne engedd, hagy* e l ö d b e **ájan! Gyèrtek** e l ő n g b e, *ha ēsötétedünk!*

A helyviszonyon kívül kifejezhet időhatározói tartalmat (l. ott).

előtte: Kettős szerepe van ugyanúgy, mint az irodalmi nyelvben: körülmény- és helyviszonyt jelölhet egyidőben: E l ő t t e m **szégyelte** *magát.* E l ő t t e k **nem manthattam meg.**

*utána: M*agyarón *utánna.* Főként szókapcsolatban hallható sajátos jelentésben: U t á n n a **ment** (= férjhezment hozzá), *pedig szeginy leginy vot.* Egyébként az irodalmi nyelvben ismert szerepet tölti be: **Nizz** u t á n n a, nehagy baja legyen!: **Mennyen** u t á n n a, *s hozza haza!*

4. A *képes helyhatározó* viszonyt részben az irodalmi nyelvben szokásos módon, részben attól eltérő morfémákkal fejezik ki a nyelvjárásban. Minthogy a helyhatározói viszony jelölésére alkalmazott ragok használatát eléggé kimerítően ismertettem, ezúttal nem törekszem ilyen részletezésre. Csak a főbb típusokat mutatom be, különös tekintettel a nyelvjárásban sajátos formában jelentkező szerkezetekre.

-ba, -be: A belső helyviszonyt kifejező *-be* ragos határozó ebben a kategóriában szintén betölti mind az illativusi, mind az inessivusi funkcióit. Illativusi viszonyra példák: **Járnak** a s z é n á b a, azaz szénával dolgozni, szénát gyűjteni. *Ez már szeget ütött a* király f e j i b e *(*KMHM 126). S akko **èlmentek** a t ö r v é n y b e (KMB), azaz 'törvényre mentek'.

Inessivusi tartalmat kifejező mondatok: *Még* á l m a m b a **se jutatt** *eszembe eféle.* [Az a legény] *az egész háram évjit* (= mind a három évi katonai szolgálatát) a h á b o r u b a **tőtette el** (KMB). *Te, pajtás, én a* m e s é b e *hallattam a csárdárol.* **Elmanygya,** *hagy mér*(= miért) *és mijen* j á r á z s b a **vannak.** *Minden* s e r e g b e *nyóc leginnek* **vót** *jogja a muzsikással almaœntœzni.*

Szerepelhet kettős határozó tagjaként képes értelemben a *-ba* ragos névszó, mint ebben a köszöntőből vett példában: *...léptesse át az óesztendöböl az újba* [az isten a családtagokat]. Külsö és belső helyviszonyértékű a *-ba* ragos forma itt: *A közelebbi rakanakat* **mekhitták a** k é s z f a g ó b a. A mai irodalmi nyelvi gyakorlat szerint az összefüggésben *kézfogóra* alakot várnánk, bár az inessivusi viszony sem helytelen logikailag.

-ból, -ből: Sajátos szerkezetek hallhatók egyrészt a kölcsönösséget kifejező visszaható képzős alaptagú ige mellett: ...a k a t a n a s á g b o l *még* **levelezödnek** [a szerelmesek], vagyis a legény még levelezik a leánnyal katonáéktól. **Lebeszélgettem** a z é l e t r a j z o m b ó l, azaz 'elbeszéltem néhány részletet az életemből'. A *lebeszél* itt tulajdonképpen 'rábeszél', pontosabban 'belebeszél' értelmű, arra vonatkozik, hogy 'belemondta' a mikrofonba, hogy fölvegyék magnószalagra.

-hoz, -hez, -höz: A raghasználat tekintetében a *-hoz* morféma sem tér el jelentősen az irodalmi és köznyelvitől: *Kiszámitatta, haty huwa* **menyen,** *mejik* l á n y h a z. **Onnet ementek** a z a n y a k ö n y v e z e t ö h e z. Néha azonban találkozunk olyan sajátos alkalmazásával, amely vagy román nyelvi hatásra utal, vagy más indíttatású, de mindenképpen szokatlan

használatra vall: *S mikar* **odaérkeztek,** a t ö r v é n y h e z, *elévették a tárgyaló bírók...* (KMB). Érdekes, hogy két, egymást követő mondatban egymással ellentétes funkciójú – belső, illetőleg külső – helyviszonyraggal jelöl azonos összefüggést. Az előbbi mondat előtt a következő szerkezet áll: *S akkó* **elmentek** a t ö r v i n y b e. A *-be* meg a *-hoz* ragos alak ilyen szinonimikus használata a nyelvi formák funkcióazonosságára utal. A *-hoz* konkrét helyviszonyt jelölő példák között már említettünk hasonló párhuzamokat.

Szinonimikus formaként értékelhetjük egyes példáink alapján a *-hoz* és *-nek* morfémás határozókat, jóllehet általánosságban különbséget tesznek a két viszonyragos alak jelentéstartalma között. Íme: *Na, édes leányom, ezt a mozsarat* **elviszem** a k i r á l y n a k, a k i r á l y h o z, *odaajándékozom, hátha kapunk valamit érette... Édesapám, jobb lesz, ha kigyelmed hallgat a mozsárral, és nem* **viszi el a** k i r á l y h o z, *mert ha* a k i r á l y h o z **viszi** *a mozsarat, meglátja, hogy még baja lesz belőle* (KMHM 181). Ha nem volna szó szerint kimondva, hogy *odaajándékozom,* a *-nek* ragos alak helyesbítéseként kellene felfognunk a rá következő és később is megismételt *-hoz* viszonyragos határozót. Így azonban nem lehet kétséges a szinonimikus voltuk. Viszont az utóbbi, a *-hoz* toldalék többszöri előfordulása a rag nagyobb fokú megterheltségét jelzi ebben a szerepben.

-n: Külviszony jelölésére mind a szorosabb, mind a lazább változatban találunk az irodalmi gyakorlattal megegyező, illetőleg eltérő példát: S z i v e n **tanálta,** *amit mondatt.* Összekapcsolt határozóval találkozunk az ilyen szerkezetekben: *Mindenkit, aki* b e n **vót** a t á n c a n, *mekkínáltak* [étellel, itallal]. Valójában belső helyviszonyra utal: *'*részt vesz a tánc'-ban: ezt a tartalmat sugallja maga a *benn* inessivus jelentésű határozószó, a szemlélet azonban – úgy látszik– locativusnak felel meg, illetőleg gondolhatunk forma szerint román nyelvi hatásra: *e la joc*. A románban azonban ugyanez a kifejezése a belviszonynak is: 'a táncban van'. Mégis úgy vélem, hogy az *-n* viszonyragos alak ilyen értelmű használata beleillik a nyelvjárás belső fejlődésében tapasztalható jelenségcsoportba: a külviszonyrag nagyobb mérvű használatába.

-ra, -re: Irányulás fejeződik ki képes helyhatározói értelemben *-ra* morfémájú alakban. Az első példában gondolhattunk arra, hogy *-hoz* ragos névszó helyett áll: *Paciltak ajant is* (= megjárták, megtörtént az is), *hagy* [a róka] **bement** a t y ú k a k r a. Vagy lehet a jelentése: bement a ketrecbe, és rátámadt a tyúkokra. És ha így értelmezzük, *be-* igekötős ige mellett külső helyviszonyragos névszó áll tömör, logikailag kihagyásos szerkezetben. Így jöhetett létre a képes értelmű helyhatározós alakulat. Nem kihagyásos semmilyen vonatkozásban, de egyébként azonos jellegű határozós szerkezet van ebben a mondatban: *És egy alkalommal történt, hogy vidékről* **jöttek be** *emberek fával* a v á s á r r a *eladni* (KMHM 83). Igekötő nélküli változat: *Azelőtt az ember a* v á s á r r a **ment,** *és vett a leánykájának gyönyörű szép ruhát...* (KMHM 110). *A lëjánka, mikar már tizenháram, tizennégy éves,* **kezdenek** *járni* a t á n c r a. Az irodalmi és köznyelvben ilyen esetben jobbára *-be* ragos névszót találunk, bár a *-ra* morfémájú alak sem ritka. (*Vásárra jár.*) Mégis érezhető különbség van irodalmi szinten a két szerkesztésmód jelentése között. A nyelvjárásban viszont ilyen kettősségre nem figyeltünk fel.

-tól, -től: E ragos képeshelyhatározók egyben állandó határozóknak minősíthetők: *De az asszony* **meg se várta** *a feleletet* az u r á t ó l, *már el is eresztette az ajtót* (KMHM 204). *Az ember* **nem állat** *fére* a s z a v á t o l, azaz 'nem állt el a szavától, megtartotta a szaváť. *Kœménymaglevest főzett reggelire az asszony, me egyéb* **nem telt** *az ő szegëny* h á z á t o l. *Áso-kapa* **vállasszan el** *tükteket* e g y m á s t o l [köszöntőből]. Összekapcsolt határozó tagja is lehet: ... **áltam fel** *ety kicsit* e t t ő l a *naty* s t r a p á t o l. Valójában mindegyik példa megfelel a raghasználat szempontjából az irodalmi, köznyelvi normáknak, de az első két szerkezet sajátos a megformálás módja miatt. Az első mondatban a hely- és állandó határozós szerkezet tulajdonképpen birtokviszonynak felel meg: 'meg se várta az ura válaszát', a

másodikban pedig az irodalmi és köznyelvi állandó szókapcsolat helyett (nem áll el a szavától, megtartja a szavát) sajátos nyelvi formát használ. A többiek megegyeznek a mai irodalmi normával.

II. Névutós szerkezetek

alatt: Kihagyásos szerkezetként is felfogható a képes helyhatározós szószerkezet ebben a szövegben: *Kegyelmezz az életemnek, ne ölj meg, mert minden kincset megmutatok, ami* a szellemek alatt **van** (KMHM 103), hiszen 'a szellemek hatalma alatt / hatalmában' értelmű a névutós határozó.

alól: Gyakori ebben a funkcióban *...hogy* **szabaduljon fel** *az ősi palota* az átok *és a* varázs *alól* (KMHM 101). És – amint ez meg a következő példa is bizonyítja – ezzel a névutóval szintén szerkesztenek kihagyásos szószerkezetet az *alatt* névutós szintagmához hasonlóan: *...annak igérte fele kirájságát, ...aki az ősi palotáját* az átok alol *s* a szellemek alol **megvátya / megváltya.**

élén: Alig hallható képes helyhatározói szerepben: A szœvetkezet élin *akka ügyes ember* **állatt!**

elől: Nagy megterheltsége képes értelmű kapcsolatokban: **Menekült** a tanulás elöl, *mind az œrdœg a tœmjéntöl.* **Efutatt a** verés elöl.

felé: Ez a névutó ritkán jelöl képes értelmű külső helyviszonyt: *...kéréssel* **fordult** az édesanyja felé (KMHM 154). Magyarón is az irodalmi nyelvben honos *-hoz* ragos forma az általános ebben a kapcsolatban: *A fiju kéréssel a* szüleihez. Még gyakoribb az igés szerkesztés: *...kérte a szüleit.*

közé: Képes értelmű használata ritkább, mint a konkrét helyviszonyt jelölő szerepe. *Az* unakája a jo tanulok kœzé **tartozik.**

közte: Szintén képes helyhatározói szerepű. Jórészt egyezik a köznyelvi használattal. Például: Kösztem s köszte *csak háram hónap* **van** [ti. korban]. De sajátosnak mondható az ilyen szerkezetben: **Mekkötöttö** kœsztek a *mátkaságat* [ti. a násznagy azzal, hogy a gyűrűt a menyasszonynak és a vőlegénynek az ujjára húzta].

közül: **Választ ki** *a jovát* a rasz közül!

mellől: Nem ritka képes jelentésben sem. *Mék tizenhat esztendős se vot, mika* **ekerült** a szülöji (!) mellöl. Sőt az ilyen kapcsolatban állandó határozói szerepre is gondolhatunk.

szemben: A biza **vétte** véle szembe a *jogját.* **Megcsinálta** *az még az apjával* szemben *is*, *hagy at hatta*. És ez utóbbi mondatban komplex képes-, hely- és tekintethatározói szerepe egyaránt nyilvánvaló.

után: Jóllehet több más nyelvjárásban hallható a *férjhez megy valaki után* kifejezés, mégis valószínű, hogy a magyarói tájnyelvben román hatás érvényesült a csaknem egyeduralkodó használatában a *-hoz* határozóragos névszóval szemben. *A lëjányo* **férhez ment** *Disznajoba* egy leginy után. – Sőt *utána megy* formában is hallható ugyanebben a jelentésben. Az után **ment** *a lëjánya, amejik...* azaz 'ahhoz [a legényhez] ment férjhez, aki...'. A román megfelelője, mintája: *S-a măritat după*, illetőleg *s-a dus după*.

Alkalomszerűen névutószerűen alkalmazott ragos névszóval jóval kevesebb esetben fejeznek ki képes helyhatározói viszonyt.

vonalon: Újabb keletű, csupán mozgalmi nyelvi szerkezetben használt: P á r t v o n a l a n **dogazatt** *itt is.* A román nyelvi *pe linie de partid* pontos megfelelője, de nem bizonyos, hogy átvétel, hiszen a közmagyar használata is általános.

III. Időhatározós szószerkezetek

a) Az időviszony kifejezésében aránylag kevesebb az eltérés az irodalmi és köznyelvi meg a magyarói nyelvjárásbeli használat között. Időbeli körülményt a nyelvjárásban is kifejezhetnek ragtalan, határozóragos névutós névszóval, határozószóval, sőt határozói igenévvel is. A kifejezési eszközök megterheltsége természetesen különböző, de e tekintetben sincs lényeges eltérés a két nyelvváltozatban.

1. A Ø morfémás kifejezést napok, napszakok megjelölésekor alkalmazzák: V o s á r n a p **nem szaktak** *a mezönn dógazni, csak nagy dalagüdöbe. Innepnap a gyèrmekek is felőtœznek szipen.* R e g g ē **vitte el** *a várazsba a tejet.* Megesik, hogy egymás mellett használ a beszélő ragtalan és ragos alakot az időviszony kifejezésére: *...akko ojan divat vót, hogy csak* d é l r e **ettek,** r e g g ē r e s e s t e (!) **nem ettek** *az emberek* (KMB). A z n a p v i r a d o r a, a z a n n az *éje* **fekántájják** (= felköszöntik énekkel). Összekapcsolt határozóként: M a é c c a k a **jœt** *haza.*

2. *-kor:* A mai köznyelvi használathoz viszonyítva eléggé gyakori a *-kor* különböző hangalakban az időbeliség kifejezésére: L a k a d a l m a z á s k a r, k é s z f a g á s k a r **szakták** [megvendégelni]: **Vot** v a l a m i k a (= egykor régen) *móriska* (= kis malom). S a r a z á s k a **levetkesztetik** *anyaszült mesztelenre.*

-ba, -be: Igen megterhelt a *-be* viszonyrag az időviszony közlésére időt vagy időpontot jelölő névszók mellett az irodalmi és köznyelvi *-ban megfelelőjeként:* **Nem ölel mek** *t œ p* h à j n a l b a (népdal). D é l b e **megfargattya** *s estefelé megnizi* [a száradó szénát]. H u s í d b a (= húsvétban, húsvétkor) **lessz a** *lakadalam. Huszaneggy esztendös* k a r a m b a (= koromban) [történt]. É f i l t á j b a **manta,** *mi ja baja.* K a r á c s a m b a **járnak** kántálni (= énekkel köszönteni). *A régi* i d ő b e *rikótazva* **mentek** [lakodalomba]. *A vicégazda fogaggya másik* v e r z s b e (= más alkalommal). *Akkor megállt a fijatalasszony is és összenéztek ketten* [a férjével], és s z é g y e l l e t e k b e *mind a kettöjeknek a szeme* **megtőt** *könnyel* (KMB). – A példa kétféleképpen is értelmezhető. Fölfoghajuk okviszonyt jelölőnek, ha úgy értelmezzük, hogy 'mivel megszégyellték magukat'; de gondolhatunk egyszerűen időbeliségre is, ha úgy fogjuk fel, hogy 'miután, amikor megszégyellték magukat'.

E morféma gyakoriságát – egyebek mellett – az is igazolja, hogy váltakozva használják a *-kor* raggal: K a r á c s a m b a / k a r á c s a n k o **szaktuk** [csinálni]. A j a n ë f ë l i k a é f i l t á j b a **hazamentek.** K a r á c s a m b a **hazajœtt** *a katanaságbo;* K a r á c s o n k a **várták** *haza a szülöji.*

Összekapcsolt határozóként szintén eleven a *-be:* **Tettek** (= ültettek) *immá mast* e b b e az e s z t e n d ő b e [szőlőt]. Különösen az *abba* / *abb a hèjbe ~ ebbe* / *ebb a hèjbe* kifejezés gyakori: *...úty szájba ütette az urát a fèjsze fakával, hagy* a b b a h è j b e **szörnyethalt.** *A vém boszorkányt* a b b a a h è j b e **kivégezték**: E b b a h è j b e **üssen meg** *ingemet a gutta, ha nem ugy vot! A grof* a b b a a h e l y b e *egy násik intézőt* **fogadott fel** *helyibe* (KMHM 213).

Hely- és időviszony együttes jelölésre ugyancsak alkalmas: ... e b b a h è j b e **megsapkázlak,** *te kœjœk!* (L. a helyviszonyt kifejező viszonyragnál is.)

Ritkábban ugyan, de időbeliségek jelölésére is alkalmas a *-be* az *-n helyett. Összè és* t é l b e, *amiko hideg volt...* (KMB). Kettőshatározóként áll ebben a mondatban: T é l b e – ny á r b a **jártak** *att vadászni a havasakra.*

-ig: A valameddig terjedő időtartamot az irodalmi nyelvi gyakorlathoz hasonlóan *-ig* ragos névszóval fejezi ki: **Járnak** *a fonóba* h u s h a g y o k e d d i g. **Nem beszilgettem** *ém vélle* s a k á j i g. *...hogy megint vize* **legyen** *egy* é v i g *a városnak* (KMHM 151).

Az időpontot kifejező névszó többes számú alakjával ismétlődést és huzamos-tartós cselekvést, történést jelölnek. É f é l é k i g **vert** *az eső.* E s z t e n d ö k i g **járt** *utánna.*

Kettős határozó második tagjaként a végpontot jelöli: Ö s t é t ü l r e g g e l i g **jártak** *kántálni.* É f é l t ü l *egisz* h a r a n g a z á s i g *jogos* [a mulatás]. *Minden újév másodnapjátul* **járnak** *a fonóba egisszen* h u s a g y ó k e d d i g (!).

Talán értelmezős szerkezet sajátos formájának foghatjuk fel az *estig ...addig* időviszonyt kifejező ragos alakokat az ilyen típusú mondatban: *Mikor hazaérkeztek, hát ügyesen* **megvendégelte** *a király* e s t e f e l é i g [a fonó leányt], s e s t i g *amég ők folytatták a vendégeskedést,* a d d i g *egy szobát* **megtőttetett** [a király] *szalmával* (KMB). Ugyanis az említett két határozóragos forma tartalmilag így kapcsolható össze: *...s estig* (azaz) *addig, amég vendégeskedtek.* De magyarázható ugyanakkor stilisztikai eljárásként az eredeti szórenddel. Vagy gondolhatnánk arra, hogy a közbeékelt értelmező értékű időhatározói mellékmondat miatt ismétli meg utalásszerűen, nyomatékosító céllal az *addig* ragos névmással az *estig*, határidőt jelölő határozóban közölt tartalmát, hogy a hallgató számára megkönnyítse a logikai összefüggés követését. Mindenképpen hatáskeltő szerkesztési eljárás, tehát stilisztikai szempontból fontos, nem annyira pusztán szerkezeti tekintetben.

-lag, -leg: Ritka időviszony jelölése: M e n ö l e g a z u t a n, **találkazatt** *ety szekeres emberrel. Haza kel hogy mennyen. Ot* m e n ő l e g, *azon gondolkazatt, hogy...* (KMB). Gondolhatunk ez esetben román nyelvi hatásra. Ott ugyanis a *mergând* gerundiumos szerkezetek igen gyakoriak. (*Mergând pe strada, m-am întâlnit cu...)*

-n: Az *-n* viszonylag kisebb megterheltségű idő jelölésére: *Karácson* é c c a k á j á n, **kesztük meg** *énekelni* [az egyházi énekeket]: *Husit* h e t f ü j i n (= húsvét hétfőjén) **mennek** *œntœzni a leginyek.* Jóllehet az *-n* váltakozik az alapszótól meghatározottan a *-kor* meg a *-be* morfémával, akárcsak az irodalmi és köznyelvben, mégsem minősíthető gyakoriság tekintetében velük egyenlő értékűnek. H u s h a g y o k e d d e n, *pánkot sütünk.* N a t y p i n t e k e n *sakan* **bűtölnek.** *Kisőre* **tuttam meg.** / *Későn* **tutta meg** *a bajt.* Ez utóbbi változat ritkább, akárcsak a *-kor* ragos forma. (L. a *-kor*-nál is.)

-nál, -nél: Az utóbbi évtizedekben egyre gyakoribb a köz-, sőt az irodalmi nyelvben a *mikor?* kérdésre felelő időviszony jelölésére *-kor* ragos névszó helyén a *-nál,* jóllehet a nyelvművelő irodalom helytelennek tartja. Ugyanez a jelenség figyelhető meg, egyelőre, gyengébb fokon, a magyarói nyelvjárásban, talán román nyelvi hatásra vagy arra is: *Ekkor jutott eszibe..., hogy mit* **igért** *ő a harmadik szoba szalma* f e l f o n á s á n á l a *kicsi törpe emberkének* (KMHM 129).

Ugyanezt a mondatot ismétli meg egyik-másik adatközlöm: *Csak akka jutatt eszibe nekije, hogy mit* **igirt** *ő a harmadik szoba* (= szobányi szalma) f e l f a n á s á n á l *a kicsi tœrpe emberkënek. A tavaji* s a r a z á s n á **törtint** *a dalag.* És ez utóbbi példamondatban a *-nál* ragos névszó az *alkalmával* névutószerű ragos alakkal egyértékű árnyalatot jelöl: 'sorozás alkalmával' történt.

-nként: Megosztó-ismétlődő jelentéstartalmat hordoz az *-nkét* ragos névszó mint időhatározó. Szerepe megegyezik a köz- és irodalmi nyelvi használattal. *napanként* **jœttek**

hozzám. E s z t e n d ö n k é n t **megismetlödett...** Egyébként nagyrészt körülíró módon fejezi ki ezt a tartalmat: *Minden nap... Minden* / *mindeggyik esztendőben... Eggyik nap is, másik nap is... Ma is, hónap is...*

-ra, -re: Megterheltség szempontjából jórészt versenyez a *-re* a *-kor* meg a *-be* raggal az időviszony kifejezésében. Ez a viszony különböző jelentésárnyalatú lehet. Ilyenek a *mikor?* kérdésre felelő, időpontot jelölő *-re* ragos határozók. K í s ő r e, **tuttam meg** *én is. Aznap* v i r a d o r a **fekatájják** [ti. amikor nevenapja van]. Az egymás utáni sorrend időbeli megjelölésére szintén használják: L e g u t a j á r a **megkérdi [**a násznagy] *a lëjánt, haty szereti* (= szereti-e) *a legint.* Ugyancsak *mikor?* kérdésre felel, de azt jelöli meg, hogy mennyi idő múlva, mennyi idő elteltével megy végbe a cselekvés, történés: *Kapatt eggy ajan* [ti. nagyon súlyos] *haslœvést, s* h á r a m n a p r a r á *ētemették.* Ebben az alfajba illeszthető a K e v é s m e n t é s r e **összetanálkazatt** *a tesvirejivel* mondat időhatározója is, de a fentin kívül *után* névutós szerkezetnek szintén értelmezhetjük. Ugyanilyen értelmű: *...ha neked fúvó erőd van, gyere velünk, hogy hódiccsunk valahol világot... nem fogod megbánni. És egy ennyi* b e s z é d r e a *szuflás* (= a hideget fúvó) *is* **ment** *velek* (KMB).

Összekapcsolt határozó tagjaként szintén hallható locativusi értelemben: *Na, és ëre a szóra* (= ekkor) *a medve beszökött az út közepibe a huszárló elejibe...* (KMB).

Mikorra? kérdésre felelnek a meghatározott időpontra vagy időszakra utaló *-re* ragos határozók: *És addig járt a fiú, koborolt erre-arra, hogy esztendő* v é g i r e *mégis* **visszahúzta** *a szíve ebben a királyi városba* (KMHM 115). ...ö r e g s é g i r e *ő is éppen ilyen éktelen csúf vénasszony lesz, mint ezek* (KMHM 135). D è l u t á n r a (= délutáni istentiszteletre) **harangaznak.**

Időtartamot fejez ki a *mennyi időre?, mennyi ideig?* kérdésre felelő időhatározó. **Megmaradt** [szolgálatban] *a második* e s z t e n d ő r e *is* (KMHM 163). Csak a *mennyi időre?* kérdés tehető föl az ilyen szerkezet kapcsán: K é t n a p r á **tettük** [eledelt a tutajosoknak]. Időtartamot és egyben hangsúlyozottan a végpontra utaló tartalmat szintén hordozhat a **-***ra* ragos névszó. *Ezt a szalmát ha* r e g g e l r e (*aranyfonalé!*) **meg nem fonod,** *karóba húzatam a fejedet* (KMHM 127). Az időviszonnyal egyidőben állandó határozós kapcsolat fejeződik ki az ilyen szerkezetekben, mint: *...mi lesz velem?* **Koldus vagyok** v i l á g é l e t e m r e, azaz az életem végéig, mondja a fuvaros: *Úgy meg foglak vendégelni, hogy* v i l á g é l e t e d r e **meg fogsz emlegetni** (KMHM 174).

Ugyanerre a kérdésre felel, de a végpont hangsúlyozása nélkül, csak az időtartam megjelölésével ebben a mondatban: *Az megérdemli, ...hogy ...ott* **vesszen** ö r ö k r e (KMHM 116), azaz végképpen.

Végül *mennyi idővel?* kérdést tehetünk föl a vég megjelölését kiemelő időhatározóra: *...az esküvőnket* **elhalasszuk** e g y é v é s e g y n a p r a (KMHM 154).

Ez a forma az irodalmi és köznyelvi *-vel* morfémának megfelelő toldalék ebben a kapcsolatban. A *-ra* ragos névszóban azonban nyomatékosabb a végpont, mint a *-vel* ragosban. Talán ez indokolja a használatát.

-ról, -ről: Az irányhármasság kezdetet jelölő viszonyrag az időhatározóragok között a *-ról* meg *-től.* Mindkét toldalék használata megegyezik az irodalmi, köznyelvi gyakorlattal. *Mikorról?* kérdésre felelő időhatározó például: H ó n a p r ó l **elmarad** *az aratás, me nagy eső vot.* Kettős határozó egyik tagjaként szintén hallható: *Igy* **éltek** e g g y i k n a p r ó l *a másikra; De azért* n a p r ó l n a p r a **szépült** *a leányka, az emberé* (KMHM 110). Valójában az egyik tag önmagában nem fejezi ki a kívánt tartalmat, sőt nem hordoz értelmes mondanivalót, amiatt nem is szerencsés a külön való elemzése. Itt csak a rendszer kedvéért emeltük ki.

-t: A valameddig terjedő időtartamot fejezi ki a *-t* ragos időhatározó. Használata gyakoribb mint az irodalmi nyelvben: *Így* **éltek** *tizenkét* e s z t e n d ö t. *A huszárakná* **szólgált** *háram* e s z t e n d ö t. E t y h e t e t **ült** *it nállunk.* E t y p e r c e t *se* **maradak** *itt.*

-tól, -től: A *-tól* ragos határozó mellől gyakran marad el a *kezdve*, *fogva* névutó értékű határozói igenév: R e g g e l t ő **meglátad,** *nem lessz tœbb eső.* ...**modasítattuk** m o s t a n t u l [a régi szokást]. *Minden újév* m á s o d n a p j á t u l **járnak** [a nők] *a fonóba. Esztet vilák* k e z d e t i t ü l [éneklik Magyarón]. *...ez attól van, hogy* v i l á g é l e t e m t ő l, *mióta bírom az eszemet, állandóan fonok* (KMHM 134). (L. a helyhatározószónál is!)

Kettős határozó első tagja az alábbi szerkezetben: L á t á s t o v a k u l á s i g **dogazatt** *szeginy apám.* Különálló viszonyító elemként ezúttal is csak a rendszer kedvéért említjük meg. (L. a *-ról, -ről*-nél is hasonlóan.)

-val, -vel: A -vel morféma mint időhatározórag tiszta időbeliség és idő-, valamint okviszony jelölésére alkalmas. Puszta időviszonyt fejez ki időt megnevező névszóval: ...**összegyülnek** n y ó c ó r a e l ő t t e g y p á r p e r c e l... *az esküvőnket elhalasztjuk egy év és egy napra;* e g y é v l e t e l t é v e l é s e g y n a p p a l [megesküszünk] (KMHM 154). Ez utóbbi szerkezetben valójában névutószerűen használt a *leteltével* ragos főnév. Érdekes viszont, hogy nem az irodalmi nyelvben szokványos módon szerkeszti meg (*egy év és egy nap leteltével),* mint az előző mondatbeli ragos időhatározót: *egy év és egy napra.* Talán amiatt, mert akkor szinonimikus formaként felfogva egy mondatba kívánkoznék a két időhatározó, így viszont csak kihagyásos önálló értékű egyszerű mondatnak minősíthetjük.

Ugyancsak puszta időbeliséget fejeznek ki a határozószóként elemezhető távolra mutató határozóragos főnévi mutató névmások az ilyen típusú szerkezetekben: *Elbucsuzatt a szülejitül s a szeretöjitöl.* A v a l **elindult.** Az *aval* jelentése ’és akkor, azután’. Viszont a közelre mutató *-vel* ragos alakok összetett, idő- és okviszony értékűek: *Holnap reggel felforralom a vizet, ebben Madárkát megfőzöm.* E v v e l (= ekkor és emiatt) *nagyon* **elszomorodott** *Rózsikának a szíve...* (KMHM 93). *Megszakadna a szíve az édesanyádnak. Ha tudná a sorsát egyetlen lányának* [mondta a táltos ló]. E v v e l **sírt** *a királykisasszony keservesen...* (KMHM 138).

Ritkább a határozói igenévvel kifejezett előidejűséget jelölő forma: *Hát ott verekedett egy nagy medve egy kis nyúllal. Ezt* l á t v a, a *szegény ember elkacagta magát.* (KMB).

3. Névutóval, névutószerű határozószóval jelölt viszonyt fejeznek ki a következő segédszókkal:

alatt: Mind a nyelvjárásban, mind az irodalmi nyelvben van idő jelentése az *alatt* névutós szerkezetnek: *...az egisz* i n n e p a l a t t ...**kikijátatta** *az œrœgleginy...* Sőt, idő- és körülményviszonyt is kifejezhet: E r e g e t i s a l a t t **törik** *a fa,* azaz ’a hegyről történő csúsztatás közben’ törik, rongálódik a fa. Részben hasonló a határozó jelentéstartalma a következő két példában: A t á n c a l á s a l a t t (= tánc közben) **menteg bé** *bekœszœnni* [ti. a legények a szomszéd falu mulatságába]. M u z s i k a s z ó a l a t t **menteg bé** *a házba.* Mindkét névutós határozó jelöl idő- és körülményviszonyt, de a második mondatban a *muzsikaszó alatt* emellett tárhatározói értelmet is hordoz, ha úgy értelmezzük, hogy ’muzsikaszó kíséretében, muzsikaszóval [együtt]’. És a szövegösszefüggés ezt a jelentésváltozatot szintén igazolja.

Az *alatt* névutós szerkezetek egy része, amint a példákból látható, megegyezik funkció szerint az irodalmi nyelvivel, más részük azonban sajátos, bizonyos mértékig idegenszerű (*táncalás, muzsikaszó alatt!)* ehhez viszonyítva.

átal: Itteni ejtésváltozata: *átol.* A helyviszonyon kívül jelölhet időbeliséget. Sak e s z - t e n d ö n á t o l, *magára* (= egyedül) **kellett** *fojtassa a gazdaságot.*

azelőtt, ezelőtt: Névutóként használatos számos esetben: H á r a m h ë t t e l a z e l ö t t *én se* **tuttam,** *hogy ajan beteg leszek. Biza, vaj* h à r m i n c é v v e l e z e l ö t t **történt.**

belül: A nyelvjárásban – amint már említettem – *bèjül ~ bejül* hangalakban él: *Adja kend hozzám ezt a gyereket, én meg* h á r o m n a p o n b e j ü l *kitanítom, hogy mi a félelem* (KMHM 96). H u s z a n n í g y ó r á m b e j ü l **megindul** *a támadás.*

előtt: Időhatározóként áll az ilyen típusú szerkezetekben: K a r á c s a n e l ö t t *hatt héttel* [történt]. *Még* l á m p a g y u j t á s e l ö t t **megindulnak** [kántálni a legények].

felé: Gyakran 'tájban' jelentésben időviszony kifejezésére, akárcsak az irodalmi és köznyelvben: *Naphaladat* f e l é **vot.**

fogva, fogvást: Időkörülmény megjelölésére a nyelvjárásban is *-től* morfémával ellátott névszóhoz kapcsolódik, mint az irodalmi és köznyelvben. M á t o f a g v a *asz manta,* **nem iszik** *tæbbet.* Ilyen sszerepben sajátos szerkezeti formát is alkot: A z ó t á t o l f a g v a **nem tudam** *emelni a karamat. ...hogy létezik az, hogy már* e s t é t ő l f o g v a **legyen** *is ház* (KMB). *Az azóta* határozószónak, illetőleg az *este óta* névutós ragtalan névszónak a megfelelője a nyelvjárásban.

Ugyancsak időbeliségre utal a *fogvást:* A z ő s z t ű f a g v á s t **kinlodatt** *a reumájával.*

keresztül: Az *-ig* határozóragos névszó meg az *átal* névutószerű határozós szerkezet tartamot kifejező rokon értelmű párja. H a t h e t e n k e r e s z t ü l *min* **hurcolták** *a jeddzöségre.* Alkalomszerűen lehet emellett *-ben* morfémás szóalak időbeliséget jelölő szerepével azonos funkciójú: *Legyen a te harmadik kívánságod az, hogy bárkitől akármit* **kérsz** v i l á g é l e t e d e n k e r e s z t ü l, *meg ne tudja tagadni tőled* (KMHM 164). Részben ugyancsak a *-ben* viszonyragos névszóval azonos, részben azonban az *át* névutós szerkezettel lehet egyértelmű a használata: ... v i l á g é l e t e m e n k e r e s z t ü l *mindig fonok* (KMHM 134).

kezdve: A mióta? mikortól fogva? kérdésre felel. Kisebb megterheltségű, mint az irodalmi és köznyelvben, mert gyakran marad el a ragos névszó mellett. Példánkban összekapcsolt határozóként találjuk: E t t ő l a z i d ő t ő l k e z v e ...**gyűjtöttek** *a pénzt* (KMHM 146).

korában: Csak *-n* nélküli alakban él. A *-ben* hangalak csak alkalomszerűen jelentkezik hiperurbanisztikus elemként. F i j a t a l k a r a m b a **jártunk** *almaæntæzni.* [Az almaöntözés kiveszett népszokás.]

közben: Idő- és körülményhatározó szerepű segédszó, és *közbe ~ kœzbe* hangalakban él. A r a t á s k œ z b e **nem jo** *az eső.* M u l a t á s k ö z b e *sag balancsák* **törtinik.** M u z s i k á l á s k œ z b e *az eggyik vőfi* **bement...**

között, közt: Ajany n y ó c - k i l e n c ó r a k œ s z t **lehetett,** *tëgnap. A között* ritka.

múlva: Jórészt rövid *u*-val és *ú*-val ejtik váltakozva. *Vaj* k é t h o n a p m u l v a *hazajœtt, nem teccet at nekije.* H á r a m - n í g y é v m u l v a, *œkœr* **lez** *belœlle* [ti. a tinóból]. E g y k e v é s i d ő m ú l v a *egy mezőbe* **értek ki** (KMHM 146).

óta: H á r a m h é t o t a **nem láttam.** Az *óta* alakváltozatai ritkák. Inkább az *ótától fogva* hallható, azaz névutószerű határozós szerkezetet használnak helyette.

tájban: Csak *tájba,* azaz *-n* nélküli hangalakban él. D í l t á j b a **vigesztek** *az aratássã.* É f é l t á j b a **indult el.**

tájt: Jórészt kötött kapcsolatban hallható: é f é l e *tájt* 'éjfél tájban'. É f é l e t á j t **jött** *haza a malambo.*

túl: Váltakozik a *tul* rövid *u*-s alakkal. E t y h o n a p a n t ú l **nem maradhattam.** A z a n t u l (= azután, attől fogva) *már* **nem** *sakat* **törödett** *semmivē se.* Használata – úgy vélem – sajátos ebben a jelentésben.

után: Részben az irodalmi és köznyelvben ismert módon használják: Í f i l (~ é f ë l e) u t á n [történt]. *Mikor* é j f é l e u t á n *volt az idő, nagy szél kerekedett* (KMHM 98); részben sajátos árnyalatban: *Eléb jól laktak, s az* é t e l u t á n **nekifaktak** *inni.* Itt az *étel* 'evés' jelentésű, emiatt sajátos a nyelvi forma. – Máskor a 'múlva' szinonimája az *után:* N e m s o k i d ő u t á n **jön** *egy fuvaros egy szekérrel...* (KMHM 88). ...h á r o m n a p u t á n **hazaviszem** *neked a lovat* (KMHM 106). Ez a használat német, itt bizonyára román nyelvi hatásra utal: *după trei zile.* A 'rövidesen, nemsokára' használatban ugyancsak idegenszerűnek hat: *Onnét a szélmalmaktól* k e v é s m e n é s u t á n **beérkeztek** *ők haton egy királyi városba...* (KMB).

Végül – amint utaltam rá – a névutószerű határozószó, illetőleg igenév elmaradhat az időt jelölő ragos névszó mellől anélkül, hogy értelmi zavar keletkeznék. *Minden új év* m á s o d n a p j á t u l [kezdve] **járnak** *a fonóba egisszen hushagyokeddig.* Így a szerkezet *Ø* jelöltségű, pontosabban a határozóragos névszó átveszi a névutó szerepét is.

IV. Határozószóval kifejezett időhatározós szószerkezetek

Az időviszony ilyen módon történő kifejezésében alig mutatkozik eltérés a nyelvjárás és az irodalmi nyelvbeli gyakorlat között. Legszembetűnőbb sajátosság, hogy egyes határozószók nem élnek vagy legalábbis nem szokványosak a nyelvjárásban. Nem találtam példát az *egykor, néha, nemsokára, soká, továbbra* használatára, és a *-va, -ve* képzős igenévvel való időviszony jelölésére. Ugyanakkor följegyeztem egy-két sajátos formát, illetőleg jellegzetes szerepű határozószót.

a) A névmási eredtű határozószók egy része két-, másik része háromirányúság kifejezésére vált alkalmassá. Két irány jelölhető például az *addig* határozószóval: tartam és vég.

addig: A d d i g **járta** *ő is eszt az èrdőt, ameddig ki nem öregedett.* Az *addig* itt 'annyi ideig' tehát elsősorban tartamot kifejező értelmű. Viszont a **Nem ment** a d d i g *tándzba*, azaz csak akkor ment a táncba, amikor betöltötte a 16. életévét.

akkor: Többféle jelentésviszonyt fejezhet ki. Egyidejű és egymás utáni időpont jelölése mellett feltételhez kötöttséget, valamint valaminek következtében adódó tartalmat jelölhet: Íme: *Mika a lányas hászha érkeznek, akka a muzsika megáll.* [Miután a násznagy megkéri a szülőktől a leányt], a k k a r á h u z z a *a zujára* [a jegygyűrüt], *a gyürüsujába* (!). *Jól összeverték egymást... s* a k k o **elmentek** *törvénybe*(!) (KMB). *Ha megizented vóna,* a k k a *biztasan* **ejöt vóna.** *Nem is hivutt ide.* A k k a *minek* **jötté?**

Ezek mellett az irodalmi nyelvben is meglevő jelentésárnyalatok mellett kaphat sajátos szerepet az *akkor* a nyelvjárásban. Így van 'akkorról, arról az időről' jelentése. [Most nem így szokás]. *Én* a k k a *beszélek, mika mük* **vótunk** [fiatalok]. Máskor 'erre fel, ennek következtében' jelentésű. *A róka elkezdett trombitálni, ...és* a k k o r *a medve* **megijedett** *s kérdezte a szeginy embert, hogy ...* (KMB). A következő mondatban idő- és egyben körülményhatározói tartalmat hordoz: *Szerencsés utat kívánok* [mondta Hüvelyk Matyi és nyomtalanul eltűnt]. *S* a k k o r *a két ember beugrik a búzatáblára* (!), *és keresik Matyit mindemfelé a világon* (KMHM 171).

Nemegyszer ’azután’ jelentésű az *akkor: Az ember hazament, leült, megebédelt,* a k k o r **fokta** *a fejszét s kiment fát vágni.*

Idő- és körülmény viszonyra is gondolhatunk olykor, de minősíthetjük nemegyszer pusztán formális és egyben tartalmi szempontból fölösleges töltelékelemnek az *akkor* időhatározószót. *És látja a veréb az ágról a fuvarosnak a szándékát: nem akarja kikerülni a* (heverő) *kutyát, egyenesen neki akar hajtani. S* a k k o r **leszól** *a madár az ágról... Ugyan bizony, milyen kárt tudnál nekem csinálni, te szemtelen madár? A k k o r azért is mérgiben a fuvaros egyenest a kutyára* **hajtott** (KMHM 88–9). *Van ötven tallérom, s annak adnám, aki megtanítana a félelemre* [mondta a fiú]. *S* a k k o r *az úriember* **elvitte** *a fiút... S mikor elkövetkezett az idő, hallja a fiú, hogy a vár udvarán nagy dörömbözés, lárma, hogy reng a palota belé. S* a k k o r a *fiú* **előveszi** *a játszókártyát...* (KMHM 98, 100). Vagy egyszerűen a mese fonalának tovább vitelét láthatjuk benne?

avval: Ez a határozói szerepű ragos névmás az *akkor,* illetőleg *azután* rokon értelmű párja lehet az ilyen szerkezetekben: [a javasasszony azt mondta]... *meg fogja átkozni a királykisasszonyt... S* a v v a l **eltűnt...** (KMHM 118). (L. előbb is a *-val, -vel*-nél.)

akkoriban: Az *akkor*-ral azonos szerepű határozószó. *Hijába* [mondod], *me* a k k a r i b a (= akkortájban, abban az időben) *ugy* **vot,** azaz az volt a szokás.

azelőtt, ezelőtt: A z e l ö t t *a papnak mindenki* **adatt** *gabanát s pénszt. Nem tudam, hány esztendeje* **tœrtént,** *de legalább* e z e l ö t t *vaj tizenœt, húsz évvel.*

azóta: A *mióta?* kérdésre felel, akárcsak az irodalmi nyelvváltozatban: A z o t a **nem láttam,** *amiota* **behitták** *katanának.* Különösen az idősebbek beszédében gyakori mellette az *azotáto* szóalak ugyanabban a jelentésben. A z o t á t o *eggyet* (= állandóan) **sír** az *annya, hagy a fija odaveszett a háboruba.*

eddig, eddiglen: Az *eddig* rokon értelmű társa az *idáijig,* ritkábban *ezidájig.* Archaikus és ma már csak kötött szövegben, köszöntőben hallható megfelelője az *eddiglen:* E d d i g *még* **nem kaptunk** *büntetist. Nálunk* i d á i g *minden esztendőbe elég jo tèrmés* **vot.** E z i d á i g *én se* **tuttam** *hagy megváltazatt. ...aki nem* **nészte** e d d i g l e n *valo gyarló bűneinket* (köszöntőben).

elejében ’eleinte’: Sajátos nyelvjárási elem: E l e j i b e *még* **nem tuttam,** *mi a dœrgis* (= hogyan mennek a dolgok). Itt ritka és archaikus formának tekinthető. A székely nyelvjárásban le egészen a háromszéki falvakig még ma is általános.

legelébb ’először, első ízben’: Sajátos tájnyelvi szóalak ebben a jelentésben: *Mika* l e g e l é b b **mekházasultam** (= férjhez mentem), *ingem is fẽkanytyàltak.*

máma ’ma’: Nyelvjárásias szóalak, de a kevésbé igényes köznyelvi használatban is hallható: M á m a *barzasztoan* **üzik** *az italt,* azaz sokat isznak az emberek.

örökké: Itt inkább *œrœkkéig,* tehát -ig ragos alakban hallható. Ebben a formában táji jellegű elem. *Én* œ r œ k k é t i g **leirtam** [a köszöntöt és úgy tanultam meg].

majd: M à j d **meglátad** *te, ha megnössz!* Összekapcsolt határozó egyik tagjaként is gyakori: *...várta a vadász, hogy* m a j d *reggel...* **lesz-e** *aranytallér a párnájok alatt* [ti. a gyermekeknek] (KMHM 146).

mikor, mióta, meddig: A kötőszóként is szereplő *mikor, mióta, meddig* névmási természetű határozószók szintén azonos szerepet töltenek be az irodalmi nyelvbeliekkel: [Akkor történt], m i k a r *ëm már még gyerek* **votam.** *Csàjom* (=csaljon) *mek téged a halál.* M i k o *jó kedvedbe* **tanál** (népdal). M i k o r *az istállóból* **jött** *előre az ember, hogy bemenjen a lakására, kitekint az utcára...* (KMHM 178). Ez utóbbi mondatban a *mikor*

’miközben’ értelmű. M i o t a *ithan* **járt,** *nem tudam felejteni.* M e d d i g **maradnak** *még itt a faluba?*

amikor, amióta, ameddig: Ezek a vonatkozó névmási természetű kötőszók szintén használatosak határozószói szerepben. Funkciójuk megegyezik az irodalmi nyelviekkel.

Az irodalmi nyelvi határozatlan névmási időhatározószók közül nem mindegyik él a nyelvjárásban, illetőleg egyik-másik csak ritkán hallható. Gyakorlatilag az *akár-* előtagúak, a *vala-* előtagúak közül a *valamikor;* verses szövegben előfordul a *valaha.* Ezek mellett gyakori a *soha,* illetőleg *sohase, a máskor, mindig, a semeddig.* Ritkábbak a *bár-* előtagúak. Mindezeket természetesen a nyelvjárásban szokványos hangalakban ejtik. Íme néhány példa: V a l a m i k o r / v a l a m i k a *mük is* **fúttuk** *æstëtö* reggelig [a nótát]. M á s k a **ne hazuggy!** S o h a s e **hallattam** *addig, amég apám élt.*

A nem névmási értelmű időhatározók közül gyakoriak az *egyszer, egyszer se, először, későn, korán, ma, majd, már, mindig, mindjárt, most, rég, régóta, reggel, sokáig, sokszor tavaly, újból, utoljára* ’végül’ stb.

Idézünk ezekre is néhány példát: E c c è r se **manta meg**, *hogy mit aká csinálni*. *Előpször* (= először) **nem tuttam,** *hogy mit csináljak.* M i n d é t i g (= mindig) *csak sóhajtazatt a fija utánn. Há sze te minygyá-minygyá* **mérgelődel!** S a k s z ā (= sokszor) **megbántam,** *hagy nem hàlgattam a szülöjimre.* T a v à j **szerettem vóna** *elmenni* [Kolozsvárra].

Egyik-másik időhatározószóhoz viszonyragot ragasztanak akárcsak az irodalmi és köznyelvben. R é k t ó l (= rég, régóta) / r í k t ű **váram** *a szabadulást.* K í s ő r e **hatta** *a szántást...* K í s ő i g **maratt** *a szeretőjiné.* T o v á b b a t (= tovább, hosszabb ideig) **nem ülhetett,** *me haza kellett hagy mennyen a marhákhaz.*

Névutós vagy névutószerűen használt határozóragos névszójú szerkezettel ugyancsak kifejezhetik az időbeliséget. Archaikus forma a *versben* ’ízben’ és ritka, újszerű az *alkalommal* névutós kifejezés. *Háram* v e r z s b e *is* **kimarattam** *az iskalábo, me kèllet mennyek a mezöre. Eggy alkalommā* **meg** *is* **kérdesztem**, *hagy rámanygyam az éneket ara a gépre.* Ugyancsak újabb és inkább a mozgalmi életben résztvevők beszédében hallható az *esetben* névutós forma. S o k e s e d b e **mektörtint,** *hogy ifile utám ment haza a gyülézsbö.* Jóval gyakoribb a *sokszor* meg a *többször* az itt szokványos hangalakban.

b) Az időhatározóval rokon kategória a számhatározó. A számhatározói viszonyt a *-szer* meg *-t* ragos névszóval fejezik ki. Ez utóbbi azonban – megfigyelésem szerint – csak a *sok, több* határozatlan számnévhez kapcsolódhat. Ezért megterheltsége jóval kisebb. A *-szer* határozórag hangtani változatai az irodalmi-köznyelvi normák szerint használják. *Ha még eccèr legin* **lehetnék!** *A pitàrba ēfúttuk a nagyéneket* (= egyházi ének), amit **énekeltünk** e l ő s z ö r. *Vaty* (= kb.) h á r a m s z a **ke** *manygyam el a szot.*

A ’sokszor’, ’többször, máskor’ jelentésű *sokat ~ sakat,* illetőleg *többet ~ tæbbet* archaikusnak mondható, mivel inkább az idősebb nemzedék beszédében és egyes folklór szövegekben fordul elő: *Bemenni, babám,* t ö b b e t *ne bizz* (népdal)! *Biza* l e k t œ b b e t *gyalog* **jártunk...** *abba az üdöbe. Nem* s a k a t **kírelte.** Amint ez utóbbi példából kitűnik, a *sokat* szóalak időtartamot is jelölhet: ’sokáig’. Világos a logikai összefüggés: többször próbálkozott, és ez hosszú ideig tartott. Az ismétlődés és az időbeliség összefüggését igazolja.

Az irodalmi nyelvi *előbb* a nyelvjárásban *elébb* alakú és ’először’ jelentést is hordozhat: *A küssebbik fiju* **ment** e l é b b *szerencsét próbálni.* Bár ’elsőként, elsőnek’ értelme is lehet.

Összegezés helyett emeljük ki, hogy a hely- és időhatározó-rendszerben számos, az irodalmi és köznyelvi használattal egyező eljárás mellett elég sok sajátos kifejezési formát, módot

találunk. Sajnos, hogy más nyelvjárások hasonló szerkezeteiből csak szórványos jelenségeket ismerünk, és emiatt nincs módunkban általános jellegű következtetéseket levonni. Kívánatos volna, hogy minél több nyelvjárásunkból álljon rendelkezésünkre összegyűjtött hasonló anyag, mert akkor határozottabban rámutathatnánk a közmagyar meg az egyes nyelvjárásokban sajátos kifejezési formák viszonyára. Arra, mi megőrzött régiség, mi újszerű alakulat, milyen tendencia érvényesül jelenleg nagyobb súllyal egyes nyelvjárások szerkezeti alakulásában, állapotában.

A magyarói nyelvjárás mássalhangzó-rendszere

I.

1. A magyar nyelvjárástani irodalomban a nyelvjárástípusokat eleddig elsősorban a magánhangzó-rendszer alapján alakították ki, és eszerint különítették el egymástól. Imre Samu azonban már mássalhangzó-rendszerbeli sajátosságokat, sőt számos alaktani jelenséget is számba vesz a főbb nyelvjárástípusok kialakításában, elhatárolásában (MMNyR. 330 kk.). De kiemeli, hogy „*Tipizálásom elsődlegesen hangtani alapú*... A hangtani jellegű sajátosságokon belül tekintettel vagyok a hangrendszerre, az egyes fonémák megterhelésére, egyes hangszín-realizációkra, illetőleg bizonyos alaktani jellegű vonatkozásokra is."

Csak helyeselhetjük ezt az eljárást, hiszen a nyelvjárástípusra jellemzőek lehetnek a mássalhangzók rendszerbeli sajátosságai, sőt az alaktani jelenségek is. A hangrendszertípusok összeállításában azt tekintette kiindulási alapnak, hogy „a vizsgált nyelvjárásban h á n y fonéma, illetőleg csak polifonémikus értékben előforduló hang használatos". Majd hozzáteszi: „Külön vizsgáltam a rövid és a hosszú magánhangzók rendszerét, de tekintettel voltam a mássalhangzók rendszerére is" (*i. m.* 60). Már ebből a megfogalmazásból kitűnik, hogy a mássalhangzó-rendszert nem tárgyalja ugyanolyan módon, mint a magánhangzókét. Eljárását a következőkkel indokolja: a magyar nyelvjárások „zöme rendszerszerűen alig tér el egymástól, illetőleg a köznyelvtől" (*i. h.*); „A megterhelés kérdése a mássalhangzók esetében sok szempontból más jellegű, mint a magánhangzóknál. Az egyes jelenségek realizálódásában gyakran van meghatározó szerepe a hangkörnyezetnek", és számos jelenség eléggé elszigetelt, esetleg egyedi jellegű. „Mindezek következtében – írja – a mássalhangzók gyakoriságával kapcsolatos kérdéseket némileg másképpen fogom vizsgálni, mint a magánhangzók hasonló problémáit. Nem tárgyalom külön-külön az egyes fonémákat, hanem a számottevőbb megfeleléseket – az eddigi szakirodalmi gyakorlatnak megfelelően az érintett mássalhangzókon együtt mutatom be; s általában eltekintek a fentebb említett egyedi jellegű, esetlegesen felbukkanó megfelelések részletezésétől" (*i. m.* 241).

Ugyanakkor „A hosszú mássalhangzó rendszerét – gyakorlati megfontolások miatt – nem különítem el – írja – olyan határozottan a rövidektől, mint a magánhangzók esetében... Arra azonban, ha maga a hosszú rendszer nem jelentkezik a köznyelvben tapasztalható következetességgel, esetleg lényegében hiányzik, természetesen tekintettel vagyok" (*i. m.* 60).

2. Valamely rendszerezés egyöntetűséget, a bemutatott jelenségek értékét, rendszerbeli helyét legeredményesebben az egységes szempontú vizsgálat biztosíthatja. A nyelvjárástípusok kialakításában és bemutatásában – úgy véljük – szintén helyeselhető ez az elvi, módszertani kívánalom. Összefoglaló áttekintésben – amilyen Imre munkája – bizonyára indokolt a mássalhangzó-rendszer fontosabb sajátosságainak az előzőkben vázolt szempontú bemutatása, de ha egy valamely nyelvjárás vagy nyelvjárástípus leírásában következetesek akarunk lenni, és a mássalhangzók fonematikus értékét rendszerbeli szerepét a magánhangzókéval azonosnak tekintjük, tárgyalásukban ugyanazokat a szempontokat érvényesíthetjük, amelyeket a magánhangzó-rendszer elemeinek vizsgálatában alkalmazunk. Igaz ugyan, hogy a magyar nyelvben a nyelvjárási sajátosságok elsősorban a magánhangzókban figyelhetők meg, ez a tény azonban nem indokolhatja eléggé más szempontok szerinti tárgyalásukat. Még azt sem tekinthetjük megfelelő indoknak, hogy egyes jelenségek ma még (vagy már) szórványosan, esetleg csak egyes szavakhoz kötötten jelentkeznek, hiszen a magánhangzók esetében sem különbözik mindegyik nyelvjárásban azonos módon és mértékben minden egyes fonéma, illetőleg más-más megterheltségű egyik

vagy másik nyelvjárásban. Olykor éppen az ilyen szórványosnak mondható sajátosság szolgálhat fogódzóul a típus elkülönítésében, a sajátos fonémakapcsolatok feltárásában. Ha pedig a szinkrón leírást úgy tekintjük, mint egy fejlődő rendszer bizonyos időben meglévő keresztmetszetét, a szórványos, egyedi jelenségeket sem tanácsos elhanyagolnunk, mert nem tudhatjuk, milyen irányban fejlődik a kérdéses nyelvjárás. Vajon csírájában jelentkező sajátosságot vagy – éppen ellenkezőleg – csökevényként még megőrzött jellegzetességet sikerült-e rögzítenünk.

A mássalhangzók rendszerében ugyanúgy következetes általánosságában a hosszú–rövid párok szembenállása, mint a magánhangzókéban. Ilyen szempontú rendszerben foglalásuk is lehetséges, sőt szükséges. Azok az állománybeli vagy megterheltségbeli különbségek, amelyek ilyen vagy amolyan mértékben megfigyelhetők, összességükben és a nyelvjárás magánhangzó-rendszerében érvényesülő jellegzetességekkel együtt alakítják ki az egyes nyelvjárástípusokat vagy azok kisebb egységeit.

Az elmondottak alapján úgy vélem, hogy valamely helyi nyelvjárás vagy nyelvjárástípus bemutatásakor, leírásakor tanácsos azonos szempontok szerint eljárnunk a magán- és mássalhangzók rendszerezésében. Még akkor is, ha a mássalhangzók valamilyen vonatkozásban kevesebb eltérést mutatnak a köznyelvitől, mint a magánhangzók.

3. A fonémamegfelelések, illetőleg szembenállások szerinti tárgyalásmód lehetővé teszi egyben azt is, hogy a hasonulásos és hangkivetéses jelenségeket, valamint a nyúlás, rövidülés eredményeként bemutatott sajátosságokat meg a mássalhangzó-torlódás feloldásával keletkezett fonématöbblet (vö. Imre *i. m.* 266–70) ne fejlődésükre, kialakulásukra utaló formában, hanem a szinkrón leírás következetes érvényesítésével állapotukban, a köznyelvi fonémákkal való szembenállásukban rendszerezzük. Igaz, hogy ezek a jelenségek kötött fonémakapcsolatokban jelentkeznek, de hiszen hasonlóan kötött fonémakapcsolat eredményének tekinthetjük a magánhangzók esetében a polifonémikus elemek létrejöttét, vagy például az *a–á* magánhangzó szótagok egymásutánjából adódó *a·–á* fonémaviszonyt is. Van számos, kötöttségekhez kapcsolódó fonémaszembenállást tükröztető szóalakunk, és a bennük megfigyelhető hangtani jelenségek rendszerszerűen számba vehető a fonémaszembenállások szerint tárgyalásban egységes, leíró szempont alapján. (Pl. a kny. *r* + *gy* a nyj, *gy* / kny. *j* szembenálláshoz vonható, és így a *gy* fonéma megterheltségét növeli a kérdéses tájnyelvi alakulat fonémarendszerében.)

Más jellegű – nézetünk szerint – a hangátvetés, ugyanis ebben az esetben nincs eltolódás a fonémamegterheltségben, mindössze a fonémák egymásutánja, a kapcsolatok sorrendje változik meg, anélkül azonban, hogy ezzel egy időben a hangsor jelentését is megváltoztatná. A fonémák sorrendi cseréje így leíró alapon is megállapítható.

Ha a fenti jelenségeket ilyen módon tárgyaljuk, nem kényszerülünk olyan műszóhasználatra, amely a történeti jelleg látszatát keltheti, és a tárgyalási szempont egységét megtöri.[62]

[62] Imrének sikerült elkerülnie a műszóhasználat ellenére a szempontkeveredés látszatát, ti. következetesen jelöli a *kny. : nyj.* rövidítéssel a két nyelvváltozatbeli fonémák szembenállását. Azt is helyeselhetjük, hogy a *kny.* fonémát teszi első, a *nyj.* hangot második helyre, ugyanis a fordított sorrend könnyen zavart kelthetett volna, hiszen valamely *kny.* fonémának más-más szembenállása lehet a különböző nyelvjárástípusokban. Viszont valamely nyelvjárás fonémarendszerének a leírásakor – nézetünk szerint – a nyelvjárásbeli fonémát „illeti meg" az első hely, mert a nyelvjárás fonémarendszerét kívánjuk a köznyelvihez viszonyítva bemutatni; és ha egy nyelvjárástípusban a nyelvjárási hangnak több köznyelvi szembenállása van, így nem zavarja a nyelvjárás fonémarendszerének a leírását. Mi is ezt az eljárást követjük.

4. Az alábbiakban megkísérlem a magyarói helyi nyelvjárás mássalhangzó-rendszerének bemutatását a magyar nyelvjárástani irodalomban a magánhangzók osztályozásában követett fonéma megfelelések, illetőleg szembenállások szerint. Az egyes mássalhangzókat a hagyományos osztályozásában, azaz a képzés módja, illetőleg a képzés helye alapján kialakult csoportosításban tárgyalom. Teszem ezt azért, mert úgy gondolom egyrészt, hogy így a helyi nyelvjárásra legjellemzőbb sajátosságokat emelhetem ki, másrészt meg a magyar nyelvjárástani irodalomban még nem alakult ki a szinkrón jellegű nyelvjárási hangrendszer-leírásban olyan általánosan elfogadott eljárás, mint a magánhangzó-rendszer tárgyalásában;[63] illetőleg azért, mert a mássalhangzók rendszerezését – amint arra Imre is utal (*i. m.* 241) – az eddigiekben jelenségcsoportonként és csak ezen belül tárgyalták fonéma-szembenállásonként (vö. Imre *i. m.* 241–62),[64] és emiatt a rendszer leírása nem egységes szempontok szerint történt.

II.

1. Az említett módszer alkalmazásával megállapíthatjuk a fonémaállományt, a fonematikus megfeleléseket, szembenállásokat és ezek alapján a fonémák megterheltségét. Ezután számbavesszük a realizációs jelenségeket a hangszínárnyalatokkal együtt, valamint az időtartambeli viszonyokat.[65]

2. A mássalhangzó-fonémák száma nagyobb a magyarói nyelvjárásban, mint a köznyelvben, ugyanis hallható a két ajak vibrálásával képzett biabilális tremuláns, a /ψ/ meg az *ly* is. Az előbbinek a köznyelvi szembenállásoknak megfelelő hangértéke *t:tr,* illetőleg *pr* (ψücsek ~ ψücsök 'tücsök', ψü ~ ψű állatterelő szó). – Az /*ly*/ az *l* + *ë* ~ *é*, *i* polifonémikus kapcsolat szembenállásaként értékelhető alkalmi ejtésben és szóhoz kötötten a *lyánka* 'leányka' és a *csáklyázik* ~ *csákljázik* 'fakorcsolyával siklik a havon vagy a jégen' szavakban. Lehetséges, hogy az utóbbi hangalakot érzékeltük *ly*-nek egyes beszélők ejtésében. A 'leányka' megnevezésre egyébként a *lëánka* alakot is használják.

---

[63] Az irodalmi nyelv mássalhangzó-fonémarendszerének rendszerszerű bemutatását sajátos szempontok alapján végezte el Deme László [*A magyar fonémák rendszeréhez és rendszerezéséhez.* NéprNytud. XV–XVI (1971–1972), 93–9]. Véleményem szerint a mássalhangzó-rendszerbeli hosszú hangok nem fonematikus, hanem morfológiai jellegűek, és „fonológiailag tulajdonképpen fonémikus értékű" jelenségek, ugyanis „az időtartam-mozzanat a rövid hang minőségét lényegében változatlanul hagyja" (*i. m.* 93). – Ha elfogadjuk is, hogy a hosszú mássalhangzó polifonémikus értékű, ebből nézetem szerint még nem következik, hogy a nyelvjárási hosszú mássalhangzó-fonémák nem írhatók le rendszerszerűen fonéma-szembenállásokban a köznyelvihez viszonyítva, hiszen a hangértéke mindkét nyelvi rendszerben azonos jellegű. S ha az időtartambeli különbség nem is jelent minőségi különbséget, a hosszú hang fonematikus (polifonémikus) értéke funkcionálisan kimutatható, és így a magánhangzó fonémákhoz hasonlóan a nyelvjárás hosszú mássalhangzóit is a fonémarendszer tagjai közé kell sorolnunk. A nyelvjárási hangrendszer leírásakor pedig fonémaszembenállásokban mutatjuk be.

[64] Egyes esetekben azonban Imre is külön vizsgál egy-egy szembenállást. Például kny. *l* nyj. *j* (245–8) kny. j.: *gy, ty* (254), kny. *gy*: nyj. *j* (255), kny. *l*: nyj. *n.* (256).

[65] A magánhangzók tárgyalásakor külön szokás bemutatni a rövid hangok rendszerét, és külön a hosszúakét. A mássalhangzók leírásában azért tértünk el ettől a gyakorlattól, mert igen gyakran egybeesik realizáció szempontjából a rövid meg a hosszú fonéma ejtésváltozata, és így rámutathattunk a rendszer tagjai között levő kapcsolatokra, egybeesésekre. Ha pedig a Deme-féle osztályozást tesszük magunkévá (*i. m.*), akkor még inkább indokolt ez az eljárás. Helyszűke miatt csak néhány példát említünk ez egyes jelenségekre. Különben sem a példák nagy számú felsorolása, hanem a jelenség megléte, rendszerbeli súlyának rögzítése a fontos.

3. A nyelvjárás mássalhangzó-fonémáinak bemutatását a bilabiális zárhangokkal kezdjük. A /b/ fonéma megterheltsége gyűjtött anyagunk bizonysága szerint csak annyiban különbözik a köznyelvitől, hogy a nyj. *b* : kny. *b* fonémamegfelelés mellett szóhoz kötötten érvényesül nyj. *b*/kny. *m* meg nyj. *b*/kny. *p* szembenállás a *prezsmiter* 'prezsbiter', illetőleg a *lopta* 'labda' szóban.

A nyj. *bb*: kny. *bb* fonéma arányában nem figyelhetünk meg különbséget a magyarói tájnyelvben. Mindössze a realizációs eltérést említhetjük. A nyj. *bb* ugyanis abszolút szóvégén realizálódhat hosszan (*küssebb, nagyobb, rigibb, szebb*) vagy félhosszan.

A /*p*/ fonémának csak nyj. *p :* kny. *p* megfelelése mutatható ki az említett, szóhoz kötött nyj.-*b* /*kny. p* szembenálláson kívül.

A /*pp*/ fonéma ugyanolyan megterheltségű, mint a köznyelvben, és csak ebben a hangalakban realizálódik (*ëppen*, *koppan*, *szappany* stb.).

Az ugyancsak két ajakkal képzett /*m*/-nek szintén csak nyj. *m* : knyj. *m* fonémamegfelelését figyeltük meg a már említett, szóhoz kötött nyj. *b* / kny. *m* szembenállását nem tekintve. Ez a különbség azonban megterheltség szempontjából elhanyagolható.

Az /*mm*/ fonémák szintén csak *mm* megfelelése van a magyarói nyelvjárásban (*semm*).[66] Mind a /*pp*/, mind az /*mm*/ csak ebben a formában realizálódik.

Az ajak- és foghangok közül az /*f*/ megterheltsége ugyancsak megegyezik a köznyelvi fonémával. Még a nyj. *f*/kny. *ff* szembenállásban is azonos a viszony az *aféle, efële, afele* és más, ilyen szerkezetű szóalakokban.[67]

A /*v*/ kisebb megterheltségű a köznyelvinél. Általánosságban érvényesül a nyj. *v* : kny. *v* fonémamegfelelés mind szókezdő (*van, vén ~ vín),* mind hangzóközi (*hivu, kœnyve* 'könnye'), mind szóvégi (*szarv)* helyzetben. Gyarapítja a /*v*/ fonémák számát a nyj. *v*/kny. *vv* fonéma. szembenállás (*aval* 'avval', *evel*), a nyj. *v*/kny. *j.* váltakozás (*süvedett* 'süllyedt'), jóllehet a *süjett ~ süjedett* hangalak gyakoribb különösen a fiatalok meg a középkorúak beszédében. Ezt a megterheltségbeli többletet azonban jelentős mértékben csökkenti a jóval gyakrabban érvényesülő nyj. Ø/kny. *v*. szembenállás (*fődmies* 'földműves', *husét* 'húsvét', *pitàr* 'pitvar' stb.). *Bár a fődmiwes ~ <földmives>, husvét,* azaz a *v*-s alakváltozat sem ritka. A /*v*/ fonéma emiatt mintegy 10%-kal kevésbé megterhelt, mint a köznyelvben.

A /*v*/ nagyrészt *v*-ben, részben bilabiális *w*-ben realizálódik (*vak, vér ~ vír ~ vër*); *hivatàl, hivu,* 'hív' *kivèl?, kœnyvezik* 'könnyezik', *fődmiwes; hawas, hawat ~ <hawat>, hawaz, huwa* 'hova', *nyiwor,* 'egyéves bárány', *suwad* 'kibomlik és lehull (a dió zöld burka)', *suwasztyuk* 'lehántjuk (a dió zöld burkát)'. A példák alapján azonban nem határozható meg pontosan, hogy milyen hangkörnyezetben jelentkezik a *w* változat, bár a rákövetkező magánhangzó többnyire ajakkerekítéssel ejtett. Mi csak magánhangzóközi helyzetben jegyeztük le, és a *v*-hez viszonyítva gyakorisága még a 10%-ot sem éri el.

A foghangok közül a /*t*/-nek van *t :t* megfelelése és *t*/*tt, t*/*l, t*/*Ø*, sőt *Ø*/*t* szembenállása. Szókezdő és mássalhangzó melletti helyzetben természetesen csak nyj. *t* kny. *t* fonémamegfelelésről lehet szó (*takarò, tud; irtam, raktad, ritka* stb.), akárcsak a köznyelvben. De magánhangzóközi helyzetben, olykor még szóvégen is előfordul nyj. *t* /kny.

[66] A '(lugozáshoz használt) durva vászonlepedő' jelentésű *hammas* szóban eredet szerint ugyan a *hamu*/*hamvas* tőváltozásból adódó nyj. *mm*/kny. *mv* hasonulásos alakot ismerhetjük föl. A mai köznyelv azonban a *hamvas* származékot csak mint melléknevet ismeri, s ezért nem tekintjük leíró szempontból fonémaszembenállásnak a nyj. *mm*/kny. *mv*-t a magyarói tájnyelvben.

[67] A magyar köznyelv romániai változatában az /*ff*/ fonéma szintén röviden realizálódik.

tt szembenállás (*halatas,* ’halottas (ház)’, *vàratos* ’varrottas’, azaz ’hímzett (ing)’, *kœtœt* ’kötött (holmi)’). A nyj. *t*/kny. *l,* szembenállás csak szóalakhoz kötötten érvényesül például a *sohutt ~ suhutt* ’sehol’ határozószóban. Növeli még a /*t*/ fonéma megterheltségét a nyj. *t*/kny. Ø szembenállás az ilyen szavakban, szóalakokban, mint *csitko* ’csikó’, *esperest* ’esperes, papi méltóság’, *tapasztas* ’tapaszos’, tapasztott (padló)’. Szóvégén pozicionálisan, különösen mássalhangzók előtt, de egyébként is eléggé gyakori a nyj. Ø/kny. *t* fonémaszembenállás különösen mondatfonetikai helyzetben (*há hagy is vot* ’hát hogy is volt’, *há mé* ’hát miért’ *as se tudam...* ’azt se(m) tudom...’.

A /*t*/ realizálódhat a köznyelvi ejtésváltozáson kívül hátrább képzett *t*-ben is (*hawat, kövöt ~ kœvet, vizet ~ vizet*). Ez a hangszínárnyalat azonban annyira ritka és esetleges, hogy alig ért el a 8–10%-ot.

Mindezt egybevetve a /*t*/ megterheltségét nagyobbnak mondhatnók a köznyelvinél. De mivel a köznyelvi /*t*/ fonéma gyakran nyelvjárási *tt*-vel áll szemben, kisebb megterheltségűnek kell menősítenünk vele szemben.

A /*tt*/-nek a nyj. *tt* : kny. *tt* megfelelésen kívül a következő szembenállásait találtuk: nyj. *tt*/kny. *t* és nyj. *tt*/kny. *ty.* A *tt: tt* fonémamegfelelés általánosnak mondható (*hitt : hivutt* ’hívott’, *szitt: szivutt* ’szívott’, *ivutt* ’ivott’, *cigërëtta* stb.). A nyj. *tt*/kny. *t* szembenállás elsősorban az *-ít* igeképzős származékokban gyakori (*lapitto, melegittö, tanitt, tanitto ~ tanitto ~ tanyitto, teritt, terittő visittás* stb.). Más, igéből alkotott szóalakokban szintén jelentkezik (*füttö* ’fűtő, melegítő kályha’, *ittas* ’részeges, berúgott’), de ritkábban. A nyj. *tt*/kny. *ty* szembenállásra mindössze a *suttamba* ’suttyomban’ módhatározószót jegyeztük le. Érdekes, hogy az idősebb nemzedék nyelvhasználatában nem él a *suttog* ige, helyette a *pustag* otthonos. Az említett határozószói alak azonban általános. A *suttog* alakváltozatai ritkák, „iskolabeli” elemek.

Az említett szembenállásokban realizálódó eseteken kívül a *tt* realizálódhat ritkábban *t*-ben is (*halat* ’halott’, *tanit* ’tanít’, de gyakoribb a *tanitt).*

A /*tt*/ fonéma megterheltsége így kb. 25–30%-kal nagyobb a tájszólásban, mint a köznyelvben. Fonematikus értékét ilyen minimális párokkal igazolhatjuk, mint (tüzet) *szit* / *cigërëttát szitt, hit* (fn.) / *hitt* múlt idejű igealak.

A /*d*/ szembenállásai *d: d, d*/*dd, Ø*/*d.* A nyj. *d :* kny. *d* fonémamegfelelésre talán fölösleges is példát említenünk. A nyj. *d*/kny. dd. esetében csak az irodalmi nyelv írott változatát vehetjük alapul, mert a beszélt formában megegyezik a két nyelvi alakulat. A *dd*-nek ugyanis csak pozicionálisan, mondatfonetikai helyzetben fonetikus párja a *d (ad vissza* ’add vissza’, *id meg* ’idd meg’ stb.). A nyj. *Ø*/kny. *d* szembenállás sem gyakori. Olyankor figyelhető meg, amikor *dn* kapcsolatban nem hangzik a *d (keznek harangozni, minyájunknak).* Százalékban alig mutatható ki az ebből adódó megterheltségbeli különbség.

A /*d*/ rendszeresen *d*-ben realizálódik. A *D* variáns csak néha hallható egy-egy beszélő ejtésben abszolút szóvégen. (*Nem ér oda a rúD).*

Az /*n*/-nek több szembenállása van a magyarói helyi nyelvjárásban. Ezek a nyj. *n :* kny. *n* megfelelés [*nem* (tagadószó), *kántálni; neki; rántás; ihan* ’itthon’, *van : vagyon* stb.], a nyj. *n*/kny. *nn* (*jönek ~ jünek* ’jönnek’), nyj. *n*/kny. *ny* (*asszan* ’asszony’, *hánd el* ’hányd, dobd el’, *lëján*), nyj. *n*/kny. *r* (*mán,* ’már’), nyk. *n*/kny. Ø (*szakint* ’szakít’), nyj. Ø/kny. *n* (*kēd* ’kend’, *kèttű* ’kendtől’, valamint a *-ban, -ben* határozórag *-ba, -be* ejtésében: *házba* ’házban’, *kèrbe* ’kertben’); végül megemlítjük a nyj. *nt*/kny. *l* változást (a *sohunt ~ suhunt* ’sehol’ határozószóban). A *-ban, -ben* helyhatározórag *-n* nélküli általános a köznyelv beszélt változatában is. Magyarón azonban lejegyeztük kötött szövegben, mondókákban,

köszöntőkben, népdalszövegekben a *-ban, -ben* formát is. Nyilvánvalóan hiperurbanisztikus jelenségként hangzik el egyedi ejtésben (*Szendre báró szamárkadik magában)*.

Az /*n*/ csaknem kivétel nélkül ebben a formában realizálódik. Olykor azonban, különösen főnévi használatú kérdőnévmások *-n* ragos alakjában félhosszan is (*ki***n**?, *mi***n**?). Valószínű hogy a tájnyelvben gyakori hosszú *nn*-nek félhosszú ejtésű párjaként hallható, de nem következetesen.[68]

Az /*nn*/ fonémának két szembenállása ismeretes a nyelvjárásban: nyj. *nn* : kny. *nn* megfelelés (*enni, inni, mennek, szalonna; fenn, künn, lenn* stb.), és nyj. *nn*/kny. *n (utánna; hinna ~ hinna* 'hívna', *színna ~ szìnna* 'szívna'; *sokann, szëpenn ~ szépenn, télenn, vizenn* strb.) váltakozás.

Az /*nn*/ azonban nem mindig realizálódik ebben a formában. Ritkábban ugyan, de félhosszú **n** változat is hallható (*hi***n***a* 'hívna', *szì***n***ád; nyára***n** 'nyáron').

Az /*nn*/ fonémának kb. 25–30%-kal nagyobb a megterheltsége a nyelvjárásban, mint a köznyelvben.

A folyékony hangok közül az /*l*/-nek több szembenállása van: nyj. *l* : kny. *l* megfelelés, a nyj. rövidült ^{l}/kny. *l* kny. Ø és nyj. Ø/kny. *l*. Leggyakoribb természetesen az *l : l* fonémamegfelelés (*lakik, levél, lò ~ lú; alak, élek, félek; hal ~* (fn.), *fàl* (fn. és i.), *kerül, tanul* stb.). A rövidült *l* szóvégen jelentkezik, elsősorban toldalékokban (*azótató^{l} fogva* 'azóta', *atto^{l}, hászto^{l})* meg az igekötős összetételekben (*è^{l}vitte, fè^{l}vettem*). Szóhoz kötötten hallható az *l*/*Ø* szembenállást tükröztető *éldesanyám, éldesapám* rokonságnévben főként kötött népdalszövegben. De ott sem következetesen (*Éldesanyám, ha nem tuttá^{l} szeretni)*, és csak az idős nemzedék ejtésében. Viszont gyakori a nyj. Ø/kny. *l* szembenállás mind szó belsejében, mind főként szóvégen (*Gœncœ szekere, kiát* 'kiált', *<kiáccsuk* 'kiáltsuk'; *atto* 'attól', *ērű* 'erről'; *eszē* 'eszel', *leszè* 'leszel', *egyő, legyé, nézzé, vigyé)* határozóragos, illetőleg igei személyragos alakokban.

Az /*l*/ fonetikus megterheltsége így kisebb kb. 30%-kal, mint a köznyelvben.

Az /*ll*/ fonémának a könyelvinél nagyobb a megterheltsége Magyarón. A következő szembenállásokban figyelhetjük meg: a nyj. *ll* : kny. *ll* megfelelésben és a nyj. *ll*/kny. *rl,* nyj. *ll*/kny. *l* fonémaváltakozásban. Gyakori az *ll : ll* megfelelés szó belsejében (*állak, állat, hallak, hallása, szállatt)* és szóvégén egyaránt (*áll* (ige), *hall, száll).* Szó belsejében magánhangzóközi helyzetben érvényesül a nyj. *ll*/kny. *rl* szembenállás (*kallát,* 'korlát, deszkakerítés', *sallo, tallo).* Ugyancsak szó belsejében és magánhangzóközi helyzetben, de szóvégen is gyakori a nyj. *ll*/kny. *l* fonémaváltakozás (*kefélli,* de *kefél, szapulló* (kád), de *szapul, vállik* (valamivé), *ágállóbban* 'ágálóbban, büszkébben'; *jóll, kapáll, kaszáll, szóll).*

Abszolút szóvégen az /*ll*/ realizálódhat félhosszú *Í*-ben is szünet előtti helyzetben (*huÍ* (a hó), *száÍ* (a madár); *rosszùÍ* (érzi magát) stb.).

A nyj. *r* : kny. *r* megfelelésen kívül az /*r*/ fonémának a következő szembenállásai lehetnek: nyj. /*r*/ knyj. *rr (āra, ēre, fōr,* 'for (a víz)' *vār* 'varr', *a fārásvisz hideg; szekérē* 'szekérrel', *sárā* 'sárral', *vírē* 'vérrel' stb.); nyj. *r*/kny. *l* (*ràjtija* 'lajtorja'); nyj. *r*/kny. *lr ~ jr ~ llr* polifonémikus szembenállás (*bāra* 'balra', *hēré* 'helyre (kny. ejtésben hejre)', *mērevalo* (de *mèjrevalo* is) 'mellrevaló, ujatlan (bundás) posztó mellény' stb.); nyj. Ø/kny. *r* (*akka ~ akkā* 'akkor', *mika* 'mikor', *má ~* 'már' (de *mán* is); *husétkà* 'húsvétkor', *karácsonka*

[68] Itt említjük meg ezt a realizációs jelenséget, mert a köznyelvben is röviden hangoztatott *n* hangalakváltozatának tekintjük, jóllehet – mint alább látni fogjuk – az *n* a nyj. /*nn*\ realizációjaként szintén hallható. De támogatja ezt az eljárást az is, hogy az *n* a kérdőnévmásbeli *n* ejtésváltozataként minimális párt alkot a *kinn* helyhatározószóval.

’karácsonykor’; *ujévka* ’újévkor’ stb.). A *-kor* határozórag csaknem mindig *r* nélkül hangzik.[69]

Az /*r*/ csaknem kivétel nélkül ebben a változatban realizálódik. Néha válik csak rövidebbé, ha nem marad el teljesen a már említett határozóragos alakok végéről (*akkàr ~ akkar, husétkar* stb.).

Az /*rr*/ fonéma elég jelentős mértékben eltér megterheltségben a köznyelvitől, és sohasem realizálódik ebben a formában, csak félhosszú *ŕ*-ben. Az előtte álló magánhangzó pedig hosszú vagy félhosszú időtartamú (*egéŕèl, sáŕàl, fàŕásviz*).[70]

A nyj. /*sz*/ fonéma a kny. *sz.* megfelelője. Megterheltsége azonban jóval kisebb, mert a kny. *sz*-szel magánhangzóközi és abszolút szóvégi helyzetben igen gyakran *ssz* áll szemben, és ez már a nyj. *ssz* formájával esik egybe. Nem sikerült megállapítanunk, hogy milyen hangkapcsolatban áll nyj. *ssz* a kny. *sz*-szel szemben. A nyj. /*sz*/ megterheltsége mintegy 40%-kal kisebb a köznyelvinél, ha az írásképet vesszük alapul. (Példák az *sz*-es realizációra: *aluszam, eszèl, fekszik, veszen* ’vesz’, *viszen* ’visz’; *kasza*, *násznagy*, *virszipo* ’vérszívó, pióca’; *rísz* ’rész’, *kolbász* stb.).

Az /*ssz*/-nek két szembenállása van: nyj. *ssz*: kny. *ssz* megfelelés és nyj. *ssz*/kny. *sz.* Megterheltsége jelentősen eltér a köznyelvitől, mert – amint már utaltunk rá – magán-hangzóközi helyzetben és szóvégen a kny. *sz*-nek gyakran *ssz* felel meg a nyelvjárásban. Példák a nyj. *ssz:* kny- *ssz* megfelelésre: *hosszu ~ hasszu, vésszen, vessző; rassz* ’rossz’. A nyj. *ssz*/kny. *sz* szembenállást részben regionális köznyelvi sajátosságnak tekinthetjük. Magyarón például ilyen a határozószóként és általános névmásként is használt *ègisszen* ’teljesen, mind’, a *lessz, missz* ’mégy’ kijelentő mód jelen idő egyes szám 2. személyű igealak. Emellett ugyancsak *ssz*-et ejtenek a *léssz* ’lesszel’, *téssz* ’tesszel’, *véssz* ’vesszel’, sőt a *híssz* ’hisszel’ (*Te nem híssz az asszannak?*) igealakban. Talán nem tévedünk, ha a *hí(v)* ige *híssz* alakját ide vonjuk, hiszen ugyanabban a módban, időben, számban, személyben áll, mint az előzőek, és ugyanaz a 2. személyű *-sz* személyrag járul a töhöz, mint amazokban. Nem valószínű, hogy nyj. *ssz*/kny. *vsz* polifonémikus szembenállásra kellene gondolni (*hívsz).*

Kisebb megterheltségű Magyarón a /*z*/ fonéma, mint a köznyelvben amiatt, hogy a nyj. *z :* kny. *z* megfelelésen kívül nyj. Ø/kny. *z* váltakozást is találunk. A jelenség azonban eléggé

---

[69] Az ÉKsz-tól népinek és egyben réginek minősített *rékli* és magyarói nyelvjárásban ejtett *lékri* szóban nem fonémaszembenállás érvényesül, hanem hangátvetés. A jelenséget ilyen értelemben tartjuk nyilván, mert fonematikus szempontból csak sorrendi kérdésről van szó, hiszen a lexéma jelentése sem változik meg.

[70] A köznyelvben hosszan ejtett *rr* nyelvjárási rövid szembenállását az *r* fonémánál mutattuk be, mert a nyelvjárás nem ismeri az /*rr*/ fonémát. A félhosszú időtartammal realizálódó formákat pedig a köznyelvi hangnak megfelelő változatként kezeltük. A jelenség annyira általános, hogy a magyar köznyelv romániai változatában sem ejtik a társalgási nyelvben a hosszú *rr*-et. – Ellentmondásnak tünhet, hogy a nyelvjárás nem ismeri az /*rr*/ fonémát, és az ŕ-es realizációt mégis a kny. *rr*-nek megfelelő hangként fogjuk fel. A példák azonban önmagukért beszélnek. A magyarói nyelvjárásban ilyen minimális párok élnek: *fàr* (víz): *fàr* ’a testrész’, *szère* ’sorra, rendre’ *szere* ’vegyszer’ (*Nindzs gyogyitto szere ennek a betegsígnek), virē* ’vérrel’ : *víre* ’vére’. Igaz ugyan, hogy a félhosszan realizálódó *r* mellett rendszerint félhosszú vagy hosszú magánhangzó áll, de a rövid *r* előtti magánhangzó is hangozhat félhosszan, ha az *r* szótagzáró. A nyelvjárásban így nyj. *r*/kny. *rr* fonematikus szembenállást vehetnénk föl. Valójában azonban itt a hosszú hang sajátos ejtésváltozatára gondolhatunk, amely az *rr*-et realizálja félhosszú alakváltozatban. Az nyj. *r*/kny. *rr* szembenállásban viszont az *r* előtti vagy mögötti rövid magánhangzó helyén jelentkező hosszú hang a rövid magánhangzó *r* polifonémikus megfelelője. Ezért hangzik röviden az *r.*

korlátozott hatókörű, hiszen csak szó elején és szó belsejében érvényesül néhány esetben. Például az *ászló* ’zászló’, *uzmara* ’zuzmara’ meg a *szászázalék* ’százszázalék’ szavakban. – A /*z*/ fonéma mindig ebben a formában realizálódik.

Hosszú párja, a /*zz*/ nagyrészt a köznyelvbelivel azonos megterheltségű. Mindössze annyival megterheltebb, hogy magánhangzóközi helyzetben a /*z*/-t hosszan is ejtik, és ez egybeesik így vele.

Két változatban realizálódhat, *zz*-ben (*hazz ide egy vedret, nizz ada; igazza van, mindegyik kell engeggyen az igazzából, lázza van),* illetőleg félhosszú *ź*-ben (*haźú ment feleségül, viźé vállik).*

A fog mögötti területen képzett affrikáták közül a /*c*/ fonémának a köznyelvi megfeleléseken kívül nyj. *c*/kny. *z,* nyj. *c*/kny. *sz,* nyj. *c*/kny. *cc* szembenállása is van. Emiatt enyhén megterheltebb a magyarói tájszólásban. Bizonyítják ezt az alábbi példák: *cimbalam, cincag, curikkal* ’hátrafele megy (ló)’; *celler* ’zeller’, *fücfą* ’fűzfa’; *háramcar* ’háromszor’. Olykor a /*cc*/-t is ejtik röviden magánhangzóközi helyzetben (*kécë, nícë),* és ilyenkor egybeesik a /*c*/ fonémával.

Egyébként a nyj. /*cc*/ fonémának a kny. *cc* a megfelelője. Realizálódhat ebben a formában *(eccē ~ ëcceē* ’egyszer’, *haccā* ’hatszor’) vagy félhosszú időtartammal (*kécë).*

A /*c*/ enyhe megterheltségbeli többletét csökkenti a nyj. *dz*/kny. *c* fonémaváltakozás. Ez is szórványos, csaknem egyedi, alkalmi jelenség. Mindössze a *hádgerindze* birtokos személyragos szóalakban jegyeztük le. Alkalminak és egyedinek tűnik, mert ebben a szóalakban is *c*-t ejtenek általában a *dz* helyett.

Maga a /*dz*/ fonéma a regionális köznyelvivel megegyező módon *ddz*-ben realizálódik (*maddzag, <peddzi>).*

Hasonló a helyzet a nyj. *ddz*/kny. *gyz,* ejtésben nagyrészt ugyancsak *ddz* szembenállásban (*jeddzö).*

Közel állanak mind a tájszólás rendszerében elfoglalt helyük, mind megterheltségük szerint ezekhez a mássalhangzókhoz a fog–inyhangok, a *ty, gy, ny.*

A /*ty*/ a magyarói tájszólásban *ty*-vel meg *t*-vel állhat szemben. A nyj. *ty :* kny. *ty* megfelelés azonos a két nyelvváltozatban (*tyuk, atyafiság, miatyánk).* A nyj. *ty*/kny. *t* fonémamegfelelés anyagunk bizonysága szerint egyszeri, alkalmi jelenségnek tekinthető: egyetlen szóalakban, a *kösztyök* ’köztük’ határozószó értékű személyragos névutóban jegyeztük le. De ezt a nyelvtani alakot is gyakrabban ejtik *kösztök ~ kœsztœk ~ <kœsztek>* hangalakban. A /*ty*/ megterheltségen tulajdonképpen ez semmit sem változtat.

A /*tty*/ fonémának csak ez a köznyelvi megfelelése ismeretes, tehát a nyj. /*tty*/ megterheltségben sem tér el a köznyelvi állapottól. Nincs más realizációja.

A nyj. /*gy*/ szintén jórészt csak kny. *gy*-vel áll szemben. Szóhoz kötötten van nyj. *gy*/kny. *d* szembenállás a *térgye, térgyepel* ’térde, térdepel’ szóban, szóalakban, illetőleg nyj. *gy*/kny. *j* váltakozás a *gyüttœk*/*jœttœk, gyere*/*jere* alakpárban; valamint nyj. *gy*/kny. *Ø* szembenállás a *tángyér* ’tányér’ főnévben. Ennyiben tér el megterheltségben a nyj. *gy* a kny. *gy* fonéma. – Csak ebben a formában realizálódik.

A hosszú pár, a nyj. /*ggy*/ szintén megegyezik megterheltség tekintetében köznyelvi megfelelőjével. De a *ggy* mellett félhosszú **gy**-ben is realizálódik magánhangzóközi helyzetben (*haggy el, higgy; sze***gy***ék œssze).*

A nyj. /*ny*/ megterheltségét növeli a kny. *ny* megfelelésen túl számos nyj. *ny*/kny. *n* szembenállás szókezdő, szóbelseji és szóvégi helyzetben egyaránt *nyihány* ’nehány’;

alispányi hivatal, disznyo, tekenyö, ròmányak ’románok’; *csihány* ’csalán’, *Isvány* (de *Isván* is), *kàrdavány* ’kordován (csizma)’. Hozzájárul ehhez még a nyj. *ny*/kny. *gy* fonéma-váltakozás a *menyek, menyen, menyünk* igealakokban. Bár ez az ejtésmód a kissé hanyag köznyelvi beszédben sem ismeretlen. – Az /*ny*/ csak ebben a formában realizálódik.

Alig tér el megterheltség szempontjából a nyj. /*nny*/ a kny. *nny*-től (*annya* ’anyja’, *hánnya* ’hányja’, *lëjánnyā* ’lánnyal).[71] A megterheltségbeli többletet részben a nyj. *nny*/kny. *ny*, részben pedig a nyj. *nny*/kny. *n* szembenállás eredményezi. Mindkét váltakozás magánhangzóközi helyzetben érvényesül (*arannyat* ’aranyat’; *rakannya ~ rokonnya* ’rokona’, *rakanyak* ’rokonok’, *rakannyak* ’rokonuk’).

A hátulsó foghangok közül a nyj. /*s*/ fonémának az *s:s* megfelelés mellett csak a *tarisnya* ’tarisznya’ meg a *cseresnye* ’cseresznye’ szóban figyeltük meg nyj. *s*/kny. *sz* szembenállást. Ennyivel válik megterheltebbé a köznyelvi *s*-nél.

Realizációs szempontból egybeesik a nyj. /*s*/ fonéma az ugyancsak nyj. /*ss*/-sel vagy ennek félhosszú ejtésváltozatával. Ezért az ide vonható jelenségeket a nyj. /*ss*/ fonémánál tárgyaljuk. Tehetjük ezt annál is inkább, mivel ilyen minimális párok állnak szemben egymással: *magos (*kender) : *magoss* (ház), *sebes a keze : sebess a lò; száz lapas irka* ’száz lapos füzet’ : *lapass* (hely) ’lapos, egyenes és sima (hely)’.

A nyj. /*ss*/-nek mindenekelőtt a kny. *ss* a megfelelője mind magánhangzóközi, mind szóvégi helyzetben (*keresse, òlvassa, arass, fuss* stb.). Emellett azonban – amint említettük – a nyj. *ss*/kny. *s* szembenállás folytán erőteljesebb a megterheltsége mindkét helyzetben (*erössen, sebessen; anyossa, apossa, kezesse, lábossa; eröss, magoss, pirass)*. Jellemző, hogy ez a szembenállás csak rövid magánhangzó utáni helyzetben jelentkezik rendszeresen. Hosszú, gyakran félhosszú időtartamú magánhangzó után röviden hangzik [*fejös* (a tehén), *hálás* (valamiért), *kikapòs* (asszony), *szégyellős* stb.] – Realizálódik ritkábban félhosszan is [*lapas ~ lapass* ’lapos, egyenes (hely)’, *vizes* stb.].

A nyj. /*zs*/ fonémának van nyj. *zs* : kny. *zs* megfelelése és nyj. *zs*/kny. *z* szembenállása. A *zsendèj, Zsuzsi, zsák* és más szavakban azonos a köznyelvi ejtéssel. A *csizsma* főnévben azonban nyj. *zs*/kny. *z* váltakozás érvényesül. Ez is csak szóhoz kötött sajátosság, és annál kevésbé teszi nagyobb megterheltségűvé a tájnyelvi fonémát, mivel *csizma,* tehát *z*-s hangalakban szintén ejtik a szót Magyarón.

A nyj. /*zzs*/ megterheltsége és realizációja megegyezik a köznyelvivel (*guzzsā* ’gúzzsal’, *razzsà*^{l} ’rozzsal’).

A nyj. /*cs*/ szintén azonos mind megterheltségben, mind realizáció szerint a köznyelvivel [*csap (*fn., ige), *cserép, csitko* ’csikó’, *mucskas* ’mocskos’, *Ψücsæk* ’tücsök’, *rács* stb.].

A nyj. /*ccs*/ sem megterheltebb a köznyelvinél (*reccsen*, *loccsint* ’loccsant’)*,* de olykor félhosszú **cs**-ben realizálódik. Például az *ë***cs***it* ’öccsét’ szóalakban.

A nyj. /*dzs*/ fonémát mindössze a *findzsa* főnévben jegyeztük le. Hosszú párját nem hallottuk.

A nyj. /*j*/ egyike azoknak a fonémáknak, amelyek a leginkább megterheltek az írott irodalmi nyelvi, kevésbé a beszélt köznyelvi állapottal szemben. A nyj. *j*/kny. *j* megfelelés mellett (*jár, jàjgat, háj* stb.) érvényesülő szembenállások Magyarón a nyj. *j*/kny. *jj* [*fújják* (a trombitát), *vájják* (az árkot)], nyj. *j*/kny. *gy* (*kijo,* de *kigyo* is, *mejek* ’megyek’, *mejen* ’megy’), nyj. *j*/kny. *h.* (*fejir,* de *fehér* is), nyj. *j*/kny. *l* (*jászaj* ’jászol’, *pujiszka ~ pujszka* ’puliszka*’, tajiga* ’taliga’); és itt említjük meg az írott nyelvi *ly*-t is, amely a köznyelvben is *j*-nek hangzik (*váju,* ’vályú’), nyj. *j*/kny. *ll* (*mēje* ’melle’, *mējetegbe* ’melletekbe’, *mējrevalo* ’mellravaló, ujj

[71] Az *nyj* fonémakapcsolat a köznyelvi ejtésben is *nny*-nek hangzik.

nélküli bőrös mellény', nyj. *j*/kny. *v* (*tujább,* de *tavább* is), nyj. *j*/kny. *lj* (āja *'alja', ājára, legutajára* 'legutoljára'), nyj. *j*/kny. *llj (hājuk* 'halljuk', *szájan* 'szálljon' (nyj. *j*/kny. *llj* (*gājal* 'gallyal', *hējel* 'hellyel') fonémaváltakozást.[72] De nem hanyagolható el a nyj. *j*/kny. Ø szembenállás sem. Szó belsejében olyankor is ejtenek ún. hangűrtöltő *j* hangot, amikor a köznyelvben nem szokványos (*lējánka, rejá* 'rá, reá', *tejétek* 'tietek'). Ilyen fonémaszembenállással találkozunk nem magánhangzóközi helyzetben is, például a *blujz* 'blúz', *szőjke* 'szőke' szavakban. ez utóbbi feltehetőleg csak szóhoz, szóalakhoz kötött sajátosság. Végül ugyanez a jelenség figyelhető meg morfonematikus, mássalhangzó + *-a, -e* birtokos személyragos kapcsolatban: *ablakja,* 'ablaka', *dallamját* 'dallamát', *jogja* 'joga', *szagja* 'szaga', *veremje* 'verme' stb. Ugyanakkor csökkenti a nyj. *j* fonéma megterheltségét a nyj. Ø/kny. *j* szembenállás az ilyen típusú szóalakokban mint *elbútatta* 'elbújtatta', *éféle,* 'éjfél', *éféli* 'éjféli', *éfilikar* 'éjfélkor' avagy a kny. *jts* fonémakapcsolatban: *gyúccsál gyertyát, nyúccs nekije is.* Ez utóbbi jelenség a magyar köznyelv romániai változatában sem ismeretlen kissé hanyag ejtésben.

A nyj. /*jj*/ fonéma alig hallható a magyarói nyelvjárásban, ugyanis – amint láttuk – a kny. *jj* nagyrészt *j*-ben realizálódik, és így egybeesik a nyj. /*j*/ fonémával.[73] Ritkán mégis ejtik a kny. *jj*-t *jj*-nek vagy félhosszú **j**-nek (*bàjjal, széjjel, minden há***j**àl meg kenve, szó***j**an,* 'szóljon', *tanája* 'találja').

Itt említjük meg a nyj. /*h*/ fonémát. Megterheltségi fokát a köznyelvihez viszonyított tájszólásbeli többlet, illetőleg hiány alakította ki. A többlet vagy hanghelyettesítés (*bihàj* 'bivaly', *csihány* 'csalán') vagy hangűrtöltő hangtöbblet (*mehink* 'mienk'), illetőleg a *j*-t felváltó hangűrtöltő elem (*tëhétëk* 'tietek') révén érvényesül. A hiány pedig egyes összetett szók határán jelentkezik (*husagyo kedd* 'húshagyó kedd'). Tehát a következő szembenállások figyelhetők meg: nyj. *h* : kny. *h* megfelelés, nyj. *h*/kny. *v,* illetőleg *l* szembenállás, nyj. *h*/kny. Ø, valamint nyj. Ø/kny. *h* váltakozás. Nem említjük a köznyelvben is általános *cse* 'cseh', *dü* 'düh', *mé* 'méh' abszolút szóvégén ejtett *h* hangokat.

Valójában a kny. /*hh*/ fonéma szintén a nyj. *h* körében vonható, illetőleg egybeesik vele, ti. a magyarói nyelvjárásban nem ejtenek *hh* hangot, csak *h*-t (*ahaz* 'ahhoz', *ehez* 'ehhez', *méhez* 'méhhez' stb). Egyébként ez a jelenség a regionális köznyelvben is általános, mégpedig nem csak hanyag ejtésben. A nyj. /*h*/ megterheltsége így kb. 20%-kal erőteljesebb, mint a köznyelvben. Ott ugyanis a kny. *hh*-nak van *h* realizációja is, és ezt a hh változataként kezelhetjük.

A hátulsó képzésű zárohangok, a /*g*/ meg a /*k*/ alig térnek el megterheltségben a köznyelvitől. Mégis valamivel megterheltebbnek mondhatjuk őket, hiszen egy-egy szóban, szóalakban van nyj. *g*/kny. *n* szembenállás (*ippeg* 'éppen').

A /*g*/ rendszeresen *g*-ben is realizálódik. Egyéni, egyedi jelenségként azonban hallható mediaként is: *pustaG* 'suttog', *szimmaG* 'szimatol'.

---

[72] Ide soroljuk a helyesírás szerint *lj*-vel, *llj*-vel, *lly*-el írandó, de a köznyelvi ejtésben nagyrészt *jj*-nek hangzó szóalakokat is.

[73] A jelenség a magánhangzórendszerben polifonémikus sajátosságként számon tartott szembenállások közé tartozik, ugyanis a helyesírásbeli *lj, llj* hangkapcsolat, illetőleg a hosszú *lly* nem *jj*-nek, hanem *j*-nek hangzik, és ugyanakkor hosszan ejtik az előtte álló rövid magánhangzót. Tehát: *kējen fel* 'keljen fel', *œje meg* 'ölje meg', *űjœn ~ űjen le* 'üljön le'; *hāja* 'hallja', *ne kējem menni* 'ne kelljen menni'; *hējel* 'hellyel (kínál)' stb., ha pedig a magánhangzó eleve hosszú, megmarad továbbra is hosszúnak; *féjen* 'féljen', *szójon* 'szóljon; *szájan* 'szálljon'. Az előbbi esetben a nyelvjárási hosszan ejtett hang polifonémikus szembenállás a köznyelvi rövid magánhangzó + *l, ll* kapcsolattal.

A nyj. /*gg*/ : kny. /*gg*/ megfelelés azonos a két nyelvváltozatban. A nyj. /*gg*/ rendszerint hosszan is realizálódik: <*guggal*> *(*általános a *kucaradik*)*, reggē* 'reggel'*, seregge*[l] stb. Alkalomszerűen azonban rövid *g*-ben is realizálódhat mint például a *világá bujdosnak* kifejezésben

Végül a nyj. /*k*/ szintén csaknem teljesen egybeesik megterheltségben a köznyelvi *k*-val. A nyj. *k* : kny. *k* fonéma megfelelésen kívül (*kalap, nyækœg, rak* stb..) elvétve hallható az idősebb nemzedék ejtésében nyj. *k*/kny. *g* szembenálléás (*kazdag* 'gazdag'). Ez az ejtésmód azonban csak szórványos, egyedi, alkalmi jelenség Magyarón.[74]

A nyj. /*k*/ azonban gyakran *kk*-ban realizálódik magánhangzóközi (*bakkancs*)*,* illetőleg abszolút szóvégi helyzetben ((*őz)bakk),* és ilyenkor egybeesik a *kk* fonémával. Emiatt a nyj. /*k*/ enyhén megterheltebb a magyarói nyelvjárásban, mint a köznyelvben. A jelenség különben regionális köznyelvinek is minősíthető a magyar nyelv romániai változatában.

A nyj. /*kk*/ azonos megterheltségű a köznyelvivel, csak realizációs eltérés figyelhető meg ahhoz viszonyítva. A *kk* ejtés mellett (*akka ~ akkā* 'akkor', *rekkenöség* 'rekkenőség'), a *k*-nak félhosszú változata is hallható (*beru***k***altunk* 'berukkoltunk, bovonultunk katonának', *megra***k***ant* 'megrokkant' stb.).

Összegezés helyett néhány jellemző sajátosságra utalnék: 1. a magyarói nyelvjárás mássalhangzó-rendszere főként realizáció szempontjából – mint általában a magyarban – kevésbé tér el a köznyelvitől, mint a magánhangzórendszer; 2. jellemző erre a helyi nyelvjárásra a hosszú mássalhangzók nagyobb fokú megterheltsége mind magánhangzóközi helyzetben, mind szóvégen. Ez a sajátosság nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a hosszú mássalhangzók hosszan realizálódnak, hanem abban is, hogy a köznyelvbeli rövidek sok esetben hosszan hangzanak. Elegendő itt a *t, s, sz, n, k* hangokkal kapcsolatban mondottakra utalnunk:[75] 3. a hosszú mássalhangzós realizáció révén a magyarói tájnyelv a szomszédos székely nyelvjárástípushoz kapcsolódik.[76]

[74] Ha az írásképhez viszonyítjuk, a nyj. *k*/kny. *g* váltakozás erőteljesebb, hiszen a 'zápfog' jelentésű *ákfag ~ ákfog,* a 'hajfonat' értelmű *ákháj* (vö. *hajág*) szintén ide sorolható.

[75] Erre annál inkább fel kell hívnunk a figyelmet, mert a magánhangzó-rendszert általánosságban a rövid realizáció jellemzi.

[76] A magánhangzókban megfigyelhető rövid realizáció viszont a mezőségi nyelvjárástípusra jellemző vonások meglétét jelzi ebben a helyi nyelvjárásban.

Tájszótípusok a magyarói nyelvjárásban

I. **1**. A tájszók fogalmát és fajait lényegében már Szinnyei József tisztázta (*Magyar Tájszótár.* I–IV. Bp., 1893–96), és utána többen közöltek pontosabb megfogalmazást és részletezőbb, árnyaltabb osztályozást. Legutóbb Péntek János (*A tájszók leíró szempontú osztályozásáról.* NyIrK. XVI, 231–40) és Balogh Lajos (*A tájszó fogalma*. NytudÉrt. 83. sz. 71–4)[77] vitte tovább a kérdést, és a fogalom tisztázásával egyidőben megkísérelte a hagyományosan kialakult három tájszófajtán belül körülhatárolni és elkülöníteni az egyes kategóriákba sorolható tájszók alfajait.

E tanulmányok biztos alapot nyújtanak a rendszerezés továbbfejlesztéséhez, finomításához. Minthogy Péntek szempontjai átfogóbbak, és az egyes altípusok kialakításában jórészt egységes szempontot tükröztetnek, ezt veszem a továbbiakban alapul, és próbálom meg teljesebbé tenni részben a Baloghtól javasoltak felhasználásával.

2. A fonematikus értékű sajátosságok és a denotatív meg a szinonimikus értékűség eléggé következetes érvényesítésével Péntek az alábbi rendszerezést alakítja ki. Az alak szerinti tájszók között elkülöníti 1. a *puszta alakváltozatként jelentkező* (A'(a)) típust, 2. a *megosztott, illetőleg elkülönült jelentést mutató* (A'(b)) típust és 3. a *denotatív funkciójú* (A'(x)) típust. A jelentés szerinti tájszók között pedig 1. a *poliszém,* illetőleg *homonim értékű* (A(b)) és 2. a *denotatív funkciójú* (A(x)) típust. A valódi (tulajdonképpeni) tájszók között meg 1. a *denotatív funkciójú* (X(x)) és 2. a *szinonim értékű* (X(a)) típust (vö. Péntek *i. m.* 238–9).

Az ide vonatkozó magyar nyelvjárástani irodalom értékelő áttekintése után megállapítja, hogy csak az alak szerinti tájszók körülhatárolásában vannak különböző álláspontok. Szerinte – a szótározás szempontjait véve elsődlegesen alapul – alaki tájszóknak azok a szavak minősíthetők, amelyek „fonológiai struktúrájukban térnek el a köznyelvi alakváltozattól, de ez a fonémaváltakozásban és fonémakombinációban megnyilvánuló eltérés nem terjed ki az esetek mindenikére, sőt többségére sem" (Péntek *i. m.* 234). A fogalom ilyen körülhatárolásával – úgy vélem – egyet is érthetünk, azzal a megszorítással, hogy megkülönböztetünk szűkebb és tágabb értelemben vett alak szerinti tájszavakat. A fenti meghatározásba a szűkebb értelemben felfogott tájszók illeszthetők be. A tágabb értelmezés szerint viszont alaki tájszóknak tekinthetjük azokat is, amelyek rendszerszerű fonémamegfelelés(ek)ben, illetőleg fonémakombinációkban különböznek a köznyelvi változatoktól, sőt azokat is, amelyekben a köz- és irodalmi nyelv hatására fonológiai szinten kettős hangalakok élnek a nyelvjárásban, illetőleg amelyek időtartambeli eltérést mutatnak ugyancsak fonológiai tekintetben. Viszont kizárhatónak a csak hangszínárnyalatban eltérő nyelvjárási alakváltozatokat (bár az sem lehet teljesen közömbös a kategória elhatárolásában, hogy a jelenség milyen megterheltségű) (vö. Balogh *i. m.* 71–3).[78] Az alak szerinti tájszóknak tehát – nézetem szerint is – az az alapvető ismérve, hogy hangalakja fonológiai tekintetben eltér a köz- és irodalmi nyelvitől, akár rendszerszerű a jelenség, akár nem. Éppen ezért, amikor nem valamely sajátos feldolgozási szempont – mondjuk, a szótárszerkesztés – alapján határoljuk

[77] Balogh tanulmánya cím szerint csak a tájszó fogalmát tárgyalja, de a dolog természeténél fogva a tájszavak típusait is ismerteti, Szinnyei kategóriáit „némiképpen kiegészítve". Sőt ki is mondja, hogy a tájszótípusokkal, azok rendszerezésével is foglalkozik (Balogh *i. m.* 71, 73). – Lásd ott az idézett irodalmat is.

[78] A hangszínárnyalatokban eltérő alakokat, amelyek sajátos színt biztosítanak mindegyik tájnyelvi egységnek, alakulatnak, de csak fonetikai vonatkozásban, nem tekinthetjük alak szerint tájszóknak (Balogh *i. m.* 73):

körül a fogalmat, a vizsgálódást – úgy hiszem – mind a két fajta alak szerinti tájszóra ki kell terjesztenünk. Hadd idézzem erre Balogh Lajost az alaki tájszók fogalmára vonatkozóan: „Hangtaniak. – A köznyelvivel azonos a jelentésük, a tájnyelvi alakban azonban egy vagy több fonéma helyén más fonéma található. Ide sorolnék *valamennyi hangváltozást*, a hangalak rövidülést, hosszabbodást, a hangátvetést, a nyelvjárásokban található hangtörvények vagy tendenciák megnyilvánulásait, függetlenül attól, hogy a jelenségek szórványosan vagy nagy területen fordulnak elő, kevés vagy sok morfémát érintenek" (Balogh *i. m.* 71).[79] Balogh tehát ugyanolyan tágan értelmezi az alak szerinti tájszók fogalmát, mint azt, amit fennebb kifejtettünk.[80]

A Péntek-féle rendszerezés kapcsán magam az alak szerinti tájszók osztályozását tenném mindenekelőtt szóvá, mert az egyes csoportok elkülönítésében – nézetem szerint – szempontkeveredés érvényesül. Ugyanis az alak szerinti tájszók alkategóriájába tartozó két utolsó tájszótípus elhatárolásában alaki és jelentésbeli eltéréseket, ismérveket vesz alapul, holott az alak szerinti kategóriában nem hinném, hogy mérvadó lehet a jelentésbeli különbség, vagy legalábbis nem lehet döntő szerepű. Erre egyébként Péntek is utal, amikor az A'(b) típusra vonatkozóan megjegyzi: „A hangalak ebben az esetben is más, mint a köznyelvben, de a jelentés sem a megszokott", és példaként a *borozda* 'mezsgye', *csüpü* 'bokor' tájszókat idézi. „Ezért csupán konvenció kérdése – mondja –, hogy ezt és a következő (azaz (A'(x)) típust az alak vagy a jelentés szerinti tájszók közé soroljuk-e be. A minősítés egyöntetűbbnek látszik formai alapon, ezért kerülnek itt bemutatásra" (Péntek *i. m.* 238).

A Péntektől kialakított rendszert szemügyre véve azt láthatjuk, hogy mind a jelentés szerinti, mind a valódi tájszók között két alfajt különít el: denotatív, illetőleg – mondjuk így az egyszerűség kedvéért – szinonim értékű tájszókat. Az alaki osztályozásban a második (A'(b)) és harmadik (A'x)) alcsoportba sorolt tájszók valójában ugyanilyen módon állíthatók szembe egymással jelentés szerint, azaz a denotatív mellett – mondhatnók – szinonimikus értékűnek tekinthető alcsoport áll. Természetesen van alaki eltérés is bennük a köznyelvi változathoz viszonyítva. Az elsődleges azonban bennük a jelentésbeli különbség; az alaki sajátosság csak másodlagos, és lényegében mindkét alkategóriában azonos: fonematikus. Ezért úgy tűnik, hogy ezt a két alfajt önálló típusként kiiktathatjuk az alak szerinti tájszók közül, és mint alak és jelentés szerinti tájszótípust azonos „rangra" emelhetjük a hagyományosan kialakult alak

[79] Balogh szóhasználata olykor diakronikus szemléletre utal (pl. hangváltozás, hangalakrövidülés és -hosszabbodás stb.). Valójában azonban ő is fonematikus megfelelést ért rajtuk.

[80] Igaz ugyan, hogy ezek a tendenciaszerűen érvényesülő alaki jelenségek (*í*-zés, *e*-zés, *a*-zás stb.) fonológiai szintűek, és fonológiai alapon leírhatók; az is igaz, hogy a fonémamegfeleléssel egyidőben nincs jelentésbeli különbség is az alaki tájszókban, de hiszen éppen azért alak szerinti tájszók, mert pusztán hangalakjukban térnek el a köznyelvi szavaktól, mert más fonémakombináció eredményei. Az a tény viszont, hogy a jelenségek fonológiai szempontú rendszerezésben leírhatók, egyrészt még nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy más osztályozási szempont szerint is csoportosíthassuk őket; másrészt meg az alak szerinti tájszók közé sorolással még nem tesszük fölöslegessé a jelenségek rendszerszerű fonematikus megfelelésekben való leírást. Továbbmenően az is igaz, hogy az alaki tájszók kategóriának ilyen felfogása csaknem korlátlan mértékben kitágítja a típus határát, és jelentősen megnöveli az ide sorolható szavak számát. De hiszen éppen a fonémák sajátos kapcsolódási módja eredményezi és biztosítja a nyelvjárási hangrendszer önállóságát, ugyanis a nyelvjárástípusok fonémaállománybeli eltérése a magyarban sok esetben számításba sem vehető, annyira minimális és jelentéktelen. S ha a nyelvjárásbeli szavak hangteste sajátos – rendszerszerű vagy szórványos – fonémakapcsolatok révén alakult ki és él valamely beszélő közösségben, függetlenül attól, hogy a köznyelvitől eltér-e a jelentése vagy sem, a köznyelvihez viszonyítva alaki tekintetben csak a tájnyelv eleme, tehát alakja szerint a nyelvjárás szóállományában tartozó alak szerinti tájszó, ugyanis ilyen hangalakú szó a köznyelvben nincs.

szerinti, jelentés szerinti, illetőleg valódi (tulajdonképpeni) tájszók csoportjával. Egyfajta „szóhasadásos" jelenséghez hasonló típus meglétével számolhatunk így a tájszók között is.

Tisztázatlan volna még így is az alak szerinti tájszók kérdése, ugyanis eszerint csak a *puszta alakváltozatként jelentkező* (A'(a)) típus maradna a Péntek János rendszerezésében. De ha az ide sorolható adatok alapján elkülönítjük egymástól a köznyelvitől nem rendszerszerűen eltérő fonémakapcsolatokból álló, illetőleg az ott meglévő fonéma kapcsolatoknak a nyelvjárásban fonémamegfelelés útján rendszerszerűen megfelelő két alfajt, itt is megkapjuk a denotatív meg a szinonimikus csoport kettősségét ugyanúgy, mint a valódi, jelentés szerinti, valamint a tőlünk javasolt alak és jelentés szerinti fajtában. Azaz a denotatív alkategóriának megfelelne az alak szerinti tájszók között a nem rendszerszerű fonémamegfeleléseket tükröztető, tehát a Péntek-féle A'(a) típus; a szinonimikus alkategóriának pedig a rendszerszerű fonémamegfelelésekből létrejött tájszók csoportja (*szíp*/szép, *œræg*/öreg, *malam*/malom stb.). Beleértve természetesen azokat a szavakat is, amelyek a köznyelv hatására belső kölcsönzés folytán ma már rokon értelmű szóként párhuzamosan élnek a nyelvjárást beszélő ajkán (*szíp* ~ *szép* stb.).[81] Így mindegyik tájszófajta két-két altípusra oszlanék, és a rendszer teljes lenne, illetőleg – ha szabad így fogalmaznom – „híven" tükrözné a valóságot. E két utóbbi típus közül a másodiknak meghagynám a Péntektől ajánlott *puszta alakváltozatként jelentkező* megnevezést. Az elsőt pedig *sajátos fonémakapcsolat(ok)ból álló* alak szerinti tájszónak nevezném el.

Az új típusnak, az *alak és jelentés szerinti tájszók* két alfajának megmaradhatna a Péntekől javasolt fogalmi megjelölése azzal a különbséggel, hogy nem alak, hanem alak és jelentés szerinti tájszónak minősülne.

3. A rendszer belső tagolása, a tárgyalt altípusokon belüli részletezés, csoportosítás részben szintén az alak szerinti tájszók között lehetséges. Ezek ugyanis lehetnek fonematikus vagy morfológiai meghatározottságúak. Fonematikus sajátosságok alapján elkülöníthető tájszavakat mindkét altípusban találunk. Balogh Lajossal egyetértésben „ide sorolnék valamennyi hangváltozást" vagy talán szabatosabban – a leíró szempontot a műszóhasználatban is érvényesítve – valamennyi fonematikus megfelelést tükröző tájszót. Az A(a) típusba – a fentebb kifejtettek szerint – a tendenciaszerűen általánosan érvényesülő fonematikus sajátosságokat hordozó tájszók tartoznának, vagyis az *a*-zó, *e*-ző, *í*-ző, *l*-ező stb. szavak mint az egyes nyelvjárásokban rendszerszerű fonémamegfelelést tükröztető tájszók. Az A(x) típusba viszont a szórványos hangtani jelenségeket hordozó tájszavakat sorolnám, mint például *csihány, feresztővíz, gerebe* 'gereblye', *imfámus* 'infámis', *kül* 'kívül' stb.[82] Ugyanis a magyarói nyelvjárásban nem törvényszerű sem az *i*/*a, h*/*l, ny*/*n (csihány*/*csalán),* sem az *e*/*ü, e*/*ö (feresztő*/*fürösztő)* stb. fonémamegfelelés.

Ugyanakkor ez utóbbi, A(x) altípusban a hangtani jellegű tájszók mellett alaktaniakat is elkülöníthetünk, mégpedig – amint Balogh utal rá (Balogh *i. m.* 71–2) – a köznyelvitől tőtani szempontból eltérő szótöveket és a sajátosan képzett tájszavakat. Balogh a nyelvjárásban a

[81] A tájszókat Balogh Dezső és Teiszler Pál tájnyelvi atlaszából, a készülő Romániai Magyar Tájszótár anyagából meg a magam gyűjtötte kérdőíves és passzív megfigyeléssel lejegyzett adatokból, a Faragó Józseftől kiadott *Kurcsi Minya havasi mesemondó* című kötetből és a Babeş–Bolyai Egyetemhez tartozó Folklór Intézet kéziratos anyagából válogattam. Mind az Intézet vezetőségének, mind a gyűjtőknek köszönöm, hogy az anyagot rendelkezésemre bocsátották. Adatközlőim fáradságát és szívességét is itt köszönöm meg.

[82] A példákat itt és a továbbiakban is a magyarói tájszólásból idézem.

köznyelvitől eltérő szabályok szerint használt ragos alakokat is ide sorolja, mi azonban ezeket nem tekintjük tájszavaknak, csak tájraggal ellátott szóalakoknak.[83]

Az A(a) alfaj meg az A(x) alcsoport hangtani jellegű tájszavait aszerint különíthetjük el az utóbbi típus alaktani jellegű tájszavaitól, hogy fonematikus vagy morfológiai meghatározottságúak-e. Tehát például a *halam* 'halom', *hallam* 'hallom', *tanálkozik* 'találkozik' típusú alak szerinti tájszókat a hangtani, fonematikus jellegűek közé iktatjuk be, mert nem az alaktani meghatározottság az elsődleges. Viszont például az *ád* 'ad', *könyü* 'könyv', *to(k)* 'tavak' tőalakokat vagy a *balandaskadik* 'bolondozik, bolondkodik', *büszkésen* 'büszkén (megy)', *elcipelöskedik* '(el)cipekedik' származékos alakokat meg a *maradatt* 'maradt', *mekpuffadatt* 'megpuffadt' szóalakokat az alaktani meghatározottságú morfémás alakok között tartjuk számon, jóllehet hangtani tekintetben is eltérnek a köznyelvi formáktól (vö. Balogh *i. m.* 71–2). De elsődleges bennük az alaktani meghatározottság, sajátosság.

4. A jelentés szerinti tájszók között Balogh három alfajt különít el: 1. A köznyelvben és a nyelvjárásban is meglevő olyan szavakat, amelyeknek a tájnyelvben tágabb a jelentése; 2. olyanokat, amelyek szintén megvannak mindkét nyelvi rétegben, de a jelentésük csak részben azonos; és 3. mindkét nyelvi változatban megvan a szó, de a tájnyelvi jelentés merőben más, mint a köznyelvben (Balogh *i. m.* 72). A Balogh-féle osztályozás 3. alfaja megegyezik a Péntektől kialakított rendszer A(b), azaz poliszém, illetőleg homonim értékű jelentés szerinti tájszók csoportjával. A másik két altípus Pénteknél az alak szerinti tájszókhoz tartozik mint megosztott, illetőleg elkülönült jelentést mutató és denotatív funkciójú alak szerinti tájszó. Ez utóbbi két alfajt minősítettünk az előzőkben alak és jelentés szerinti tájszónak. Ugyanis a Baloghtól idézett *völgy* meg *korlát* szót a tájszólásban *vőgy* '2. asztagrakáskor az asztagnak a falán belül eső része' (OrmSz,), illetőleg *kollát* – 'a disznóól szabad vagy félig fedett kifutója' – (vö. Balogh *i. m.* 72), más tájszólásban vagy éppen nyelvjárásban lehetséges, hogy *vőgy ~ vögy ~ vö'gy*, illetőleg *kollát ~ kallát ~kàrlát* stb. hangalakban ejtik, és így mind a jelentés, mind a hangalak – fonematikus szempontból is – különbözik egymástól.

A valódi tájszók két alcsoportja – úgy hiszem – lényegében ugyanazt a két kategóriát öleli fel mind Balogh, mind Péntek rendszerezésében, csak a műszóhasználat más.[84]

5. Minthogy a szó értékű kifejezéseket ma már lexikális elemeknek tekintjük, a tájszók kategóriájába vonhatják az olyan sajátos, állandó szókapcsolatszerű nyelvi alakulatokat is, amelyek a köz- és irodalmi nyelvet beszélők nyelvhasználatában más, rendszerint egyszavas szinonimával azonos jelentésűek. Legnagyobb részük – legalábbis a magyarói helyi

[83] A *házak* 'házuk' típusú szóalakoknak, az irodalmi nyelvtől pusztán hangszínárnyalatban és fonémamegfelelésben eltérő tájragos alakoknak a tájszók sorából való kiiktatása a Szilágyi N. Sándor javaslatára történt. Ezekben a szóalakokban ugyanis – amint azt lektori véleményében írja – „a tő úgy viselkedik, mint az irodalmi nyelvben... Ha ... – a szó 'szóalak' jelentését követve – az ilyen tájragokkal (*-ha ~ -hë ~ -hö* '-hez, -höz', *-ak, -ek, -jak, -jek* '-uk, -ük, -juk, -jük' stb.) ellátott szavakat is a tájszavak közé soroljuk, akkor innen egyenesen következik, hogy úgyszólván semmi értelme a nyelvjárásban elkülöníteni a tájszavakat a szókincs többi elemétől, hiszen – minthogy ezek a toldalékok gyakorlatilag minden egyes főnévhen hozzákapcsolhatók – eleve kimondhatjuk, hogy a nyelvjárásban *minden egyes* főnév tájszó, vagy legalábbis az lehet." – Más a helyzet azokban az esetekben, amikor a tájrag jelleg nemcsak alaki, hanem jelentésbeli eltéréssel, funkcióbeli különbséggel társul. Az ilyen szóalakokat már besorolhatjuk az alaktani meghatározottságú tájszavak közé, hiszen a ragos forma más szerepet tölt be a mondatszerkezetben, mint az irodalmi, illetőleg köznyelvben. – Így jártunk el mi is az adatok besorolásában.

[84] Az egyes tájszótípusok megnevezését – bizonyos módosítással és kiegészítéssel – Péntek tanulmányából vettem át. A tőle változatlanul átvett típusok fogalmi meghatározásától a továbbiakban eltekintek.

nyelvjárásban – alak és jelentés szerinti, vagy pedig poliszém, illetőleg homonim értékű jelentés szerinti tájszó. Több szóegyedből állók lévén, mind motiváltaknak minősíthetők.

6. A tájszókat ugyanakkor – és erre utal Péntek (*i. m.* 234) – szerkezeti felépítésük motiváltsága, illetőleg motiválatlansága alapján is meg lehet vizsgálni. Ilyen tekintetben azt vehetnők alapul: milyen motiváltságú a tájszó a köznyelvi megfelelővel szemben, illetőleg hogy a szerkezeti felépítés csak nyelvjárási kötöttségű-e.

7. Szociális értékük szerint szintén csoportosíthatók a tájszavak, hiszen a gyakoriság megállapítása, a nemzedékek szerinti megoszlásuk, az, hogy csak egy kisebb vagy nagyobb tájegységben, illetőleg több nyelvjárásban honosak-e, valamint az, hogy él-e tájnyelvben a köznyelvben is használt rokon értelmű párja – a beszélő közösség érintkezésében játszott szerepüket, használati értéküket igazolja. Erre a szempontra ugyancsak utal Balogh (*i. m.* 72–3) és Péntek (*i. m.* 237) is.

Számolnunk kell a nyelvi rétegeződéssel, hiszen a tájszók, elsősorban a valódi tájszavak között számos, a népi foglalkozás körébe tartozó, szakszóknak minősíthető lexikális elem van (vö. Balogh *i. m.* 72 és Péntek *i. m.* 239–40). Azonban e szavak egy része elsődlegesen táji jellegű, és hatókörük nem azonosítható egy szűk réteg, mondjuk valamely kézműves mesterség szóanyagával, mert – legalábbis ma még – jórészt az egész falusi lakosság aktív szóállományához hozzátartozó denotatív funkciójú vagy ritkábban szinonimikus értékű lexémák.

Ilyen vonatkozásban tekintetbe vehetjük mindenekelőtt azt, hogy milyen hatókörűek, a beszélők mely rétegének nyelvhasználatában élnek, és mennyire gyakoriak. A mezőgazdálkodás szóanyagát nagyrészt ismeri és használja is a falusi lakosság apraja-nagyja, mert mindannyiuknak alapfoglalkozásához tartozik. A többi népi mesterség: a szövés-fonás, a sütés-főzés, a szőlőtermesztés, a fakitermelés, a juhászat stb., stb. szókincse már jóval szűkebb körben ismert a maga egészében, hiszen nem mindegyik falusi dolgozó űzi azonos mértékben. A társadalmi-gazdasági életben ilyen módon elkülönülő foglalkozások szókincsét emiatt szociális értékük, hatókörük szerint eleve el kell határolnunk egymástól. Az utóbbiakat, minthogy valamely kisebb csoport szakmai foglalkozásával kapcsolatosak, tekinthetjük szaknyelvi elemeknek, de nyelvjárástípusonként sajátos fonémakombinációjuk miatt még mindig tájszavaknak is. (Nem beszélve arról, hogy ebben a szóanyagban szintén van számos általánosan ismert fogalmat jelölő tájszó.) A mezőgazdálkodás szóállományát azonban éppen általános használata miatt ma kevésbé sorolhatjuk a szakszók közé, hiszen egy széles társadalmi rétegnek a szókincsét alkotják ugyancsak sajátos fonémakombinációk eredményeként. Tehát nem egy szűk körű csoport szakszavai, mint az előbbiek. A mezőgazdálkodás szavait – nézetem szerint – legfennebb akkor tekinthetjük majd népi mesterségek körébe tartozóknak, ha a gépesített nagyüzemi gazdálkodás eredményeként ugyanúgy csak egy szűkebb réteg vagy csoport foglalkozásbeli fogalmait jelölik, annak a csoportnak, amely szakmaszerűen végzi a mezőgazdasági munkát, esetleg már ezen belül is szakosítva. De ma még a mezőgazdálkodás a falusi lakosság nagy többségének alapfoglalkozása, és az ide tartozó, szóanyag – szinte azt mondhatnók, korra és nemre való tekintet nélkül – szerves része ennek a közösségnek.

Emellett amiatt is indokoltnak látszik ez az elkülönítés, mert a mezőgazdálkodáshoz tartozó szavak még ma is inkább területi megoszlást mutatnak, és ezért elsősorban táji jellegűek. Balogh például tájnyelvi szakszónak tartja az ausztriai Felsőőrön *fürgetüö* hangalakban élő

szekéralkatrész-nevet (Balogh *i. m.* 73).[85] Az illető szekérrész neve mindegyik magyar nyelvjárásban a *fergettyű* valamelyik hangalakváltozataként ismert, tehát a falusi lakosság körében ugyanolyan hatókörű, mint – mondjuk – az irodalmi nyelvet beszélők számára a mezőgazdálkodás szóanyagából köz- és irodalmi nyelvivé vált *kéve, kapa* (hogy egyelőre a Balogh példáinál maradjunk). Ez utóbbiakat azonban Balogh nem tartja tájszóknak, mivel mindössze hangszínárnyalatban térnek el a tájszólást beszélők nyelvében is a köznyelvi formától. (Nem említi ezúttal a szó hatókörét, szociális értékét.) A *fergettyű* tehát a nyelvjárási szókincsben – szerintünk – szociális érték, hatókör szempontjából az irodalmi nyelvi *kéve* – és toldjuk meg néhány példával –, *árpa, borona, járom, guzsaly, saroglya* stb. csoportbelieknek felel meg. A *kapa* – úgy vélem – még inkább irodalmiasult, akárcsak a *fúró, kalapács, orsó* vagy a *villa*. Ez utóbbiakkal a nyelvjárások szintjén talán az *átalvető* 'vállon átvetve hordott, egybeszőtt, középen nyitott szájú tarisznya', a *csuzsa* 'szemektől megfosztott kukoricacső', a *fűtő* 'főzőkályha' meg a 'szövőszék' jelentésű *osztaváta* és társainak alakváltozatai állíthatók egy síkra; ugyanis az ebbe a csoportba sorolható szavak tartalmát pontosan ismerik a beszélők, és kitétel nélkül mindenkinek az aktív szókincséhez tartoznak területi megoszlás szerint az őket megnevező tájszók. Nem vagyok bizonyos abban, hogy ugyanez elmondható-e a köznyelvi réteghez tartozókra vonatkoztatva a *kéve, árpa, borona* és társairól, ugyanis ezeknek a tartalmát a városi lakosság zöme nem ismeri pontosan, hacsak nem faluról származik, illetőleg ha nem töltött huzamosabb időt falusi környezetben. Egyszóval a mezőgazdálkodás szókincsét a népi mesterségek általánosan ismert szakszavaival együtt nagyobb hatókörük, szélesebb rétegek – a falusi lakosság – szóállományához tartozó voltuk és hangtestükben területhez kötöttségük miatt ma inkább tájszavaknak minősíthetjük, mint szakszavaknak. Ezért nem különítünk el a jórészt denotatív funkciójú valódi tájszók között szakmai tájszavakat. Viszont szükségesnek látszik – amint kifejtettük – szociális értékük szerint elkülöníteni az általánosan ismert, illetőleg a szűkebb hatókörű (sütés-főzés, varrás, juhászat, fakitermelés stb. köréből való) elemeket. Az utóbbiak ugyanis átmenetet képeznek a szakszavak és a tőlünk fennebb kifejtettek alapján általánosan ismert és kisebb vagy nagyobb területen élő valódi tájszók csoportja között.[86]

Az előzőkben tárgyaltak alapján a tájszók rendszerezése a következőképpen alakult:[87]

Valódi tájszók, amelyek csak nyelvjárási szinten ismertek és használtak.

(1). V(*x) típus:* denotatív funkciójú valódi tájszók:

a) motiválalanok: *birtyóka,* 'éretlenül maradt, elnyomorodott szilva', *csáklia* 'fakorcsolya', *drányica* 'zsindelynél nagyobb, vájat nélküli (hornyolatlan) deszkalap, épület fedéshez', *ehel* '(kendert) sűrű fogú, gerebenhez hasonló finomító eszközzel finomít', *hasajo* 'henger alakú szövőszékrész, melyre a megszőtt vásznat tekerik', *hammas* 'mosólúg elkészítéséhez használt durva vászonlepedő', *humujka* 'apró perecféle, melyet ünnepet köszöntő gyerekeknek, ifjaknak adnak', *kirlány* 'másfél éves juh', *landina* 'régi típusú csűrféle', *palal* '(gabonát)

[85] Mihelyt a szó átlépi a szakma – ebben az esetben a szekeret is készítő kerékgyártás – keretét, és általános használatú lesz a mezőgazdálkodással foglalkozók között, már inkább népi jellegű tájszó, mint tájnyelvi szakmai szó.

[86] Sajnos, az eddigi gyűjtések nem mindig tükrözik az ilyen hatókörbeli eltéréseket, emiatt egyelőre nehéz volna a két kategória elhatárolása, illetőleg az egyes tájszavak pontos besorolása. Ezért nem érvényesíthetjük mi sem ezt a szempontot rendszerezésünkben.

[87] A Péntek-féle szimbólumok részleges felhasználásával az alábbi jelölést alakítottam ki: *V* = valódi tájszók, *J* = jelentés szerinti tájszók, *Aj* = alak és jelentés szerinti tájszók és *A* = alak szerinti tájszók. Mindegyik fajtán belül elkülönítettem a denotatív értékű, *(x)*-szel jelölt és a szinonimikus vagy hasonló értékű, *(a)*-val jelölt típust.

szelel/szór', *puhás* 'zsákhordó az ünnepet köszöntők seregében', *simej* 'a rúdszárnyat összekötő fa', *sukk* 'bakarasz' és így tovább.

b) motiváltak: *átolvetö* 'vállon átvetve hordott, egybeszőtt, középen nyitott szájú tarisznya', *befelegeli* 'V alakban bevágja (a fát)', *bùrtuhánnya* 'juh bendője', *csakanyál* '(mulatás közben) üveggel koccintgat', *ehelö* 'a gerebennél apróbb és sűrűbb fogazatú kenderfinomító eszköz', *fehérnépkisiret* 'a menyasszony női kísérete', *felereszt*ő 'a szövőszékre vízszintesen kifeszített fonalak összessége', *féligelis* 'V lakban bevágás (mint cselekvés)', *félványaltas* 'durva tapintatú szövet vagy vászon', *fija* 'a kukorica fattyúhajtása', *fijaddzik* '(a kukorica) fattyúhajtást ereszt', *fonòzik* 'fonóba jár, fon a fonóházban', *gajas* 'hantos (szántás)', *isztinázik* 'a juhkarámot költöztetve trágyázza a földet', *kenterálás* 'cincogás (hegedűvel)' (*Na, te sánta koldus, nagyon megtetszett nekem a te kenterálásod.* KMHM 134), *kifútat* '(gabonát) szelel', *mektirláz* 'kosarazással trágyáz (földet)', *mektirlázik* 'kosarazással trágyázodik a föld', *nászvacsora* 'a lakodalom utáni napon adott vacsora', *œtkœvezik* 'kapocsóntozik, azaz öt csontocskával vagy kaviccsal játszik: a földről fölkapkodja, majd feldobja és a keze fejével, illetőleg marokkal kifogja őket', *œtkœvezës* 'kapócsontozás', *parcelán-nadrág* 'zsinóros fehér vászonnadrág', *rátotilò* 'törőtiló, rágtató', *segiccség-leginyek* 'a vőfélyt segítő legények', *számlódik* 'könnyen számítódik (a föld)', *szégyempénz* '(lakodalomból ellopott menyasszony kiváltására a násznagytól fizetett) váltságdíj', *szénszittitto* '(sütőkemence hevítésekor használt) piszkafa', *táncasház* 'délutáni táncolásra bérbe vett szoba' stb.

(2) *V(a) típus:* szinonim értékű valódi tájszók. A tőlük jelölt fogalom megnevezésére az irodalmi és a köznyelv más hangalakú szót használ.

a) Motiválatlanok: *brant* 'vérmérgezés' (*Brantat kapatt a lába)*, *cika* 'csíra', *csakanyitto: harakáj* 'harkály', *csárag* 'károg (varjú)', *csere* 'cserjés' (*Bément a barnyú a cserébe), cseszektet* 'csihol(gat)' (*Addik cseszektette* [az acéllal a kovát], *amég meggyúlt a tapló), egyebüvé* 'máshová', *fentö: küllö* 'küllő (keréké)', *fèrsing* 'alsószoknya', *fœveny* 'homok' (*A gyík a fœvënybe tajik* [= rakja a tojásait], *futucka* '1/2 deciliter' (*Uty hitták, haty futucka, a féldecit*), *grádics* 'lépcső', *gúnya* 'ruha', *gyügyeg* 'csicsereg (madár)' ([A seregély] *ssépeny gyügyegnek, csicseregnek a fánn), hèrpelit* '(gyermek testén melegtől keletkezett) pattanás, kiütés', *imèj* 'émelygés', *kokòjza* 'áfonya', *kastyug ~ kostyug* 'gyékényből font kosár, szatyor', *kurag* 'hangot adva folyik le a torkán (folyadék)', (*Kurag a tàrkán le a viz), lágyék* 'ágyék', *luksz* 'fényűzés', *móriska* 'kis vízimalom, malmocska', *nanò ~ nano ~ nanyó* '1. nagyanya; 2. nagyanya megszólítása', *nano: œregasszany ~ öregasszony, nyírettyü* '(hegedű) vonó', *panusa* 'kukorica borítólevele', *partikus* 'templom bejárata', *puhál* 'üt, ver', *pukét* 'virágcsokor', *punaga?* [<*denevér*>], *rezes* 'rézeleje', *ribironygy* 'ruhanemű', *sarabal ~ saraból ~ <sarabol>* '(géppel) kapál (répát)', *szapullokád* 'szapuló', *szuszék*: *hambár* 'gabona tárolásra használt nagy láda', *tœrœbúza* 'kukorica' *ujas ~ újas* '1. zakó; 2. rövid szőrmés kabát; 3. rövid női kabát' stb.

b) Motiváltak: *ádámtàrzsája* 'ádámcsutkája', *anyajel* 'anyajegy', *ágállobban* 'büszkébben', *bakkapacs* 'a kapocs kampós része', *bekőt* 'oda fészkel, oda fiadzik' *(Bekőt* [ti. az állat], *ahum vannak üregek), beléhengeröddzik* 'befordul, beleesik' (*Mika két kecske fejet üt a pallonn, mind a kettö a patagba esik. Addig asztazattak ketten, amég mind a kettő beléhengeröddzett a patagba), barascsihán ~ bòrscsihán* 'orgona (növény)', *cœllœnkœsztet* 'lógat, hurcol' (*Ne cœllœnkœsztezsd magad után* [a kisgyermeket], *eleggyez* 'megbeszél, megegyezik valamiben' (*Mindent ē kel hagy eggyezzenek* [ti. a szülők esküvő előtt]), *elsöház* 'tisztaszoba', *élöin ~ éröin* 'ütőér', *fẽkántál* 'énekkel felköszönt', *felélemedett* 'feléledt, megelevenedett', *félfaru* 'ferde csípőjű', *félfarulag* (megy) 'csípőből bicegve (megy)', *fèlgondolás* 'gondolat' (*Mijen csàlfa minden fèlgondolása* [énekszöveg]), *felpupujál*

’felbuggyoz(za az ing ujját)’, *félszegü* [!]: *nyamarëk* ’félkarú vagy féllábú’, *fémfàrgò* ’meglevő, folyamatban levő’ (*Mektartatt és megmarasztatt ebben a fémfàrgò és váltazandó óesztendőnek az átfagásinak!* [násznagyi köszöntőből]), *főbeval*ó ’kalap’ (*Én a főbevalómat nem tudam letenni, me hibás* [azaz kopasz] *a fejem), gusás* ’golyvás’, *hátusoház* ’lakószoba’, *hupucája* ’ölbe véve rengeti [a gyermeket]’, *iszòkál : iddagál, iwoszòda* ’szódabikarbóna’, (*Iwoszòdát adatt, hagy bœfœktesse), kecskeallo* ’kecskegida’, *keresztesút* ’keresztút, útkereszteződés’ (*... úgy váljatak el... falun... városonn kívül, ahol kertesztesút van.* KMHM 201), *kicikázik* ’kicsirázik’, *kicsüccsen* ’kidülled (szem)’ (*Itt a szemeji kiccsücsentek), kisuvad* ’kibomlik’ (dió vagy mogyoró a burkából), *lámpatőke* ’lámpaalj’, *lëjáncimbara ~ lánycimbara* ’lánybarátnő’ (*Lánycimbarávā menyen a menyasszony*), *lëjánkamadár*: *barazdabillegetö ~* [*barázdabillegető*], *mekpustag ’*megsúg’, *mektramfalòdik* ’1. rászedődik; 2. szellemi tornában alul marad’ (*Oj, az ántiját, hogy mektromfalòttam!), mekfüttœzik* ’megmelegíti a tűznél a hidegtől meggémberedett tagjait’, *nagyújas* ’házi posztóból készült nagykabát’, *naphaladat* ’naplemente, alkonyat, szürkület’, *nyakin* ’verőér (nyakban)’ *nyüsténykapacs* ’akasztókapocs társa’, *ócsószer* ’ószer’, *pahárkœszœnis* ’pohárköszöntő (*Kœvetkezik a pahárkœszœnis a vendégek elött* [a lakodalomban]), *papsàjtlevél* ’mályvalevél’ (hátfájás ellen), *patkántúrás* ’vakondtúrás’, *pikkèjgomb* ’fémgomb (ujjason)’, *pityòkacukor* ’krumplicukor’, *sisinkázik* ’csúszkál (jégen)’, *szëkfüvirág* ’kamillatea’, *szurozsdiszno* ’sündisznó’, *takarmáncsihán* ’csalán’, *torlás*: *<irtás>*, *vèrzsbe* ’ízben, alkalommal’ (*Háram vèrzsbe is ēment), vicégazda: viceji gazda ~ vicaji gazda* ’menyasszony násznagya’ (*A vicégazda fogaggya másik vèrzsbe* [a lakodalmas népet]), *viselögúnya* ’viselőruha’ stb.

Jelentés szerinti tájszók

(1) *J(x) típusú* denotativ funkciójú jelentés szerint tájszók. Jellemzőjük, hogy az általánosan ismert hangalak sajátos fogalmat (is) jelöl.

a) Motiválatlanok: *ágy,* 'ágyas', *bodega* 'kocsma', *ének: hang* 'dallam' (*Eggy* [= ugyanaz] *énekje van* [ti. a két szövegnek]; *A hangja nem uty hajlik, min régenn...), gaj* '1. göröngy; 2. megkeményedett hant (szántáson)', *gallér* 'kézelő (ingen)', *harisnya* '(szürke vagy fehér színú) gyapjuból készült férfinadrág', *ház* 'szoba' (*Tapasztas ház), hèjtelen* 'nyugtalan, izgága (ember)', *húz* '1. kíván valamit; 2. hasonlít valakihez' *(A két lò kœzül aszt veheted el, amejiket a szived, szemed húzza; Húz az apjához), juk* 'lék', *kér* 'kérdez' *(A háram ember kéri a fijut, hagy nem jácadnék velek ety partiba...), kés* 'csoroszlya', *kurkászik* 'tarlóz', *menyecske* 'kikapós fiatalasszony', *nyereg* 'taligavánkos', *olaj: [<petrolijom>], poronyó* 'porhanyó (tészta)', *ruha* 'kötény', *szemved* '(el)visel' *(Nem akarta szemvedni aszt a nevet), szèrvics* '1. hivatal; 2. hivatali állás; 3. szolgálat' *(Szèrvidzsbe van apám), takàr: (gyűt)* [ti. szénát, sarjút]', *ugy* 'akkor' *(Csak ugy jœttek, ha hittuk), visel* 'pazarol' *(Ne viseld itt az erődet, menj, keresd meg a nénéidet.* KMHM 165) stb.

b) Motiváltak: *beszámal* 'mérve bead, betölt, berak' (*Beszámàlták* [ti. a legények] *a kocsárnak, betötették az egisszet* [a hordóba], *Az œrœgleginy beszámàlta a kalácsakat), (eke)kabala* 'V alakú fa, mellyel az ekét szállítják, vontatják', *èlszárad: visszaaszik* 'lesoványodik', *főden* 'gyalog' *(A kisiret* [ti. a menyasszonyé] *a főden jœtt* [a menyasszonyt viszont szekéren vitték]), *gyalakszánko* 'szánkó', *hàjtás* 'éneklés' *(De az rasszabbul van, ajan kàjsza a hàjtás), hòhàrmat* 'dér', *küskert* 'virágoskert', *levele* (tekerőlevélnek) 'a tekerőlevél lábára kereszt alakban elhelyezett forgatható keskeny deszkalapok', *megáll* 'elhallgat' *(Mika a lányas hászhaz érkeznek, akka a muzsika megáll), megüt* 'agyonüt, megöl (ütéssel)' (*Mé akarad megütni? – Hagy ne íjen túJább), nyutò* 'a szekér két tengelyét összekötő rúd', *öreglegény ~ œrœgleginy* 'a köszönteni járó legénysereg vezetője', *rikótazás* 'csujogatás', *rekótaznak* '(lakodalomkor) táncszókat kiabálnak, csujogatnak', *sirató* 'lakodalom előtti és utáni menyasszony-búcsúztató összejövetel', *sűrüje* 'nagyja, nagy része' *(Akka van* [ti. farsang idején a lakodalmaknak] *a sűrüje), szaparadik* (a füst) 'sűrűsödik', *szakálla* 'kukorica bajusza', *szárnya* (rúdé) 'szekérrúd V alakú része', *villahegy* 'kis szénarakás, melyet egyszerre fel lehet emelni a villával' stb.

(1) *J(a) típus:* poliszém, illetőleg homonim értékű jelentés szerinti tájszók. A köznyelvben is meglevő hangalak más jelentésű a két nyelvváltozatban.

a) Motiválatlanok: *ajak* 'áll', *apó* '1. nagyapa; 2. nagyapa megszólítása', *csak* 'hirtelen(ül), meglepetésszerűen' (*Amin*[t] *ment el a tehenyeivel egy erdő mellett, az erdöbül csak hallatt egy makagást), dúl* 'fölülmúl, túlhalad; elhalványít' *(Dúja a szépséggel az œvét* [ti. az ő leányát], *egéssz* 'összes' (*Rakázsba rakták a menyasszanynak az egéssz járadékat), èlcsinál* 'elvégez, elrendez' *(Az ember hazaérkezett, a marhájit kifakta* [ti. a szekérből], *s èlcsinálta az ő dógát, s œstœ lefeküttj, enyeleg* 'szórakozva tölti az időt', *érckájha* 'vaskályha', *értetlen* 'nem érti meg, nem tudja vagy nem akarja megérteni' *(Értetlen, ha hall is, süket), is nem* 'sem' *(Loheverézsbe is nem jo belélépni), járadék* 'ajándék (menyasszonynak)' (*Rakázsba rakták a menyasszannak a... járadékat), kapari* 'zsugori, fösvény (személy)', *kukra* 'magasra' (*Kukra szœkik: jól tut szœkni), látattya* 'értelme' (*Nem sok látattya van), màjd* 'majdnem, csaknem, jóformán' (*Na, de annyira búsult az ember, hogy a szántása màjt sehatyse ment. Két akkara lëjánkája vot, màjd etyfòrmák az œvéve), padlás* '1. padló; 2. padlás' (*A kamara teli volt padlástól padlásig szàlmávā), pandùr* 'csendőr', *portéka* '1. áru(cikk); 2. tárgy, dolog' (*...ha sárga krajcárokért ide akarják adni a portékákat, akkor vegyenek belőlek.* KMHM 201), *sòrs* 'sor' (*Hagy menyen a sòrsad?), tégláz* 'vasal (ruhát)', *terü* '1. teher; 2.

másállapot, terhesség’ (*Terübe vot a kirájné), un* ’1. nem érzi jól magát; 2. unatkozik’ (*A katana még bánta, hogy le kel szerèjen, mer unta az ágyulövések nélkül)* stb.

b) Motiváltak: *bejáró* ’1. belső szolgáló; 2. otthonos’, *lámpaolàj* ’petróleum’, *lekhamarább* ’(leg)először’ (*Lekhamarább a vőfik mongyák el a rigmust), lezsuppan* ’leesik’, *megbeszélget* ’részletesen megtárgyal’ (*Meg izs beszélgeti a rakanság, haty ki illetné meg* [= ki volna illő ti. a férjhez adandó lányhoz], *rakás* ’halom, csomó’ (*Rakázsba rakták... az egész járadékat), rászed* ’rávesz, rábeszél’ (*Az ember eléb nem akart vòna menni, de az asszony rászette), rendesen ~ rëndësën* ’rendszerint’ (*Rendesen uty fagattuk a muzsikást* [= a zenészeket], *haty pénszt attunk* [nekik]), *rozsdaszin* ’rozsdás színű’ (*Rozsdaszint mutat* [= halált jelzi] *a kés), sajátit* ’eltulajdonít’ (*... az ökrös fuvaros magájénak sajátitatta a csitkót, nem akarja nekem visszaadni.* KMHM 216) stb.

Kifejezések: *felcsapja a kezeit* ’parolázik (vásárban az egység megkötésének jeleként)’, *jó szagu* ’illatos’, *sétál ide, sétál tul* ’kóborol’ stb.

Alak és jelentés szerinti tájszók

(1) *Aj(x) típus:* denotatív funkciójú alak és jelentés szerinti tájszók. Jellemzőjük, hogy a jórészt csak nyelvjárási szinten ismert fogalmat a köznyelvben is meglevő szó valamely hangulatváltozata jelöli.

a) Motiválatlanok: *kallát ~ kollát* ’juhakolnak készített kerítésdarab’, *kàrmány* ’kormányvas (ekéé)’, *kődek* ’ekefej’, *patká*^{n} *~ patkán ~ (patkány)* ’vakondok’, *ràjtijja ~ ràjtija ~ rajtija* ’szekéroldal’, *pozna* ’boglya vagy kazal tetejére tett két- vagy négyágú nehezék’, *szakaszt* [!] *kazal* ’szalmakazal’ stb.

b) Motiváltak: *alloddzik* ’meggidázik’, *bévögyel* ’szénaboglya, kazal vagy asztag tetejét összehúzza’, *ēbagarazik* ’(legyektől csípett állat) elszalad a csordából, rohangál’, *femfòrgo* ’lakodalomban felszolgáló fiatal lány’, *fòdazòdo* ’iparengedély nélkül dolgozó cipész, foltozó’, *hazamány* ’menyasszonynak adományozott ingatlan és állat’*, karingòs* ’kör alakú mintás varrattas’, *pòcegér* ’patkány’, *ràjtija álla* ’szekéroldal alsó és felső fája’, *szabadblujz* ’elül gombolás nélküli vászon női ruhadarab’, *szála* ’szálakender’, *tisztit ~ tisztitt* ’(kukoricát) foszt’, *veresszællö* ’ribizli’, *vìrszipó* ’pióca’ stb.

(2) *Aj(a) típus:* megosztott, illetőleg elkülönült jelentést mutató alak és jelentés szerinti tájszók [Péntek A’(b) típus].[88]

a) Motiválatlanok: *akka* ’1. akkorról, arról az időről; 2. akkor’ (*Én akka beszélek, mika mük vótunk fijatalak), ámajag* ’ődöngve állingál, ténfereg’, *bágáz: bágászia* ’holmi’ (*Annyi bágáz*

[88] Az alak és jelentés szerinti tájszókhoz soroljuk azokat a nyelvjárásbeli homonimákat is, amelyek a köznyelvben ismert fogalmakat jelölnek ugyan, de ott nem homonim értékűek. Ezek zömükben – magam csak ilyeneket találtam Magyarón – a szabályos fonémamegfelelések eredményei. Például: hagy^{1} ’enged’, *hagy*^{2} ’hogy, hogyan’; *halam*^{1} ’halom’, *halam*^{2} ’(az én) halam’; *kar*^{1} ’az ember páros felső tagja’*, kar*^{2} ’karzat (templomban)’, *kar*^{3} ’kor, időszak’; *sarak*^{1} ’sarok’, *sarak*^{2} (ritka) ’sorok’ (inkább: *sarak ~ sorak*); *váram*^{1} ’(az én) váram’; *záram*^{1} ’zárom’, *záram*^{2} ’(az én) záram stb. A fonémamegfelelések következtében így vagy ragtalan homonim jelentésű lexéma található a nyelvjárásban a köznyelvi, nem homonimikus jelentésű szóval szemben, vagy pedig a köznyelvi lexémával azonos hangalakú nyelvjárási szó, illetőleg szóalak a köznyelvi jelentésen kívül valamilyen morfológiai jelentést is hordoz. A rendszerszerű fonémamegfelelések tehát a lexémák szintjén is tölthetnek be nyelvi funkciót, ilyen homonimák meglétével. Íme egy bizonyíték arra, hogy a fonológiai szinten leírható rendszerszerű jelenség lexikológiai szempontból sem hanyagolható el, és hogy a jelenségek egyik nyelvi szinten történő rendszerezése nem zárja ki ugyanannak a jelenségnek más szinten való leírását, számbavételét.

vagyan itt!), egissz ’összes’ (*És az egisz kisérök mentek a vendégsigbe* [= lakodalomba], *habaro* ’(tréfás-gúnyos) nyelv (testrész)’ (*Sakat jár a habaroja), huncfut* ’ravasz (állat)’ (*A róka huncfut erössen), rœhœg* ’röfög (disznó)’, *szarakazik* ’foglalkozik’ (*Az édesannyak nem szarakazik vellek* [ti. a gyerekekkel], *társadalam* ’társaság, meghívott vendégek’ (*Az egisz társadalam mullat a vendéksigbe* [= a lakodalomban]), *tátag* ’andalog’ (*At tátagatt egisz nap az uccán), vendéksig ~ vendëksik* ’lakodalom’ stb.

b) Motiváltak: *csiszalodik* ’művelődik, civilizálódik’ (*Csiszalodik a nép*), *dœrzsœlœdik: vakarodik* ’vakarózik’, [az] *egisszen* ’mindannyian, mindnyájan’ (*Bégyulattunk* [vallatáskor] *az egisszen*), *elémagyaráz* ’részletesen elmond, előad’ (*Az egéssz* [!] *házassági tœrtinetet elémagyarázza* [ti. a vőfély a lakodalmi köszöntőben]), *ēhuz* ’elvisz (erőszakkal)’ (*Ēhuzzág biza az œrœgœt is táncàlni* [a lakodalomban]), *erössen* ’nagyon’ (*Az ánygyam erössen szerette az urát), hèréjœn* ’megához tér (ájulásból)’, *higeszü* ’1. könnyelmű; 2. gyenge felfogású’ (*Higeszü, kevés a sütnivaloja), jawul* ’gyógyul’ (*Nem sakat jawult sogaram*), *kœszœnget* ’felköszönti koccintással’ (*Kœszœngeti az üveget*), *megjárta* ’megsétáltat’ (*Megjártattyák a menyasszant), mejes ruha* ’melles kötény’, *mekfẽ*[1] *szegedett: megnyamarékadatt, megrakkant* ’elveszítette a fél karját vagy a fél lábát’, *mekkœszœntés* ’köszöntő [lakodalomkor]’ (*Mond egy mekkœszœntést* [ti. a násznagy] *a papnak), mekszitti (*tüzet) ’fölszít (tüzet)’ (*Szittizs meg a szenet), mezsbarazda* ’mezsgye’, *nehézlábu* ’nehéz járású’, *nyamarékann* ’(hibás láb miatt) nehézkesen (jár)’ *(Nyamarékam menyen), rakásan* ’sokan egy csomóban’, *rigmusàl* ’rigmust, köszöntöt mond’ (*Rigmusàltak a vendéksigbe), tedzbeteg* ’tettetett beteg’ (*Tedzbetegnek tetette magát az asszany), varatas* (ing) ’varrottas (ing)’ stb.

Kifejezések: *ajam mind a vadak* 1. otthonülő; 2. zárkózott, magánakvaló’, *csáklin menyen* ’(fakorcsolyával) korcsolyázik’, *ēveszi magát* ’eltávozik’ (*S a fijuk annët ēvették magakat, és elbujdastak), jó bűzü: jó szagja van* ’illatos’, *jol teszik (a lábakat)* ’ropják (a táncot), belemelegednek (a táncba)’ (*Mika a lábakat jol teszik, akka a nótát másra fòrdittya* [a zenekar], *mekcsinája a futást* ’futásban versenyez, versenyt fut’, *raszféle beteksig* ’vérbaj’, *sorjábo áll* ’rajthoz áll, rajtol’, *terübe esett* ’állapotos’, *tüzet fag* ’meggyúl’ (*Vigyázzanak, me tüzet fag a ruhájak), viceji gazda ~ vicaju gazda* ’(a menyasszony) násznagya’ stb.

Alak szerinti tájszók

(1) *A(x) típus:* sajátos fonémakapcsolatból álló alak szerinti tájszók. Jellemzőjük, hogy a nyelvjárásban nem tendenciaszerűen érvényesülő fonémamegfelelésekben, illetőleg fonémakombinációkban térnek el a köznyelvi szavak alakjától.

1. Fonematikus meghatározottságú sajátosságokat hordozó alak szerinti tájszók.

Ilyenek például: *abala* ’zabola, pállás a szájüregben’, *abalás* ’zabolás’, *abalásadik* ’megzabolásodik, kipállik a szájszöglete’, *ászlo* ’zászló, lobogó’, *cam* ’comb, combcsont’, *csirikkol* ’csiripel (veréb)’, *éldesanyám* ’édesanyám’, *émëtten* ’imetten’, *huncfut* (ember) 1. furfangos; 2. tréfás (ember)’, *jándék* ’ajándék’, *kártifiju ~ kárfiju* ’karfiol’, *kœvér* ’kövér’, *kudus* ’koldus’, *mamus* ’gyermekijesztő szó: mumus, ördög’, *mán ~ má* ’már’, *móderebb* ’modernebb’, *párazik* ’párzik’ *(Bihajbika* [az], *amitő párazik* [a bivalytehén]), *pitàr* ’pitvar’, *ràjtija* ’(szekér)lajtorja’, *sàrzásra* ’sorozásra’ *(Sàrzásra mentek a leginyek), sózsnya* ’sóska’, *suhunse* ’sehol, sehol se’, *sze* ’hiszen’ (*Hát te nem híssz* [= hiszel] *az asszannak? Sze minden házná az asszany a gazda), tapasztas* ’tapaszos’ (szoba)’, *tàrtyas* ’trottyos (nadrág)’ *uzsgyé pré* ’uzsgyi’, *vigyarag* ’vigyorog’ stb.

2. Alaktani meghatározottságú sajátosságokat mutató alak szerinti tájszók.

Ide sorolhatók például: *csájak* 'csináljak', *eddiglen* 'eddig , eleddig', *hàltá* 'hallottál', *hanyatánn* 'hanyatt', *huzattat* 'húzat (valakivel valamit)', *innya* 'inni', *kicsibb* 'kisebb', *kœnyü*/*kœnyve* 'könny/könnye', *kœnyvezik* 'könnyezik', *mennyin* 'mennyien, milyen sokan', *szakint* 'szakít' (*Szakincs eggyet* [ti. rózsát] *rolla!)* stb.

(2) *A(a) típus:* rendszerszerű fonémamegfelelés(ek)ből adódó sajátosságokat hordozó alak szerinti tájszók.

1. Fonematikus meghatározottságú sajátosságokat hordozó alak szerinti tájszók. Az ide iktatható példákat fonémamegfelelésenként sorolom fel ábécérendben, mert megkönnyíti a tájékozódást: *átkazatt* 'átkozott', *bàr* 'bor', *batlábu* 'botlábú', *baland* 'bolond', *galambam* 'galambom (megszólítás)', *hagy* 'hogy', *halam* 'halom', *kar* 'kor', *üszkes* 'üszkös', *önyv* 'enyv', *æstœ* 'este', *ærœg* 'öreg', *œtvœn* 'ötven', *æsszœkœtœttœ* 'összekötötte', *tœrtœm* (a fejem) 'törtem (a fejem)' stb.[89]

2. Alaktani meghatározottságú sajátosságokat hordozó alak szerinti tájszók.

A példákat ezúttal is jelenségek szerint sorolom fel ábécérendben. Példák a tőtípusok közül: *ád* 'ad' (*Ád nekem apád, ne fij!), és* 'esik (eső)', *mér* 'mer, bátorkodik', *hivu* / *hivutt* / 'hív / hívott', *iszik* / *ivutt, eszik*/ *ett* 'evett' (*Ü se ett ebbül); gyár*/ *gyárt, láz*/ *lázt* (de: *gyárat, lázat* is), *tehen ~ tehën ~ tehin ~ tehén* / *tehént* vagy *tehenet; to* / *tot, tok* 'tó / tavat, tavak', *ju* / *joha, johak, johat.* Példák a középső szóalakok közül: *segél* 'segít', *iszòkál* 'iddogál, iszogat', *fájol* 'fájtat, fájlal (fejet)', *béhuzul* 'behúzódik (pl. légy a szobába)', *elmárkásul* 'eljegyesedik, jegybe lép', *mekházasùl* 'megházasodik', *láccodik* 'látszik', *fëlasztodik* 'feloszlik' (... *felasztodatt az egisz sereg nity felé), kiüresül* 'kiürül', *havasal* 'járja a havast', *kékel ~ kikel* 'kéknek tart', *járás* 'járat' (*Mijen járázsba vannak?*), *készfagás* 'kézfogó, eljegyzés', *lakadalmazás* 'lakodalomtartás'. Példák a ragos alakokra: *ēmullatt* 'elmúlt', *megizzadatt* 'megizzadt', *megmaradatt, megviradatt,* de: *mekharagutt, híssz* vagy *hiszel, mejen ~ menyen* 'megy', *teszen, veszen, hínuk* 'hívnók', *ablakjak* ablakuk', *ingjek* 'ingük', *nekije* 'neki', *nekijek* 'nekik', *mük* 'mi', *tük* 'ti', *mëjënkek ~ mijénkek ~ mijénkek* 'mieink', *leksűrüjibe* 'legsűrűbb részébe', (*Mika az erdőnek a leksűrüjibe értek,...); annót* 'onnan', *innőt* 'innen', *athannët* 'otthonról', *bennőt* 'bennről', *külnet* 'kívülről', *künnőt* 'kintről', *mezőbe* 'mezőre' (*Egy gyönyörű szép mezőbe értek); ton* 'tóban' (*És a ton Rozzikábo réce lett), kunyhora* 'kunyhóhoz' (... *a jo isten ety kunyhora vezette őket), szélinél* 'szélén' *(At leültek az erdő szélinél), medvének* 'medvéhez' *(A kirájkisasszany ment egyenest a medvének, haty kërdezze meg...); balkészt* 'bal kézzel, bal kezében, balkéz felől' (*Balkészt fakta a baltát; Att ált az is balkészt), japkészt* 'jobb kézzel, jobb kézben, jobb kézre, jobb kéz felől' stb.

A tájszók szociális érték szerinti megoszlása[90]

(1) *Helyi értékű tájszók*, azaz olyanok, amelyek csak valamely kisebb tájnyelvi alakulatban élnek. Ilyenek például a magyarói helyi nyelvjárásban: *barabòj* 'csicsóka', *burik* 'köldök', *cihèr : aprocsap* 'rőzse', *futucka* '1/2 deciliter pálinka', *gyügyeg* 'gügyög', *hàjtás* 'éneklés',

[89] A fonémamegfelelések nem kivétel nélküliek a felsorolt példákban sem, hiszen a köznyelvi hatás itt is érvényesül.

[90] A tájszavak településenkénti feljegyzése azt igazolja, hogy egyetlen helységben használatos köszó alig képzelhető el. Ilyet a tájnyelvi térképek anyaggyűjtésekor sem találtunk. Elvileg azonban lehetséges, különösen alkalmi, egyéni ejtésben. Még a kisebb tájegységekre vonatkozóan is nagyon bizonytalanok ismereteink, mert nem tudjuk, mely tájszavak nem terjednek túl a tájegység határán vagy valamely tájnyelv típuson, hiszen ilyen irányú rendszeres tájszógyűjtést a magyarban még nem végeztek. Felsorolásunk emiatt fenntartással kezelendő.

kés 'csoroszlya', *klikász* 'agyagos (föld)', *landina* 'szénatartó', *meksugaradik* 'megszorul (a gabonaszem)', *mektromfalòdik* '1. rászedődik; 2. szellemi vetélkedőben alul marad', *nyeręg* 'taligavánkos', *tapasztasház* 'tapaszos (padlójú) szoba', *tërëbuzaszál* 'zöld kukoricaszár', *tisztitófa* 'ösztöke', *vicégazda* 'menyasszony násznagya' stb.

(2) *Nyelvjárási tájszók* azok, amelyek nyelvjárástípusban vagy nyelvjárásterületen általánosan ismertek és használtak. Ide elsősorban az alak szerinti tájszók A(a) típusbeli elemei tartoznak. De más kategóriájú tájszavak is. Például: g*àj* '1. görönygy; 2. hant (szántáson)', *füttő* 'főzőkályha', *bárányazik* (a juh), *csusza ~ csúsza* 'szemektől megfosztott kukoricacső', *fija* 'kukorica fattyúhajtás', *megbàrnyuzik* 'megellik (a tehén)', *maladdzik* 'malacozik (a koca)', *ol* 'disznóól', *pàjta* 'istálló', *pòcegér* 'patkány', *patkány* 'vakondok' stb.[91]

(3). *Népi jellegű tájszók* azok, amelyek két vagy több nyelvjárástípusban vagy nyelvjárásterületen ismertek és használtak. Például a magyarói tájnyelvből: *buzafèj* 'búzakalász', *csitkózik* 'csikózik (a kanca)', *fèjt* 'morzsol (kukoricát)', *fuszùjka* 'bab', *gyút* 'gyújt (szénát)', *kalássza* 'bajusza (gabonáé)', *nyöstén kutya* 'nöstény kutya', *pityóka* 'burgonya', *repcseny* 'vadrepce', *szed ~ széd* 'tör (kukoricát)', *szivájas* (föld) 'agyagos (föld)' *tœrœbuza ~ tërëbuza* 'tengeri' stb.[92]

(4) *Megosztott szerepű, nemzedékváltáshoz kötött tájszóknak* azokat nevezzük, amelyek mellett a középkorúak, de különösen a fiatal nemzedék nyelvhasználatában a köznyelvi rokon értelmű szó is megvan. Ilyen példák említhetők: *fentö:* [küllö], *főden:* [gyalog], *grádics:* [lépcsö], *harakáj:* [*csakanyitto]:* [*hàrakáj*], *iszokál* [*iddogál,*] *kicsibb:* [*küssebb ~ kissebb*], *lëjánkamadás:* [*barazdabillegető ~ <barázdabillegetö>*], *szemérmetes:* [*szégyëllős*], *takàr:* [*gyűt*] (szénát), *tòrlás:* [*irtás*] *vendéksig:* [*lakadakam*], *<visel>*: [*pazaral*]; *<vizika>*: [*lájbi*] 'női ujjas vászonblúz' stb.

A szociális érték szempontjából történő besorolás természetesen gyakran vitatható, hiszen az irodalmi nyelv hatása, egyes kisebb területeken élő tájszók visszaszorulása vagy más ok miatt a tájszavak hatóköre, gyakorisága változik. De a kategóriákkal mindenképpen számolnunk kell, mert az egyes típusok megvannak a nyelvjárásokban.

Végül arra szeretnénk – éppen csak utalásszerűen – rámutatni, hogy Magyaró a mezőségi meg a székely nyelvjárás közötti határsávban fekszik, ez tájszóhasználatában is meglátszik. Számos példát sorolhatunk föl arra, hogy egyes tájszavak közösek a mezőségi, mások a székely nyelvjárást beszélőkével. Íme néhány kiragadott adat a mezőségi nyelvjárásban és Magyarón közös tájszókra: *bosztán* 'disznótök'*, és* (az eső), *igenyës* 'egyenes', *pàjta* 'istálló', *pòcegér* 'patkány', *ruha* 'kötény', *tùrma* 'junyáj'.

A székely nyelvjárásban és Magyarón közös tájszók például: *árdé* 'paradicsompaprika', *csusza ~ csúsza* 'szemektől megfosztott kukoricacső', *füttö* 'főzőkályha', *patkány* 'vakondok' (az Udvarhely környéki tájszólásban).

A szinonimapár egyik tagja a mezőségi, másik a székely nyelvjárás szava is: *gido: kecskealló* 'kcskegida', *gœrœncsœs ~ <göröncsös>* : *gajas* 'göröngyös', *gyűt : takàr* (szénát), *körti* [*körtöve*] 'körte' stb.

Természetesen van számos, mindhárom nyelvjárásban azonos (esetleg hangszínárnyalatokban eltérő) tájszó is: *alamuszta* 'alamuszi', *cáp* 'bakkecske', *drányica* 'zsindelynél nagyobb, hornyolatban deszkalap ház fedésére', *fejtö* 'színes pamut (szövéshez)' *fèrgettyü, fèrsing*

[91] A kategóriák nemegyszer keresztezik egymást. Erre külön nem térünk ki.

[92] Az adatok nagy része a Románia Magyar Nyelvjárások Atlaszának anyagából való. Rendelkezésemre bocsátását Murádin Lászlónak ezúttal is köszönöm.

’alsószoknya’, *frustok* ’reggeli’, *gúnya* ’felső ruha’, *harisnya* ’posztónadrág’, *hiju* ’padlás’, *ige* ’három szál fonal (a motollán)’, *làjtàrja* ’1. létra; 2. szekéroldal’, *megolvas* ’megszámol’, *pendèj* ’durva házivászonból készült alsószoknya’, *siméj* ’tengelyvánkos’, *sùrgyé* ’szalmazsák’, *szárazbetegség* ’tüdőbaj’, *uzmara* ’zúzmara’, *ület* ’gatyafenék’, *zsendejes* ’zsindelyes’ stb.[93]

Összegezés helyett arra utalnék, hogy az egyes kategóriák gyakran keresztezik egymást. Ez azonban nem jelenti azt, hogy maga a kategória valamilyen szempont szerint nem tekinthető önálló értékűnek. Az egyes tájszavak besorolásában adódó nehézségek, a bizonytalanság elsősorban abból adódik, hogy a tájszó fogalma nem tisztázódott még mindig egyértelműen, illetőleg hogy a tájszavak gyűjtésekor nem voltunk az eddigiekben tekintettel számos olyan szempontra, amelyek az osztályozáshoz szükségesek lettek volna. Az azutáni tájszógyűjtések alapján tisztázódhatnak majd a vitatható kérdések, illetőleg pontosabbá, teljesebbé tehető a rendszerezés is.

[93] Az adatokat lásd a Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszában és a Magyar Nyelvjárások Atlaszában.

Forrásjelzések és egyéb rövidítések

ÉKsz. = Magyar értelmező kéziszótár. Budapest, 1972.

ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII. Budapest, 1959–1962.

FNESz. = Kis Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1988.

IIM = Ivács Istvántól elmondott szöveg.

kny. = köznyelv.

KMHM. = Faragó József: Kurcsi Mihály havasi mesemondó. Bukarest, 1969.

KMB = Kovács Miklós Barabástól elmondott szöveg.

Mg. = magnófelvétel.

MMNy. = Szabó Dezső: Mai magyar nyelv. Budapest, 1958.

MMNyK. = Balogh Dezső–Gálffy Mózes–J. Nagy Máris: A mai magyar nyelv kézikönyve. Bukarest, 1977.

MMNyR. = A mai magyar nyelv rendszere. Szerk. Tompa József. Budapest, 1962.

MNy. = Magyar Nyelv. Folyóirat. Budapest, 1905–.

MNyj. = Magyar Nyelvjárások. Évkönyv. Debrecen, 1955–

MNyTK. = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. Sorozat. Budapest, 1905–

NéprNytud. = Néprajz és Nyelvtudomány. Sorozat. Szeged, 1957–

NyIrK. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Folyóirat. Kolozsvár, 1957–

NyK. Nyelvtudományi Közlemények. Folyóirat. Pest, majd Budapest, 1862–

nyj. = nyelvjárási

Nyr. = Magyar Nyelvőr. Folyóirat. Budapest, 1872–

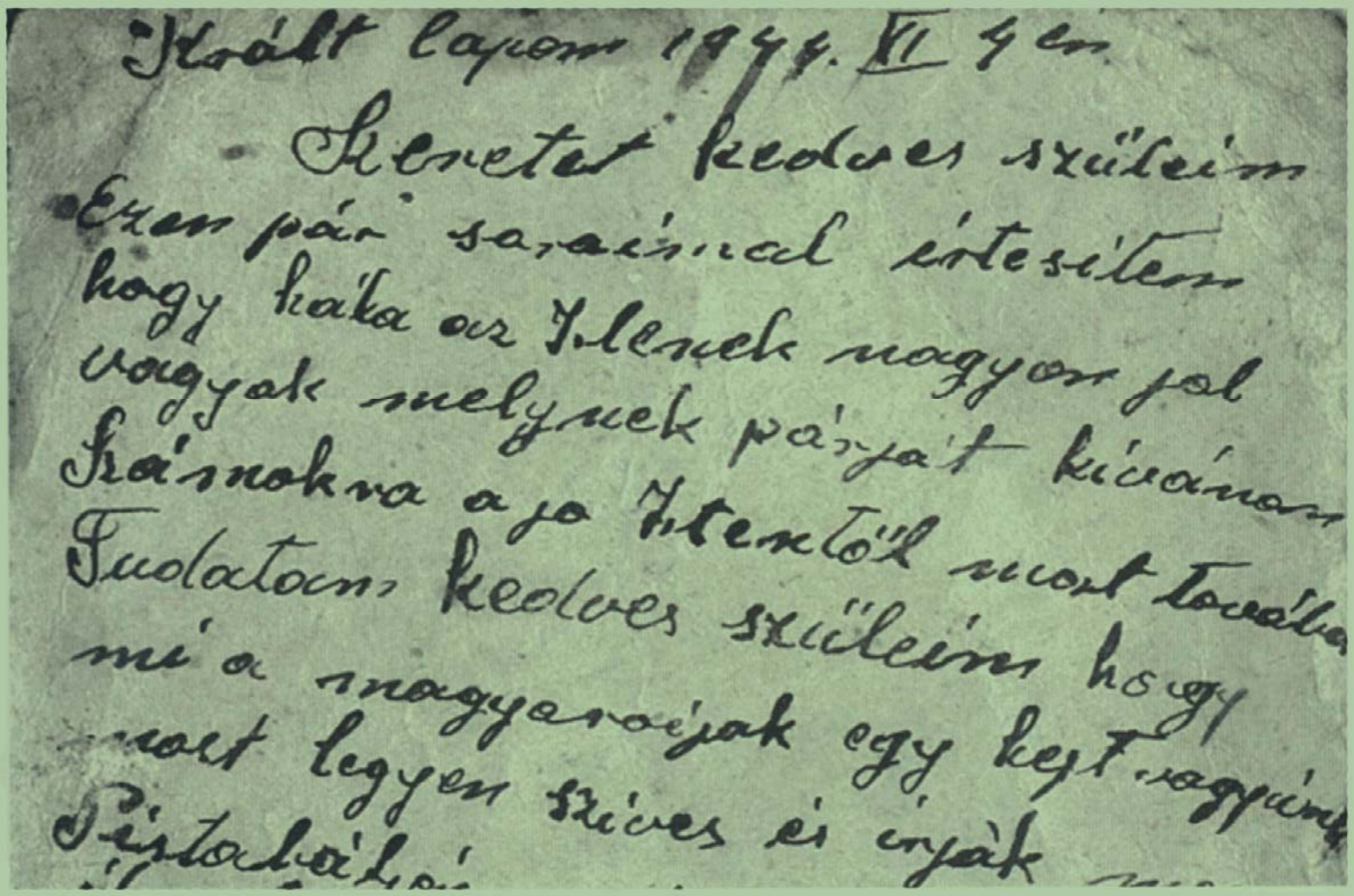
NytudÉrt. = Nyelvtudományi Értekezések. Sorozat. Budapest, 1953–

O.K. = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. Folyóirat. Budapest, 1951–

OrmSz. = Ormánsági szótár. Budapest, 1952.

TörtMondt. = Klemm Antal: Magyar történeti mondottan. I–III. Budapest, 1928–42.

vö. = vesd össze.

A kiadvány Gálffy Mózesnek, a kolozsvári egyetem hajdani professzorának a Felső-Maros mente egyik nevezetes faluja, Magyaró nyelvjárásáról szóló tanulmányait foglalja egybe. A folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben megjelent írások mindegyikének lapalji megjegyzése: Részlet egy készülő nyelvjárási monográfiából. Sajnálatosan, a szerző idő előtti halála miatt, a tervezett nyelvjárási monográfia a tanulmányok sorozatából nem állt össze, mégis az értékes részletek együttes megjelenését az indokolja, hogy egyrészt ugyanarra a településre vonatkoznak, másrészt a tanulmányok többsége mondattani vonatkozású, s köztudomású, hogy a mondattani jelenségek bemutatása, elemzése még mindig nagyon ritka, szórványos a magyar dialektológiában. Feltételezhető tehát, hogy egy helyi nyelvjárás mondattani jelenségeinek számbavétele – éppen Gálffy Mózes munkássága révén – módszertanilag is ösztönzőleg fog hatni további vizsgálatokra.